50 к.

цйрлукга-

АКАДЕМИЯ НАУК ТУРКМЕНСКОЙ ССР
Институт языка и литературы имени Махтумкули

ХУРЛУКГА И ХЕМРА

АШХАБАД . ИЗДАТЕЛЬСТВО «ЫЛЫМ» . 1979

82.34

ТҮРКМЕНИСТАН ССР ЫЛЫМЛАР АКАДЕМИЯСЫ
Магтымгулы адындакы Дил ве эдебият институты

ХҮЙРЛУКГА—ХЕМРА

HALKARA TÜRKMEN-TÜRK
UNIWERSITETINIŇ
KITAPHANASY
№ 2Т-103

АШГАБАТ . «ЫЛЫМ» НЕШИРЯТЫ . 1979

Чапа тайярлан
филология ылымларының кандидаты
А. ДУРДЫЕВА
Редактор
филология ылымларының кандидаты
Б. МӘММЕТЯЗОВ

Х87 Хүйрлукга — Хемра. (Дессан). Чапа тайярлан А. Дурдыева. Ред. Б. Мәмметязов. А., «Ылым», 1979. ©.
124 с. (ТССР ЫА-ның Магтымгулы ад. Дил ве эдебият ин-ты).

Бу китап «Хүйрлукга — Хемра» дессанының долы варианттыдыр. Ол ТССР ЫА-ның Магтымгулы адындакы Дил ве эдебият институтының голязмалар фондунда сакланян энчеме голязма нусгаларының эсасында тайярланылды.
Китап гиң окыҗылар көпчүлигине ниетленилйәр.

Т2

Х $\frac{70700-052}{М561(30)-79}$ 54—78

© Издательство «Ылым», 1979 г.

Сөзбашы

«Хүйрлукга — Хемра» дессаны хем бейлеки түркмен халк дессанлары ялы, диңе Бейик Октябрь социалистик революциясындан соң багшылардан язылып алнан вариантларының ве кәбир голязма нусгаларының эсасында нешир эдилип башланды. Дессан илкинҗи гезек ТССР ЫА-ның академиги, профессор Б. А. Гаррыев тарапындан чапа тайярланылып, 1941-нҗи йылда нешир эдилипди. Онуң икинҗи нешири хем Б. А. Гаррыевиң чапа тайярламагында 1950-нҗи йылда чапдан чыкыпды. «Хүйрлукга — Хемра» дессаны үчүнҗи гезек СССР ЫА-ның А. М. Горький адындакы Дүнйә эдебияты институтының старший ылмы ишгәри, филология ылымларының кандидаты А. С. Мирбадалеваның тайярламагында 1960-нҗы йылда «Түркменистан» неширяты тарапындан нешир эдилйәр. «Хүйрлукга — Хемра» дессанындан кәбир гошгулар 1944-нҗи йылда А. Кочетков тарапындан рус дилине терҗиме эдилипдир[1].

Дессаның илкинҗи ылмы нешири «СССР халкларының эпосы» атлы ылмы серияда СССР ЫА-ның А. М. Горький адындакы Дүнйә

[1] Хурлукга и Хемра. «Совет эдебияты», 1944, № 7, 144—149 сах.

эдебияты ве ТССР ЫА-ның Магтымгулы адындакы Дил ве эдебият институтларының ылмы ишгәрлери, филология ылымларының кандидатлары А. С. Мирбадалева, Б. Мәмметязов ве А. Дурдыева тарапындан тайярланылып, түркмен ве рус диллеринде Москваның «Наука» неширятында 1971-нжи йылда чапдан чыкды.

«Хүйрлукга — Хемра» дессаныны ылмы тайдан өвренмек боюнча хем эп-эсли ишлер эдилди. Бу угурда айратын хем москвалы алым, филология ылымларының кандидаты А. С. Мирбадалеваның эден ишлери, айратын-да онуң кандидатлык диссертациясы[1] йөрите белленилмәге мынасыпдыр.

Авторы белли болмадык бу дессаның бизиң гүнлеримизе гелип етмегинде түркмен халк багшыларына улы роль дегишлидир. Дессан Дашховуз этрапларында мешхур болан Назар бага Морсы оглы, Нуры Халыков, Өре Кәбәев, Өре Сейитмәдов, Хеким Гурбанов ялы багшылар тарапындан тойларда ызыгидерли айдылыпдыр. Шейле хем бу дессан Чәрҗев областының Хоҗамбаз районында яшан Өвлүйәгулы багшы тарапындан хем уссатлык билен ерине етирилипдир. «Хүйрлукга — Хемра» дессаны хәзирки дөврүрде хем Баяр Байрамов, Гурбан Өвезов, Мухат Гандымов, Гылыч Өдәев ялы багшыларың репертуарында бар. Дессан бизиң гүнлеримизде Чәрҗев багшылары тарапындан хем ерине етирилйәр.

ТССР ЫА-ның Магтымгулы адындакы Дил ве эдебият институтының голязмалар фондунда «Хүйрлукга — Хемра» дессанына дегишли 20-ден говрак голязма материаллары сакланяр. Ол голязмалар дүрли дөврлерде дүрли кәрдәки адамлар тарапындан илат арасындан язылып алныпдыр ве топланылыпдыр. Сакланян голязмаларың бир топары дессаның белли дережеде долы вариантыдыр Оларың бирнәчесинде кәбир эпизодлар, поэзия бентлери галдырылан болса, кәбирлеринде дессаның биринҗи я-да икинҗи бөлүми ерлешйәр. Голязмалар фондунда сакланян материалларың иң әхтибарлысы, долусы хем чеперчилик тайдан кәмили 574-нжи голязмадыр. Бу варианты 1939-нжы йылда Аба Гаррыев Ленин районында яшап гечен багшы Назар Багадан язып алыпдыр. «Хүйрлукга — Хемра» дессаның окыҗылара етирилен неширлери композицион-сюжет гурлушы боюнча дурнуклы ве чеперчилик тайдан сагдын болан шу вариант эсасында тайярланылыпдыр. Бейле дийилдиги «Хүйрлукга — Хемра» дессанына дегишли башга долы, чеперчилик тайдан өзболүшлы нусгаларың ёкдугыны аңлатмаяр. Хоҗамбазлы Өвлүйәгулы багшының (инв. № 940), көнеүргенчли Нуры Халыковың (инв. № 1070, 3106), тагталы багшылар: Өре Сейитмедовың (инв. № 1049),

[1] *Мирбадалева А. С.* Туркменский дестан «Хурлукга и Хемра». Дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук. [Рукопись]. М., 1963.

Хеким Гурбановың (инв. № 2000э), Гылыч Өдәевиң (инв. № 10. Мухат Гандымовың (инв. № 1120) вариантлары хем бу десса долулыгында халка етирмекде ве ылмы-дерңев ишини алып бармак да бахасына етип болмаҗак нусгалардыр.

«Хүйрлукга — Хемра» дессаның голязмалар фондунда сакланян нусгаларының арасындакы кәбир тапавутлар, эсасан, ашакдакылардан ыбарат.

ГОЛЯЗМА № 38. Бу голязмадакы материаллар үч депдерден ыбарат болуп, «Хүйрлукга — Хемра» дессаның үч нусгасыны өз ичине аляр. Биринҗи депдердәки тексти Бәшим Чарыев Мары районында яшан Бегмырат Газак оглундан 1939-нжы йылда (1935-нҗи йылда хем дийилйәр — *А. Д.*) латын элипбийинде язып алыпдыр. Бу голязма «Хүйрлукга — Хемра» дессаның «Гөзел яра шыпа бериң, жанларым» диен шыгыр билен багланышыклы вака ченли болан эпизодларыны өз ичине аляр. Б. Чарыев дессаның довамыны Мөвлам Базаровдан язып алыпдыр.

Икинҗи депдердәки 85 сахыпалык текст арап элипбийинде язылыпдыр. Оны Гөкдепе районының Келеҗар обасында яшан молла Шамырат Гарпыз оглуның китабындан 1937-нжи йылда Хоҗанепес Атаныяз оглы гөчүрипдир.

Үчүнҗи депдердәки текст хем арап элипбийинде болуп, «Хүйрлукга—Хемра» дессаның гысга гөрнүшидир. Голязма 68 сахыпадан ыбарат болуп, онуң кимден ве нирeден язылып алнандыгы барада маглумат ёк. Йөңе голязмада 1293 й. (1876 й.) дийлен беллик хем бар.

ГОЛЯЗМА № 574ф. Мунда «Хүйрлукга — Хемраның» багшы Назар Багадан язылып алнан нусгасы сакланяр. 223 сахыпадан ыбарат бу голязманы Аба Гаррыев 1939-нжы йылда латын элипбийинде язып алыпдыр. Дессанчылык дәбиниң говы сакланыляндыгы билен ол бейлеки вариантлардан тапавутланяр. Шонуң үчин хем өң белләп гечишимиз ялы, Назар Баганың варианты «Хүйрлукга — Хемра» дессаның әхли неширлерине эсас эдилип алныпдыр.

ГОЛЯЗМА № 940. Мунда «Хүйрлукга — Хемра» дессаның Чәрҗев областының Хоҗамбаз районының Бешир обасында яшан Өвлүйәгулы багшының магнитофон лентасына язылан варианты сакланыляр. Язгы 1960-нжы йылың 1-нжи июлында гечирилипдир. Бу тексти М. Чарыев магнитофон лентасындан эл язувына гечирипдир (1967 й.). Өвлүйәгулы багшының айдан варианты хем долулыгы ве өзболушлылыгы билен тапавутланяр.

ГОЛЯЗМА № 1070, 3106. Бу голязмаларың илкинҗисинде дессаның биринҗи бөлүми ерлешйәр. Икинҗи голязмада болса «Хүйрлукга — Хемра» дессаның икинҗи бөлүми сакланяр. Текстин икисини-де 1964—1965-нҗи йылларда багшы Нуры Халыковын ди-

линден А. Борҗаков язып алыпдыр. Бу багшының варианты хем дессанчылык дәбиниң ызыгидерли сакланыляндыгы, вакаларының яйбаңлыгы, ылайта-да дессаның икинҗи бөлүминдәки вакаларың хас дартгынлылыгы, поэзия бөлүминиң артыклыгы билен тапавутланяр. Шу вагта ченли нешир болан йыгындылара гиризилмедик 30-а голай айдымың бу голязмада барлыгы хем онуң өзболушлы тарапларының биридир.

ГОЛЯЗМА № 1092. «Хүйрлукга — Хемра» дессанынын 121 сахыпадан ыбарат бу голязмасыны Тагта районының «Түркменистан» колхозында яшан багшы Гылыч Өдәевден Т. Гузучыев язып алыпдыр. Гылыч Өдәев «Хүйрлукга — Хемра» дессаныны долы ерине етирйәр. Онуң вариантында хем багшының өзүне махсус болан ерине етирижилик уссатлыгы дуюляр.

ГОЛЯЗМА № 1049. Бу голязма дессаның тагталы багшы Өре Сейитмәдовдан язылып алнан вариантыдыр. Оны Б. Мәмметязов билен Н. Шүкүров 1965-нҗи йылда язып алыпдырлар. Бейлеки вариантлардан тапавутлылыкда бу вариантда кәбир вакалар гиңрәк суратландырыляр, поэзия бөлүминде хем үйтгешик сетирлер ве бентлер бар.

ГОЛЯЗМА № 2000э. Тагталы багшы Хеким Гурбановдан 1961-нҗи йылда язылып алнан бу вариант хем «Хүйрлукга — Хемра» дессанының текстини дүзмекде әхтибарлы чешме болуп хызмат эдйәр. Онда казының отрицател хәсиетини суратландырмаклыга айратын үнс берлипдир. Хеким Гурбановың айдым-саз өвренмегинде ве дессанчы багшы болуп етишмегинде Сапар Сүйрентгиниң улы тагалласы болупдыр. Багшы «Шасенем — Гарып» дессаныны ве «Гөроглы» эпосының «Өвези дара чекен» шахасыны хем айдыпдыр.

ГОЛЯЗМА № 1121. Көнеүргенчли багшы Баяр Байрамовың айдан бу варианты дессаның икинҗи бөлүмине дегишлидир. Багшы дессаны Хемраның Билбилгөйә гушы алып гайдан пурсадындан башлаяр. Баяр Байрамовың вариантында вакалар дашховузлы багшыларың айдан вариантларындака гаранында, өрән гысга беян эдилйәр.

«Хүйрлукга — Хемра» дессанының хас долы, чепер ве идея тайдан сагдын, ылмы жемгыетчилик тарапындан ыкрар эдилен варианты Назар Багадан язылып алнан голязмадыр. «Хүйрлукга — Хемра» дессаныны долы ерине етирйән белли-белли багшылар болаймаса, көпленч, багшылар онуң икинҗи бөлүмини айдярлар. Муңа тагталы багшылар Өре Сейитмәдовың ве Гылыч Өдәевиң айдан вариантлары мысал болуп билер. Багшылар Хеким Гурбанов, Гурбан Өвезов дессаны Хемраның Хүйрлукганы тапмак үчин онуң болян юрдуна уграян эпизодындан башлап ерине етирйәрлер. Баяр Байрамов болса, оны Хемраның гуя ташланышы барадакы эпизоддан башлаяр. Башда белләп гечишимиз ялы, көнеүргенчли багшы Нуры Халыко-

вың айдан варианты хем долулыгы ве ылайта-да дессаның ики бөлүминдәки вакаларың эп-эсли дереҗеде гиң суратландырыляны гы, поэзия бөлүминиң артыкмачлыгы билен тапавутланяр.

«Хүйрлукга — Хемра» дессаныны Магтымгулы Гарлыев хем уссатлык билен ерине етирипдир. Эмма дессан бу мешхур багшыдан өз вагтында язылып алынмандыр. Онуң шәгиртлери Ырзагулы Атаев билен Миневвер Керимов дессаны неширлерден өвренипдирлер. Филология ылымларының кандидаты Б. Мәмметязовың берйән маглуматына гөрә[1] багшы Миневвер Керимов «Хүйрлукга — Хемра» дессаныны үче бөлүп, хер бөлүмини бир гиҗеде ерине етирйәр: дессаның башындан башлап, Хысров патышаның дүйш гөрен ерине ченли бир бөлек, Хемраның Билбилгөйә үчин гидишинден башлап, онуң Хүйрлукганың янына барып гайдян эпизодларыны бир бөлек ве дессаның шондан соңкы вакаларыны хем бир бөлек эдип айдяр. Миневвер багшы дессаны хәзирки заман тойларына лайыклыкда ерине етирйәр. Ол дессаның биринҗи бөлүмини машгалада огул доглуш тойларында, икинҗи бөлегини огул өйлендириш тойларында айдян болса, үчүнҗи бөлегини яшларың харбы гуллугындан гайдып гелиш тойларында айдяр.

«Хүйрлукга — Хемра» дессаныны айдян багшыларың хер хайсына махсус болан ерине етирижилик уссатлыгының белли дереҗеде бардыгына середилен голязмалар шаятлык эдйәр. Айдалы, кәбир багшылар ваканы хас яйбаң, узак айтмагы оңласа, кәбирлери онуң поэзия бөлүминден көп айдым айдярлар.

Назар багшының айдан вариантындан мәлим болшы ялы, Хысров патыша Билбилгөйә билен багланышыклы гөрен дүйшүни айдып болансоң, хич кимден сес-үйн чыкмаяр. Патыша «Гушы гетирмәге ким гидер?» диенде, ики оглы Зивердир Хуршыт: «Биз гидерис» дийип сесленйәрлер. Эмма Өвлүйәгулы багшының вариантында Хысров патыша дүйшүни айдып болансоң, хич кимден сес чыкмансоң, шейле шерт гойяр: «Шол иш битмесе-хә менинки болжак дәл. Эгер ким шол Билбилгөйә гушы гетирип берсе, Гүлжемиле диен гызымы берҗек, өзүни хем дик дурзуп, боюна барабар гызыл берҗек»[2] диййәр. Гөршүмиз ялы, бу вариантдакы шу пурсат гола салнан бейлеки нусгаларда ёк. Хысров шаның диңе өз бәхбиди үчин, хайсыдыр бир фантастики гуш үчин шейле шертлери гоймагы, гечмиш феодал жемгыетинде агалык эдиҗи сынплара махсус болан ве болуп биләйҗек сыпатларың биридир. Онуң шейле сыпатларыны ачып гөркезйән бу

---

[1] Түркмен фольклорының хәзирки заман ягдайы. Ашгабат, «Ылым», 1976, 55 сах.

[2] ТССР ЫА-ның Магтымгулы адындакы Дил ве эдебият институтының голязмалар фонды, инв. № 940, 16 сах.

эпизод шол себәпли-де әхмиетлидир. Шоңа гөрә-де багшының бу гиризен эпизоды шовуна дүшүпдир.

Түркмен халк дөрежидижилигиниң эртеки ве дессан жанрларында дөвүң образы фантастики гахрыман хөкмүнде көп душ гелйәр. Бу образ көпленч отрицател — адамзадың ганым душманы, физики тайдан гүйчли махлук сыпатында суратландырыляр. Халк дессанларында өз душманыны, гаршыдаш сынпыны анык деталларда гөз өңүне гетирип билмедик халк абстракт гахрыманлара, кәте-кәте тотемистик гахрыманлара йүз тутярлар. Шейле гахрыманлара йүзленмекде хер дессаның өз ёлы, ёдасы бар. Шу бабатдан серединиңде, абстракт дөв образы Назар Баганың вариантында хас йүзлейрәк ишленилипдир. Өвлүйәгулы багшыда болса, дөвүң дашкы гөрнүши, онуң нахарланышы хас гиң суратландырыляр. «Хемра гөрсе, дөвлериң бириниң хер гулагының үстүнде дөрт шахдан жеми секиз шахы бар. Муны гөрүп, Хемра жанындан умыдыны үзди, хайран болды. Бир пилледен соң, гапаксыз газаны голдап-герңәп, гулман перилер гетирип дөвүң өңүнде гойдулар. Дөв болса шол ерде нахар ийди, сув ичди. Серховзуң сувуна-да сува дүшүп, нахарыны хем дийип гутарды...»[1]. Шондан соң дөв билен Хүйрлукганың арасында болян гүррүңлер хем диңе шу вариантда душ гелйәр.

Хүйрлукга Хемраның Эрем багына геленини дуюп, оны өз янына гетирмегини Хештирух дөве буюряр. Дессаның неширинде дөвүң Хемраны тапып, Хүйрлукганың янына гетириши өрән гысга гөркезилйәр. Шол эпизод Назар Багада бирнеме гиңрәк суратландырылйып: «Дөв огланың (Хемраның. — *А. Д.*) йүреги ярылаймасын» дийип, усул билен йөрәберди. Дөв йүзүни кесерәк тутуп, Хемраның янына барды. Ол чаңңалыны уруп, гысымлап (Хемраны. — *А. Д.*) Хүйрлукганың янына гетирди. Хемра горкусындан сөм гара даш болуп ятыберди...»[2].

Хүйрлукганың хузурына илкинжи гезек гелен Хемрадан сес-үйн чыкмансоң, Хас кениз Хүйрлукганың хер бир гезип йөрен чопан-чолугың яры дәлдигини, йигит сайламакда ховлукман, Хемраны сынлап гөрмегини маслахат берйәр. Хүйрлукга кенизиниң берен бу асыллы маслахатыны кабул эдйәр. Өвлүйәгулы багшы шу эпизоды ерликли гиризипдир.

Хүйрлукга Хемраны дүйшүнде гөренсоң, онуң арзувында болуп, дөвлерине керпичлери күмүшден, сувагы тылладан болан кырк биринжи хүжрәни салдыряр. Бу хүжрәниң оваданлыгы шейле суратландырыляр: «Хас кениз гелип, кырк биринжи хүжрәниң ишигини ачып гөрсе, хүжрәниң диварларында чекилен гүллер Хүйрлукганың

---

[1] Инв. № 940, 36 сах.
[2] Инв. № 574, 79 сах.

дүйшүнде яры билен өпүшжек болуп, бойнуна гол салып дуран суратының хеммеси гөрнүп дур»[1]. Шу эпизод диңе Өвлүйәгулы багшының вариантында душ гелйәр.

Нуры Халыковың варианты Хемраның хоссарларының гуйының башында айдан айдымларының көплүгиниң хасабына артдырылыпдыр. Багшы дессаның вакаларыны хас чепер, гызыклы беян этмекде айратын уссатлык гөркезипдир. Бу уссатлык халк көпчүлигини дини тосламалар билен алдап йөрен казының ахлак тайдан-да, адамкәрчилик жәхтинден-де масгара образыны суратландыранда хас-да эшгәр дуюляр. Нуры багшының баг сейлине чыкан Хемрадыр Хүйрлукганы гуршап алан тебигатың гөзеллигини суратландырышыны мысал гетирмек ерликлидир. «Икиси (Хүйрлукга ве Хемра. — *А. Д.*) голбоюн салшып, бага барып сер салсалар, гүллер ачылып, билбиллер сайрашып, тотулар нәз эйләп, гумрулар дем тартып, бузавачлар яп газып, серчелер серенжам берип, гогуртлар кетхудалык эдип, хүйпүпиклер тарашманлык эдип, хер ким өз шовхы билен болуп, булаклар чар тарапа акып, мивелер бишип, өз аграмына өзи дүшүп дуран ере етишдилер...»[2].

«Хүйрлукга — Хемра» дессанының голязмаларындакы ёкардакы ялы эпизод ве гошгы артыкмачлыклары мүмкин болдугыча шу нешире гиризилди.

* *
*

«Хүйрлукга — Хемра» дессаны «Гүл — Билбил», «Гүл — Сенубер» дессанлары ялы, ышкы-фантастики мазмунлы, композициясы—сюжет гурлушы тайдан ики бөлүмден дүзүлен эсердир.

«Хүйрлукга — Хемра» дессаны авторы белли болмадык аноним эсер хасапланяр. Бу дессаның авторы Көр Сейит атлы бир шахыр болупдыр[3] дийилен маглумат хем бар. Йөне бу шахс барада дегерли маглуматларың ёкдугы зерарлы, оны ынанчлы хасап этмек мүмкин дәл.

Дессаның дөрән дөври алымларың тассыкламагына гөрә[4], XVI—XVIII асыра дегишлидир. Доганлык өзбек, гарагалпак, газак, уйгур

---

[1] Инв. № 940, 45 сах.
[2] Инв. № 3106э, 60 сах.
[3] *Каррыев Б. А.* Древняя туркменская литература.—«Изв. Туркм. филиала АН СССР», 1944, № 1.
[4] Хүйрлукга — Хемра. Ашгабат, 1941, 1950; *Короглы Х. Г.* Шасенем и Гариб. Народный дестан. Филол. ылым канд. диен алымлык дережесини алмак үчин язылан дис. [Голязма]. М., 1954; *Веселков Г.* Түркмен эдебиятының очерклери. Ашгабат, 1945; *Мирбадалева А. С.* Хүйрлукга — Хемра. Ашгабат, ТДН, 1963.

халкларының арасында хем мешхур болан бу дессаның долы болмадык варианты газак ве уйгур диллеринде илкинҗи гезек 1870-нҗи ве 1886-нҗы йылларда «Хемра» ады билен академик В. В. Радлов тарапындан язылып алныпдыр ве нешир эдилипдир[1].

Дессаның сюжетиниң халк эртекилеринден алнандыгы барадакы пикири илкинҗи гезек филология ылымларының докторы А. Кекилов өңе сүрди[2]. Түркмен халк дессанлары «Шасенем — Гарыбың» ве «Аслы — Керемиң» сюжетиниң баш гахрыманларының ата-энелериниң ваканың башында перзентсизликден налайышлары ялы, «Хүйрлукга — Хемра» дессанының хем сюжети Хысров шаның башда перзентсиз болуп, вакаларың довамында онуң огуллы-гызлы болшуны гөркезмекден башланяр.

Академик В. М. Жирмунскиниң беллейши ялы[3], перзентсиз шаларың хемаят ве көмек ислэп хайсыдыр бир гудрат хасапланян хадысалара ынанмагы, олара йүз тутмагы ялы вакалар Гүндогар халкларының эртекилерине, гахрыманчылыклы эпосдыр халк дессанларына махсус болан ягдайларың биридир. Шейле типлер шол «гудратларың» көмеги билен перзентли болан адамлар хөкмүнде хем гөркезилйәр. Бу, элбетде, гечмишде халкың шол хадысалара гөз етирип билмэндиги себәпли шейле болупдыр. Башгача айданымызда, халк гудратлы хасап эдилен гүйчлериң, фантастики хадысаларың көмеги билен максадына етмек арзувына белли бир дережеде ынаныпдыр. Икинҗи бир ягдай, перзентли болмак, оны говы тербиеләп етишдирмек эпосдыр халк дессанларында эсасы меселе хөкмүнде өңе сүрлүпдир. Огулсыз-гызсыз адамың той-мейлисде екирилмеги-де шонуң билен багланышыклы йүзе чыкан ягдайдыр. Шу меселеде халк перзентсиз шалары-да сылап дурмандыр. Хысров ша хем өзүниң перзентсизлигини диңе тоя баран пурсадында, атының гуйругына жеңңел (гызган), өз билине болса сүек гысдырылан вагтында дуюпдыр. Шейле ягдая «Горкут Атада» хем душ гелинйәр. Онуң «Дерсе ханың оглы Богач» атлы бөлүминде перзентсиз Дерсе ханың ханларың ханы Байындырыңкыда мыхманчылыкда боланда, дегнасына деглен пурсады тәсирли беян эдилйәр. Байындыр хан өзүниң хәкимлик сүрен еринде үч саны: ак, гызыл ве гара өй гурдурыпдыр. Ханың бу өйлери гурдурмакдан максады оглы барлары ак өйде,

---

[1] Хурлукга и Хемра, Саят и Хемра. Туркменский романический эпос. М., «Наука», 1971, 11 сах.

[2] *Кекилов А.* Молланепес (өмри ве дөредиҗилиги). Ашгабат, 1957.

[3] *Жирмунский В. М.* Сказание об Алпамыше в богатырская сказка. М., 1960.

гызлылары гызыл өйде, перзентсизлери гара өйде кабул эдер экен. Бу дэп шол дөвүр огуз халкына махсус болупдыр.

«Хүйрлукга — Хемра» дессанында Мүсүриң патышасы хөкмүнде суратландырылян Хысров Гүндогарың эпики жанрында душ гелйән образдыр. Бу образ көпленч гаршылыклы ягдайда хәсиетлендирилйәр. Ол бир гөрсең, халкың ганым душманы, адалатсыз ша хөкмүнде, бир гөрсең хем халкың бәхбидини араян адалатлы хөкүмдар мысалында херекет эдйәр. Бу, элбетде, гечмишде адалатлы, идеал шаны арзув эден халкың ислеги билен гиризилен образдыр.

Перзентсиз атаның — шаның я везириң перзент дүнйә инмәнкә нәбелли себәбе гөрә юртдан чыкып гитмеги галапын эртекилерде душ гелйән ягдайдыр. «Хүйрлукга — Хемра» дессанында хем Хысров патыша үч оглуның ве бир гызының болҗакдыгыны дүйшүнде гөрсе-де, Мекгә гидйәр. Онуң ызында дөрт саны перзент дүнйә инйәр. Бу хош хабары сөйүнҗиләп, патышаның янына барярлар. Патыша перзентлерине той тутяр. Эмма «вагтлайын берлен» перзентлериниң ёгаланыны гөрмеҗек болуп, патыша олары Чын-Мачына уградяр. Аллатагаланың «гудраты» билен ол перзентлере узак яш берилйәр ве олар ене-де өз юртларына доланып гелйәрлер. Гөрэймәге, шунуң билен дессаның сюжети тамам болҗак ялы, эмма Хысров патышаның дүйшүнде гөрен тәсин фантастики гушы билен багланышыклы чылшырымлы вакалар дессанда икинҗи бир сюжет линияның дөремегине гетирйәр. Шондан соң дессанда вакаларың дартгынлылыгы эмеле гелйәр. Чүнки гола салмасы өрән кын, узак юртда яшаян фантастики Билбилгөйәни гетирмек хер бир адама башартмаяр. Хут шоңа гөрә-де Хысров шаның Билбилгөйәни гетирмеги илкинҗи болуп боюн алан огуллары Хуршытдыр Зивере аталарының бу юмшуны битирмек башартмаяр.

Юмша гиден агаларының ызындан етен Хемра өңлеринде пейда болан үч ёлуң иң кыныны «барса — гелмезини» сайлап аляр. Үч ёл барадакы эпизод эртекичилик дәбиниң тәсири билен дессана гиризилен ягдайдыр. ТССР ЫА-ның академиги А. Кекилов «Хүйрлукга — Хемра» дессанының сюжетиниң биринҗи бөлүминиң «Мәмметҗан» атлы түркмен халк эртекисиниң сюжетине догры гелйәндигини ныгтамак билен: «Бу ики эсериң арасында сюжет җәхтинден багланышыгың барлыгы ве дессаның эртекини тәзеден ишлемек эсасында дөредилендиги гүмансыздыр»[1] дийййәр. Б. Мәмметязов болса дессаның икинҗи бөлүминиң «Үч доган» атлы эртекиниң сюжетине догры гелйәндигини беллемек билен: «Хер ничик-де болса, бу эртекиниң

---

[1] *Кекилов А.* Гөркезилен иш, 55 сах.

«Хүйрлукга — Хемра» дессаны үчин эсас эдип алнандыгы шүбхесиздир»[1] диен нетижә гелйәр.

Эртекилерде-де, халк дессанларында-да көпленч баш гахрыман хөкмүнде өңе сүрүлйән үчүнжи оглуң — кичи доганың иң кын ёлы сечип алмагы билен гахрыманың шондан соңкы ыкбалы, херекети окыжыны гызыкландыряр, ойландыряр. Хемраның образы аркалы халк өз идеалыны өңе сүрүпдир. Онуң хер хили кынчылыклары еңип гечйәндиги шонуң үчиндир.

Хемраның Билбилгөйәни гола салмак угрундакы херекетлери дүйшүнде гөрен сөйгүлиси Хүйрлукга душмагы билен багланышыклы вакаларың хем йүзе чыкмагына гетирйәр. Шу ерде Хемраның дүйшүнде пери гызына ашык болмак мотивиниң романтики хәсиетедигини хем беллемели. Ашыкларың бирлешмегине себәп болан дүйш гөрме мотиви түркмен гахрыманчылыклы «Гөроглы» эпосында Гөроглының Агаюнуса («Гөроглының өйлениши»), Өвезиң Леке шаның гызы Гүлруха («Өвез өйленен») ашык болан эпизодларыны яда саляр.

Дессаның баш гахрыманы Хүйрлукга реал дурмушда болмадык, герек вагтында кепдери сыпатына гирип билйән, бирнәче дөвлери өзүне боюн эгдирмегиң хөтдесинден гелйән, аслы отдан болан перизат хөкмүнде суратландырыляр. Бу образ мешхур «Гөроглы» эпосының гахрыманы Агаюнусы белли дережеде яда саляр. Йөне, пери образларының ичинде Агаюнус айратын тапавутланяр.

Дессанда Хүйрлукганың образының үсти билен пәк сөйги угрунда жаны-тени билен гөрешен пери образы тесвир эдилйәр. Пери мысалында херекет эдйәндигине гарамаздан, Хүйрлукганың хәсиетинереал дурмушдакы гызларың херекетинде душ гелйәжек ягдайларың көпүси сиңдирилипдир. Ол пери болса-да, хакыкатдакы гызлар ялы, Хемра үчин хемме зада, кынчылыклара дөз гелмәге тайын. Эмма мунуң терсине, Хүйрлукганың өзүнден улы уясы Хүйрзагпыраның образында ойланышман херекет этмек, белли дережеде наданлык ялы хәсиетлер душ гелйәр. Хүйрзагпыран доганының ярына эе болмак үчин хер хили пыссы-пыжурлыклара йүз урмага-да тайяр. Ол ики уя бир никаның дүшмежегини билип дурса-да, өз пикиринден дәнмейәр. Бу максадына етмекде дин векили казының хем разылыгыны алып, болмажак зады болдуряр. Эмма Хүйрлукга буларың «тутан гушуны үтйәр», казыдыр уясының бу масгарачылыгының үстүни ачяр. Дессаның шу эпизодында казының хаясызлыгы, ахлаксызлыгы

---

[1] *Мәмметязов Б.* Йыланлы районында түркмен фольклорының хәзирки заман ягдайы. Шу йыгындыда: Түркмен фольклорының хәзирки заман ягдайы. Ашгабат, «Ылым», 1976, 76 сах.

ынандырыжылыклы паш эдилйәр. Онуң масгара болуп, обаның ичинден гачып баршы өрән гызыклы суратландырыляр.

Дессанда Хемраның агалары Хуршытдыр Зивер рехимсиз, гөрип, гысганч хем мекир типлер хөкмүнде гөркезилйәр. Оларың өзлерини ачлыкдан халас эден кичи доганларының башаржаңлыгындан, угуртапыжылыгындан хедер эдип, галыберсе-де, атасының шалык дережесини элден гидермезлик үчин, Хемраның ики гөзүни оюп, элхенч гүне салмак ялы адамкәрчиликсиз хәсиетлери йигренч дуйгусыны дөредйәр. Дессанда оларың рехимсизлиги, ганхорлыгы ынандырыжылыклы беян эдилйәр. Оларың хәсиетиндәки бу тараплар паш болан-да болса, Хемра олардан тапавутланып, рехимсиз агаларына жеза берилмегине гаршы чыкяр. Мунуң өзи онуң образындакы гуманистик тарапларың үстүни эп-эсли дережеде етирйәр.

Дессанда Хемраның мәхрем энесидир уясы Гүлжемиләниң образында энелере ве уялара махсус болан перзенде, догана хормат гоймак, олара мәхирли гарамак ялы түркмен халкының асыллы дәплери беян эдилйәр. Оларда перзендиң ве доганың шатлыгына шатланмак, агысына агламакдан башга алач тапмадык шол дөвүр энелериниң ве уяларының хәсиети жемленипдир.

«Хүйрлукга — Хемра» дессанында халкларың доганлыгы, достлугы меселеси хем белли бир дережеде шөхлеленипдир. Муны Хемраның Чын-Мачын юрдуна баранда, хор-хомсы, ач-яланач пукараларыдашына үйшүрип, яны билен әкиден галласы түкенйәнчә олары эклемеги, галыберсе-де, оларың бир топарыны ызына тиркәп, Мүсүре алып гайтмагы дүрли халклар арасындакы достлук гатнашыкларының, агзыбирлигиниң белли дережеде мысалы болуп билер, Мүсүре гайдан ач-пукаралар болса, өзлерини ачлыкдан халас эден Хемраның жаныны алмага гелен Эзрайыла өз жанларыны бермәге-де разы болярлар. Халкың баш гахрыман Хемра үчин шейле херекет этмеги мифики гүйчлери-де өзүне боюн эгдирйәр. Хемраның ве онуң агаларының, Гүлжемиләниң яшыны узалтмага межбур эдйәр. Шу ерде «Илиң гүйжүниң — силиң гүйжүдиги» белли боляр. Дессаны дөреден халк жанлы-жандарың «эеси» хасапланан аллатагаланы-да, онуң хызматкәри Эзрайылы-да халкың өңүнде дыза чөкерйәр.

«Хүйрлукга — Хемра» дессаны диңе бир түркмен халкының арасында дәл, эйсем, ол гарагалпак, уйгур, өзбек халкларының арасында хем беллидир. Өзбек, гарагалпак вариантларының хем кәбир эпизодларының эртеки сюжетлери билен габат гелйәндигини филология ылымларының кандидаты А. С. Мирбадалева беллейәр[1].

Түркмен гахрыманчылык эпосы «Гөроглы» ве халк дессанлары

---

[1] Хурлукга и Хемра, Саят и Хемра. Туркменский романический эпос. М., «Наука», 1971, 26 сах.

«Шасенем — Гарып», «Саятлы Хемра», «Нежеп оглан» ялы, «Хүйрлукга — Хемра» хем халкың арасында хенизе-бу гүне ченли хөвес билен айдылып, диңленип гелинйәр. «Хүйрлукга — Хемра» дессанында халк дөредижилигиниң хем язув эдебиятының традицион шахырана серишделери ерликли уланылыпдыр. Дессанда өңе сүрүлйән адамкәрчилик, сөйгә вепалылык, достлук ве доганлык ялы энчеме идеялар бу эсериң тербиечилик гымматыны кесгитлейән айратынлыклардыр.

* *
*

«Хүйрлукга — Хемра» дессанының окыжылар көпчүлигине хөдүрленйән шу тексти ТССР ЫА-ның Магтымгулы адындакы Дил ве эдебият институтының голязмалар фондунда сакланылян 20-ден говрак голязма нусгасының эсасында чапа тайярланылды. Шейле-де дессаның өңки чап эдилен нусгаларындан хем пейдаланылды. Голязмаларда душ гелен тәзе эпизодларың энчемесиниң гиризилмегиниң ве поэзия бөлүминиң артдырылмагының хасабына дессаның тексти хас-да байлашдырылды. Түркмен халк дөредижилигиниң иң говы эсерлериниң бири болан «Хүйрлукга — Хемра» дессаның бу нешири онуң әхли нусгаларыны долы гөз өңүне гетирмәге белли дережеде мүмкинчилик берер.

Амангүл ДУРДЫЕВА,
Филология ылымларының кандидаты.

Гадымы эйямда бир патыша бар экен. Онуң адына Хысров патыша диер экенлер. Онуң бир везири болупдыр, оңа болса Касым везир диер экенлер. Өзи адыллыкдан гылы дес-деӊ икә бөлйән экен.

Хысров патышаның оглы ёк экен. Шол вагтларда огулсыз адам тоя баранда, атының гуйругына жеңңел баглаян экенлер. Өзүниң билине болса, сүек гысдырян экенлер. Патыша болса, өзүниң огулсызлыгыны шол тоя чагырылан вагты билипдир. Патыша өз огулсызлыгыны билип, тойдан өйүне гелип, өйүнден чыкман бир, ики, үч, бәш гүн ятып турмандыр.

Касым везир патышаның янына гелип:

HALKARA TÜRKMEN-TÜRK UNIWERSITETINIŇ KITAPHANASY № 2Г-103

— Патышахым, сиз бир гүн ятдыңыз, ики, үч гүн ятдыңыз, турмаярсыңыз, сизе нәме болды? — дийип сорапдыр.

Патыша везирине жогап берип шейле дийипдир:

— Мени бир адам тоюна чагырды. Тоюна баран вагтымда, өзүмин билиме сүек гысдырдылар, атымың гуйругына жеңңел багладылар. Шол вагтда мен огулсызлыгымы онсоң билдим. Бу ятмагымың себәби болса шудур. Везир бу сөзлери эшиденсоң, патыша гарап:

— Огулсызлар шейдип ятмалымыдырлар? Огулсыз өтен адамлары бир сизе беян эдейин — дийди.

Патыша болса, Қасым везире:

— Сен шолары маңа айт, огулсыз адамлар менче бармыка я ёкмука? Шоны мен хем эшидейин! — дийди.

Қасым везир болса элине тамдырасыны алып, огулсыз өтен адамлар хакында бир газал айтды.

Эй, солтаным, бу дүнйәден,
Кимлер өтмеди огулсыз?
Бир худаның сөвер досты
Хак Ресул өтди огулсыз.

Ниче патыша —везирлер,
Адалатлы хуп эмирлер,
Энчеме әрлер ве пирлер,
Эренлер өтди огулсыз

Адам хич болды баш билен,
Йүзүн ювды гөзяш билен,
Хабылы уран даш билен,
Қабыл хем өтди огулсыз.

Алты айлык шикар йөрип,
Пейшин гелди, шәхре сүрүп,
Он секиз мүң әлем сорап,
Сулейман өтди огулсыз.

Мынажат дагына чыкан,
Ымматың чырагын якан,

Галандыр хыркасын геен,
Солтан Вейис өтди огулсыз.

Огулсызлар чекер мәхнет,
Гызлы өе ягар рехнет,
Худаның досты Мухаммет,
Мухаммет өтди огулсыз.

Галандарлар геер жинде,
«Хув» диен аллага бенде,
Чай ичинде Шахызинде,
Олар хем өтди огулсыз.

Голунда үч начар болган,
Мусага хем дучар болган,
Гөрер гөзи некәр болган,
Шыгып хем өтди огулсыз.

Эгниңе геениң мавут,
Я пирим Хезрети Давут!
Зекат гелен исми — Махмыт,
Олар хем өтди огулсыз.

Қасым дийр, хака бенде сен,
Олар өтген дининде сен,
Иманың болса, зинде сен,
Сен-де өтерсиң огулсыз.

Патыша Касым везир сөзүни гутарандан:

— Бу огулсыз өтен адамлар менден хем ёкары экенлер. Инди сен маңа оларың эден ишлерини айдып бер. Мен инди нәме эдейин. Маңа угур салгы бер? — дийди. Везир :

— Бу өтен адамларың хеммеси өвлүйә дүйнедилер, өвлүйә йыкылмалы — дийди. Патыша болса бу сөзлери эшиденсоң, тагты ташлап, өвлүйә йыкылмага, «Ниредесиң Хезрет Алының меканы?» дийип уграды. Бирнәче гүнлер ёл йөрәп барярка, ач ве сувсуз болуп хор-

ланды. Бу чөллерден барярка, мейданда бир аксакгал яшулы саташды. Бу икиси бу ерде гөрүшдилер, патыша аксакгалың элинден тутанда оны танады. Онуң элини гойбермеди. Ол адам болса оңа:

— Элими гойбер! — дийди. Эмма патыша:

— Мен «өвлүйә» дийип йөрдүм. Саңа саташып билмән йөрдүм — дийип, Хыдырдан хемаят дилəп, элни гойбермән, бир газал айтды.

Ёвуз гүнлер дүшди мениң башыма,
Аллага бир назар сал дийип агларын.
Сен етмесең перядыма, дадыма,
Берен аманадың ал дийип агларын.

Инди мениң дирилигим гүмана,
Не менда перзент бар, не бир нышана,
Безирген мен, серим галды думана,
Маңа бир ачылан ёл дийип агларын.

Мен кимсә айдайын сынам дагыны,
Гахба пелек якды йүрек ягымы,
Билбил идим хазан урды багымы,
Маңа тер ачылан гүл дийип агларын.

Пырагың одуна гүнде янар мен,
Чархы-пелек билен йүз мүң дөнер мен,
Көлүнден айрылан гарып сона мен,
Маңа мургузарлы көл дийип агларын.

Хысров айдар, гүнүм ах билен гечер,
Ажал гелип бир гүн донумы бичер,
Өзүм өлен гүнүм чырагым өчер,
Маңа огул атлы гул дийип агларын.

Бу сөзи Хыдыр пыгамбер эшиденсоң:

— Мен бу максадыңы өзүм ишалла, аллатагаладан дилəп берейин — дийип, гөзүнден гайып болды.

Патыша болса хезрет Алының меканына гаршы уграп гидиберди.

Аз ятып, көп йөрəп, бирнәче гүнден соңра хезрет Алының меканына етди. Сәхер вагты ол: «Менден озал өтен ашыклар билдиклериче мынажат окапдырлар, мен хем билшимче мынажат окайын» дийип, хезрет Алының губурыны яссанып, бир газал айтды.

Худаның досты сен, Ахмеди-Мухтар,
Сен онуң найыбы болан Алы сен!
Хиле билен алдың шәхри-Хайбары,
Душманлара зарба уран Алы сен!

Мъүмини угратдың ыслам генжине,
Гәвүр галды кыяматың ренжине,
Пыгамбер гол гоян шир бүрүнжине,
«Бисмилла»! дийип, голун салан Алын сен.

Дин үчин башыңы салдың севдая,
Гөвүр әхли билен галдың говгая,
Ресул барды ол гүммези-хүжрая,
Қыркларың сердары болан Алы сен.

Көвсер сакысында, магшар гүнүнде,
Яшыл туг голунда, Ресул янында,
Алтыланжы гөкде маграч гүнүнде,
Ресулың йүзүгни алан Алы сен.

Гарып Хысров айдар, васпың дилинде,
Бир заты — шерип сен, арап илинде,
Ахыр чагы бир душманың голунда,
«Кысматы худа» дийип, өлен Алы сен.

Элкысса Хысров патыша шу өвлүйәни дүйнəп ятыберди. Бир гиҗәниң даңдан вагты патыша «Сен ериңден тур. Саңа үч огул ве бир гыз берйәрис. Өзлерини болса он дөрт яшында хеммесини алярыс» диен дүйш гөрди. Патыша шол заман сычрап турды, бу болса

онуң дүйши экен. Патыша «Эгер маңа үч огул ве бир гыз берҗек болса, олары хем он дөрт яшларында алҗак болса, маңа герек дәл» дийип, ызына гайтмакчы болуп, бир газал айтды.

Дәли гөвнүм, бу дүйшүңе гуванма,
Бипеян перзенде әхтибар болмаз;
Гитгин башың алып, юрда, гөрүнме
Бу дүнйә хич киме вепадар болмаз.

Бу гөвнүм дынмаяр, ахыр нәдерин?
Барып, даргадайын йыгнап лешгерин,
Отлара салайын дүнйәниң барын,
Инди бил, хич киши себәпкәр болмаз.

Не ишиң бар каст эдер сен бу җана,
Бипеян перзенде йөрме, гуванма,
Абатлар салдым болды вейрана,
Инди маңа өзге розугәр болмаз.

Пеянсыз перзенди алып нәдейин,
Барып хатынларымы талак эдейин,
Өлүнчәм худая гуллук эдейин,
Хака гуллук этсең намыс-ар болмаз.

Не мүшгилдир, эйәм перзент бермесе,
Бу дүнйәде огул-гызым дурмаса,
Я бу Хысров өлсе, хич ким гөрмесе,
Мундан артык киши шермисар болмаз.

Элкысса, патыша бу сөзүни айдып, юрдуна гайтды. Патышаның отуз ики аялы барды. Патыша юрдуна гелип, хемме аялларыны йыгнады ве олара: «Мен Мекге-Мединә гитҗек. Сиз менден талак» дийип, бир газал айтды.

Мен гидер болдум Мекгәге,
Сизлер маңа яр болмаңыз;
Мениң бу кесапатымга,
Сизлер гирифтар болмаңыз.

Налам билен мундан гидип,
Гидәй башга юрда етип,
Дөвлет чырагымы нәтип,
Мениң дей бимар болмаңыз.

Бу Хысров оввал бай болуп,
Бу гүн мунда харай болуп,
Гаррылыкда гедай болуп,
Бейле шермысар болмаңыз.

Дегилди йүрек ягыма,
Гирмәңиз хазан багыма,
Мениң шу перзент дагыма,
Сизлер гирифтар болмаңыз.

Инди сизлер менден гечип,
Гидиң башга юрда гөчүп,
Перзент чырагын өчүрип,
Мениң дек некәр болмаңыз.

Тапылмаз бенде матлабы,
Маңа дүшди дирилик гамы,
Багты гара Хысров киби
Сизлер хем бимар болмаңыз.

Элкысса, патыша сөзүни гутарып Мекге-Мединә тарап уграберди. Бирнәче гүнлер ёллары тай кылып, Мекге-Мединә етишди ве шол ерде болуберди. Ызындакы аялларың отузысы өз халанлары билен гитдилер. Галан икиси болса: «Биз патышаң өли еринде өли,

дири еринде диридирис. Биз гитмерис, нәме болса, патыша билен биле болсун» дийип галыбердилер. Патышаның галан бу ики аялының боюнларында хамыла бар экен. Буларың айы-гүни долуп, онуң улы аялындан ики огул болды. Кичи аялындан болса, бир огул билен, бир гыз болды. Патышаның гиден юрды пыланча гүнлүк ёл болса хем онуң Бабахан диен везири ызындан сөйүнҗилемәге гитди. Аз ятып, көп йөрәп барды. Патыша сөйүнҗиләп, болшы ялы эдип айтды. Патыша болса оларың хеммесини он дөрт яшларында алжаклары билсе хем везире гымматбаха, кән-кән сылаглар берди. Патыша өзүниң Бабахан диен везири билен ызына гайтды. Булар аз ятып, көп йөрәп өз илатына говушдылар. Патыша өйүне гелип, улы аялындан болан ики огланларының атларына Зивер ве Хуршыт ат гойды. Кичи аялындан болан оглуна Хемра гойды, гызының адына болса Гүлҗемиле гойды. Булара ат гойлансоң, патышаның или-халкы, везири, векили, яшулы-яшкичилери йыгнандылар ве патыша:

«Сен озал оглум ёк дийип айдярдың, инди сениң оглуң, гызың болды. Сен бизе бир улы той бер» дийдилер. Патыша ил-халкың айтмагы билен кырк гиҗе-гүндизләп, той-томаша этди. Той гутарансоң, патыша чагаларының он дөрт яша баранларында өлҗеклерине гөзи етип: «Бу той сазсыз болмасын» дийип, тойда бир газал айтды.

Мундан саңа перзент болмаз,
Гуванма, гөвнүм, гуванма.
Гүл рагнадан хич гүл болмаз,
Гуванма, гөвнүм, гуванма.

Гелди-гечер дөвлет үчин,
Җаныма от салмак үчин,
Пеяны ёк перзент үчин,
Гуванма, гөвнүм, гуванма.

Бу бир саңа гөрги — отдур,
Билебилмен, не мыратдыр,

Саңа бу мәхнет зыятдыр,
Гуванма, гөвнүм, гуванма.

Элкысса, патыша сөзүни гутарды. Арадан бирнәче ай, гүн гечен-соң, огланлар еди яшына етдилер, олары молла берди. Огланлар окап гезибердилер. Бу огланлар окап йөркәләр, арадан көп гүн гечди. Огланлар он үч яшыны долдурып, он дөрт яшына гадам гойдулар. Огланлар он дөрт яшына гиренлеринде, патышаның йүрегине ховп дүшди. Дүйшүнде огланлары «Он дөрт яшларында алжак диенлери» ядына дүшди. Патыша Касым везири янына чагырып:

— Мен өвлүйә йүз тутанымда, дүйшүмде огланлары берип, он дөрт яшларында алжак дийдилер, ол якын гелди, инди мен сизи шол огланлар билен Чын-Мачына үгратжак. Көп дүнйә билен үгратжак, өлен ерлеринде җайлашдырарсың, мениң гөзүм гөрмесин — дийип, үгратмакчы болды. Огланлары Касым везире табшырып, бир газал айтды.

Гидер болсаң, Чын-Мачының шәхрине,
Гузы-гочгарымы саңа табшырдым;
Алла салды айралыгың дердине,
Бимырат гүлзарым, саңа табшырдым.

Нахал экдим мырадыма етмедим,
Сынам ачып, саясында ятмадым,
Той-томаша кылып, сөхбет тутмадым,
Ягшы мырадымы саңа табшырдым.

Якын гелди бизе диен мүтдети,
Мен нейләйин пеяны ёк перзенди,
Гөзүмиң рөвшени, билим кувваты,
Көңүл мырадымы саңа табшырдым.

Бипеян перзенди эйәм бермесин,
Узак гитсин, бу ерлерде дурмасын,

Үчүсин экидиң гөзүм гөрмесин,
Бимырат гүлүми саңа табшырдым.

Қасым везир, сен-сен мениң хабыбым,
Ёвуз дерде дүшдүм ёкдур тебибим,
Хысров айдар, шейле болды несибим,
Гузы-гочгарымы саңа табшырдым.

Элкысса, Хысров патыша бу сөзүни гутарып, көп дүнйәлер билен огланларыны Чын-Мачына угратды. Шазадалар аз ятып, көп йөрәп, Чын-Мачын юрдуна етишдилер. Гөрселер, Чын-Мачын юрды гаты гымматчылык экен. Хемра бу затлары билип, жарчысыны чагырып: «Чын-Мачының ач-пукаралары, гүнде бир гезек, мениң гошума гелип, дамакланып гидибериң!» дийип гыгырды. Чын-Мачының пукаралары хер гүн нахарланып гидибердилер. Хемраның иши болса олары нахарлап йөрмекди. Бирнәче гүнлер геченсоң, онуң элтен затлары гутарды. Хысров патыша озал огланларына затлары бөлүп берен экен. Хемра элтен затлары гутарандан соңра, агаларындан зат дилэп :

— Эй агалар бу хеммәмизе герек, совалың, хайыр-согап эделиң! — дийди. Агалары болса муңа галла бермән, шейле дийдилер:

— Берҗек дәл, биз бу ере согап ислэп гелемзок, талап ислэп гелдик. Мундан соңра Хемра агаларындан айрылып, Чын-Мачын шәхеринде: «Чын-Мачының ач-гарыплары, эгер ач болсаңыз, бизиң ызымыза дүшүң, бизиң юрда гиделиң. Мен сизи-де өлдүрмәйин» дийип жар чекдирди. Чын-Мачын юрдуның пукараларындан кырк адам: «Сениң өли ериңде өлүдирис, дири ериңде диридирис» дийип, Хемраның ызына дүшүп гайтдылар. Хемра гайданлар билен Қасым везириң янына уграп, онуң янына гелдилер. Хемра Қасым везире: «Бизиң-ә экелен затларымыз түкенди, атамыз ызымызда гөзләп дурандыр, юрдумыза гайдалы!» дийип маслахат салды.

Қасым везир Хемраның айданыны макул билип, онуң гетирен кырк саны пукаралары билен Чын-Мачындан юртларына гайтдылар. Аз ятып, көп йөрәп, бирниче гүнлер ёллар тай кылып йөредилер. Хулласы, ёлы орталадылар. Булар сувларыны түкетдилер, гаты

сувсадылар. Хемра «кервенлериң хеммесини дүшүр!» дийип, кервенбашa йүзленди. «Мен бу ерден сув гөзләйин» дийди. Хемра озал Чын-Мачына барярка, бир сувлы гуйыны беллән экен:

«Мен сизе сув гетирип берейин» дийип, Хемра мешиклерини алып, шол гуя гаршы уграды. Хемра бу ёла рована боланда, он дөрт яшы долан экен. Бу ерде Хемра Эзрайыл перишдә саташяр. Ол:

— Ягшы йигит, дур, шу тайдакы бергиңи берип гит! — дийди. Хемра:

— Яшулы, угурсыз болма, мен бергили адам дәл! — дийди.

— Ёк, сениң бизе бираз бергиң бар, шоны бермесең, бизе болҗак дәл — дийип, Эзрайыл айтды. Онда Хемра:

— Мен патышаның оглы болсам, өзүм шазада болсам, яланчыда мениң хич бергим ёк, йөне таңра жан бергим бар — дийди. Эзрайыл: «Сениң жаныңа алҗак» — дийди. Хемра:

— Мениң пейманам долан болса, гачып гутулып билмерин. Маңа бир аз пурсат бер. Мен бирнәче пукараны экелйәрин. Шу тайда мен өлҗегими билмедим. Мен шолар билен разылашайын, ондан соң, жанымы алсаң, ал! — дийди. Эзрайыл болса онуң ызына дүшүберди. Хемра сува барып мешиклерини долдурып, гоша тарап уграберди. Тиркешип гоша гелдилер. Сув гетирен соңра Хемра хемме гетирйән гарып-пукараларына:

— Шу ере хеммәңиз үйшүң! — дийди. Хеммесини бир ере үйшүрип, нахарлап, ажыганына нан берип, сувсанына болса сув берди. Гошуң башында вагтыхошлук, шатлык болды. Бир аз вагт геченсоң, Хемра халка гарап:

— Эй яранлар мениң пейманам долан экен. Инди менден разы болуң! Мен шу тайда жанымы берҗек — дийип, бир мухаммес окады.

Эмри-хакдыр, бу жесетден чыкса жаным, элвудаг!
Жан тенимден чыкмайын, дири меканым элвүдаг!
Магрыпет ачман өтер сен, бу заманым, элвүдаг!
Отуз ики бент иле он ики сүңңүм, элвүдаг!
Бир заман сабр эйлемән, рухы-рованым элвудаг!

Магрыпет арман эдем, билмез бу лешгер санына,
Ёлунда жанлар пида этсем герекдир жанына,

Мен бу деря ичре галдым, етмейин паянына,
Максадыма етмейин, галдым халайык ганына,
Эй, азызым, нуры-дидәм, кәриваным, элвүдаг!

Хер киши җандан гечер, ол дүшсе ышкың бахрына,
Бар шүкрүм бу демине, горкы гелйәр гахрына,
Мен ничик тагат эдейин җан аҗыгның зәхрине,
Ким өлүмиң хабарын элтер Мүсүрниң шәхрине,
Атам, энем, Гүлҗемиле мәхрибаным элвүдаг!

Хемра айдар, хак тагала өзүнде болса хайры-шер,
Бирин этди махы-табан, бирин этди кәри-кер,
Сатын алмак ресим имесдир, голда болса ниче зер,
Тагты-багтым багланып, бу дүнйәден этсем гүзер,
Эй, азызым, нуры-дидәм, кәриваным, элвүдаг!

Муны эшидип, халк гең галып горкуп, боюнларына гушак салып, хеммеси аглап:

— Бизиң җанымызы ал, Хемра дегме! Биз җанымызы Хемра үчин берйәрис! — дийип, зар-зар аглап, аллатагаладан диледилер. Аллатагала Эзрайыл перишдәни иберип: «Хемра үчин шу халайык җаныны берйән болса, онда хеммесиниң җаныны ал. Гамыша от деген ялы, гойна гурт деген ялы, бир четинден гыр!» дийди. Эзрайыл болса буларың хеммесиниң җаныны алып гырып болды. Бу гыргынчылыкда бириси хем «вах», «Хемра үчин җанымы алдың» дийип, өкүнмеди.

Элкысса, Касым везир зар-зар аглап, худая шу мынаҗаты айтды.

Үч огулдыр бир атадан дөреген,
Ресулылла, медет берер гүнүңдир.
Гарып ымматларың халын сораган,
Ресулылла, медет берер гүнүңдир.

Гызыл йүзи хем саргарып солмасын,
Аҗал етип, пейманасы долмасын,
Максадым шол, гаррыянча өлмесин,
Ресулылла, медет берер гүнүңдир.

Касым дийр, Эзрайыл алса җаныңы,
Ер гөтермез онуң катра ганыны,
Ода салды гөвхерини, кәнини,
Ресулылла, медет берер гүнүңдир.

Элкысса аллатагала өз-өзүне: «Мен бендәмче болмадым. Шу Хемра үчин шунча адам җаныны берди. Эмма бири хем «вах» диймеди» дийип, Эзрайыла: «Өленлери дирелт! Оларың хер хайсына болса йүз йигримиден яш бердим» дийди.

Ондан соңра бу адамлар дирелип өңки катдына гелдилер. Булары дирелденсоң, Эзрайыл перишде Хемра: «Мен бир хызматкәр, озал «ал» дийди, җаныңызы алдым, инди мен хем гайтҗак. Хер хайсыңыза йүз йигримиден яш берилди. Менден разы болуң. Яшыңызы мүбәреклэп бир айдым айдып берҗек» дийди. Гөр, бак нәме дийди?

Арзым эшит, Зивер, Хуршыт,
Балам, яш мүбәрек болсун!
Худай саңа рехим этди,
Хемра, яш мүбәрек болсун!

Элден нахар-аш берилди.
Өмрүң узак-даш берилди,
Йүз йигрими яш берилди,
Хемра, яш мүбәрек болсун!

Деңиңизе, душуңыза,
Гөзүңизе, гашыңыза,
Йүз йигрими яшыңыза,
Балам, яш мүбәрек болсун!

Әлем-җахан саңа зардыр,
Гиң җахан гөвнүме дардыр,
Эзрайыл бир хызматкәрдир,
Гузым, яш мүбәрек болсун!

Элкысса, мундан соңра Эзрайыл: «Менден инди гаты гөрме!»

дийип, пата берип гөзден гайып болды. Хемра Қасым везири янын чагырып: «Сен инди юрда гайт. Атамыз бизи билип иберен экен. Се атамыза барда бушла, оны бегендир, тиз барда айт!» дийди. Мунда соңра Қасым везир юрдуна гайтмакчы болды. Хемра Қасым везир «Сен гитжек болсаң, илата бир саламнама иберейин» дийип, бир сө айдар болды. Хемра элине сазыны алып, гөр, бак нәме дийди?

Қасым, гитсең бизиң иле,
Улы иллермизе салам!
Газап окы дегди бизе,
Бег-бечелеримизе салам!

Йыгнасын хаму-хасымы,
Пайласын тылла тасымы,
Энче йыл тутан ясымы
Җемиле сиңлиме салам!

Хакдан бизе мөхлет етип,
Җеллат аҗал якам тутуп,
Тә өлинчә, яса батып,
Мәхрибан энеме салам!

Беглер билен шикар чыкып,
Гуш гойберип, айрак йыкып,
Тазы салып, тебил какып,
Соналы көллерме салам!

Хемра айдар, дада дүшен,
Бахар гүнлерин гыш эден,
Ак сакгалыны ал яш эден,
Ша Хысров — атама салам!

Элкысса, бу сөзден соңра Қасым везир кервенден озуп, гайдыберди. Бирнәче гүнлер тай кылып, ёл йөрәп, патышаның арз жайына гелип, гол говшурып, салам берип дурды. Патыша онуң саламыны алып:

— Инди мениң огланларымың хабарыны бер, ниреде гоюп гелдиң — дийди. Қасым везир:

— Мен саңа бушламага гелдим — дийип, бир сөз айтды.

Арзым эшит, патышахым,
Җан билен җананың гелди!
Чын-Мачын юрдуна гиден,
Хатарлы кервениң гелди!

Гөзи билен, гашы билен,
Белент дагың башы билен,
Йүз йигрими яшы билен,
Хемра атлы балаң гелди!

Галмады сынада дагың,
Ачылды батыл булагың,
Эййәм яндырды чырагың,
Арзувлы арманың гелди!

Сөзүм бар саңа диеси,
Душманларың гам иеси,
Тәҗи-тагтының эеси,
Керемли солтаның гелди.

Ачылды тер гунча-гүлүң,
Хоррама дөнди билбилиң,
Хак аңсат этди мүшгүлиң,
Түкенмез дөвраның гелди!

Қасым дийр, гулуң адына,
Гулак салгын, перядыма,
Шахым, етдиң мырадыңа,
Гиден огланларың гелди .

Элкысса, Қасым везир сөзүни гутарансоң, патыша бегенжине Қасым везири көп затлар билен сылаглады. Ондан соңра патыша

Касым везирини ве лешгерлерини янына алып, огланларының өңүнден чыкды. Огланларының өңүне паяндоз дүшәп, юрдуна гетирди. Патыша: «Бу огланлары аллатагала маңа яңадандан берди» дийип, бегенжине кырк гиҗе-гүндиз томаша этди, ат чапдырды. Гараз, гепиң күлеси, дүнйәде нәме томаша болса этдирди. Бу тоюң ортасында Хысров патыша элине дутарыны алып, сазыны җемләп, бир газал айдар болды. Гөр, бак нәме дийди?

Шүкүр эдейин, галан демим,
Розугәр бахара дөнди;
Хазан уран үшбу багым,
Гайтадан гүлзара дөнди.

Гелди гөвнүмиң мырады,
Ене гелди гөвүн шады;
Ачылды гамың сөвдасы,
Багт өйүм мырада дөнди.

Ачың, хазынаның барын,
Дөкүң, тарханлык дептерин,
Гөрдүм огланларың барын,
Ракып йүзи гара дөнди.

Шүкүр, етирди кемала,
Чекмез болдум ахы-нала,
Ачылыпдыр гүли-ләле,
Мениң багым нара дөнди.

Хысров айдар, гөвнүм хошы,
Гелди яз, гитди гам гышы,
Хысров шаның гөвүн хошы,
Багт өйүм бахара дөнди.

Элкысса, шонлук билен Хысров патыша кырк гиҗе-гүндизләп тоюны совды. Той совлансоң, патыша херемхана ятмага барды. Ол ерде ука гитди. Патыша дүйшүнде Билбилгөйә диен гуша ашык

болды. Чар багың ичинде, серховзуң башында агырка, ховадан бир бөлек кепдери инди, олар билен бир капас хем ере дүшди. Кепдерилер бир силкинип, перизат болдулар ве капасы хем серховзуң янына гойдулар. Капасдакы реңбе-рең зернигәр гуш шейле сайрады, земин нала гелди, патыша ашык ве бейхуш болуп йыкылды. Бир замандан соң хушуна гелип, перилерден:

— Бу не гушдур? — дийип сорады.

Перилер:

— Бу гуша Билбилгөйә диерлер — дийдилер.

Патыша:

— Сизиң җайыңыз ниреде­дир! — дийди.

— Эрем багында — дийип, җогап бердилер. Хысров патыша бу сөзи эшидип, тисгинип оянды — не гызлар бар, не билбил. Патыша бир гүн ятды, турмады, ики гүн ятды турмады, үч гүн ятды турмады. Арз җайында хич ким болмады.

Касым везир патышаның янына гелди:

— Патышахым, нәме үчин ятырсың, хич турмаярсың-ла, сениң гөвнүңе нәме гелйәр? Яман узак ятярсың-ла, озал «огланларым болҗак» дийип ятдың, ондан соң, «он дөрт яшларында өлҗек» дийип ятдың. Инди нәме ятырсың? Илат киме арзыны айдарыны биленок — дийип, маслахат этди.

— Мен ятман, ким ятсын? Мен бир дүйш гөрдүм. Оны саңа беян эдейин — дийип, Хысров ша бир газал айдар болды.

Мен бу гиҗе багда гөрдүм өзүми,
Бирҗе билбил дуруп перят эйледи.
Гачырдым агзымдан айдан сөзүми,
Акыл-хушум башдан бербат эйледи.

Җем болуп гелдилер бирниче гызлар,
Хер бири тотының сөзүни сөзләр,
Эшидиң, арзымы сахып тәмизлер,
Җады гөзүн маңа җеллат эйледи.

Капас ичре бир гуш гөрдүм мунакгаш,
Җанымы шол ерде эйледим пешгеш,

Шум пелек ичирди бу гүн бада нош,
Бададан гөвнүми нашат эйледи.

Тисгинип оянып, болдум дивана,
Ышк одундан аташ дүшди бу жана.
Бу ишлер ажала болды бахана,
Бизе бу кысматы устад эйледи.

Хысров айдар, будур ахылы-зарым,
Гөрмегенче ёкдур сабры-карарым,
Гөрүп терк эйледим намысым-арым,
Көйүп ашыклыкда бербат эйледи.

Элкысса Хысров патыша бу айдымы айдып болансоң, Билбилгөйә гушуң ниредедигини ве нәхили гушдугыны билмек үчин гуррандазларыны, мүнечжимлерини гетиртди. Гуррандазлар гуррасыны ачып, мүнечжимлер китабыны ачып, шол ерде:

— Эй, шахы-первердигәр, бу дүйшүңе бахрибипеян диерлер, нәме диениңде ол Билбилгөйә диен гуш багы-Эремдедир. Багы-Эреме адамзадың өмри етмез. Оңа бармак үчин бәш йүз йыл, гелмек үчин хем бәш йүз йыл, бир муң йыл өмүр герек. Онуң үчин хем бу хызматыны хич ким битирип билмез — диенлеринде, патыша:

— Шол иш битмесе-хә мениңки болжак дәл. Эгер ким шол Билбилгөйә гушы гетирип берсе, Гүлжемиле диен гызымы бержек, беглериң эмелини бержек, өзүни хем дик дурзуп, боюна барабар зер бержек — дийди.

Эмма хич кимден дем-сеза чыкмады.

— Инди муңа гетирмәге ким гидер? — дийди. Эмма ене-де хич кимден сес чыкмады. Ондан соңра Хемраның агалары Зивер, Хуршыт: «Җоган берсеңиз, биз гидерис!» дийдилер. Хысров патыша Зивериң, Хуршыдың ёл азык шайыны тутуп, олары угратды. Булар болса ёла рован болуп гидибердилер. Бирнәче гүн ёл йөрәп, аз ятып, көп йөрәп, үч ёлуң бенделгәсине барып етишдилер. Ондан соңра булар бу ёлларың хайсысындан гитжеклерини билмән, битакат болуп ятыбердилер.

Инди хабары Хемрадан эшидиң. Хемра «агаларым ёк, мен олары гөремок» дийип, какасы Хысров патышаның янына сорамага гелди.

— Ханы мениң агаларым? — дийип сорады.

— Агаларыңы менден сорама? Мен Билбилгөйә диен гуша ашык болдум. Адам ибермекчи боланымда, хич кимден сес чыкмады. Соңра агаларың гитмекчи болдулар. Мен олары угратдым — дийди. Хемра:

— Олардан галып, менден нәме битжек, мен-де гитжек — дийди. Патыша:

— Оглум, сени ибермен — дийди. Хемра:

— Ёк ата жан, ибермесең-де гидерин. Мен олардан галжак дәл — дийди. Хысров патыша бирнәче несихат берди, эмма болмады. Соңра Хысров патыша оңа ене-де несихат берип, бир газал айтды.

Агаларың сениң үчин ибердим,
Сен-де отлар салма, жана Хемрайым!
Билбилден зыяда болды бу дердим
Алсаң несихатым, гитме, Хемрайым!

Кәшки башдан гөрмегейдим бу дүйши,
Эшитмегей эрди менден хич киши,
Чүнки айтсам чекер болдум кәйиши,
Жыда тыгын жана чекдиң, Хемрайым!

Озал көйдүм, он дөрт яша етди — дийип,
Огланларымың пейманасы долды — дийип,
Гувандым мен аман-эсен галды — дийип,
Несихатым будур саңа, Хемрайым!

Мениң пенди-несихатым алмасаң,
Ганлар аглап «гал» диемде галмасаң,
Мундан гидип үч ая чен гелмесең,
Доланар мен кепен дона, Хемрайым!

Хысров айдар, гитме, тагтым берейин,
Сен барында бәш гүн дөвран сүрейин ,

Өлүнчәм мыхман мен, йүзүң гөрейин,
Несихатым будур саңа Хемрайым!

Элкысса, Хысров патыша сөзүни тамам эденсоң Хемра:

— Эй, ата! Мени иберсең-де гидйән, ибермесең-де. Агаларымың ызындан гидйән — дийди.

Бу сөзи эшиденсоң, атасы онуң ёл шайыны тутуп уграды. Хемра ёла рована болды. Бирнәче ёллары тай кылып, агаларына якынлашды. Агалары болса, шол вагт мейдана чыкып ызыны гөзледилер. Гөрселер, ыздан бир гара пейда болды. Якын геленсоң, серетселер, ол гара Хемра экен. Хемраның агалары: «Бирнәче гүнден бәри мунда ятдык, инди муңа нәме җогап берерис?» дийип маслахат этдилер. Соңра «Гелелимиз бәри кеселледик» дийип айдарыс дийдилер. Булар тапан геймлерини гейип, бүренишип ятыбердилер. Онянча Хемра гелип: «Агалар, салам!» дийип, агаларына салам берди. Агалары онуң саламыны алмадылар, яландан хасса болан болуп, хыкгылдабердилер. Хемра атдан дүшүп, «агаларым бар экен» дийип, оларың дамарларыны овкаламага башлады. Булар асгырышып-асгырышып турдулар. Ондан соңра Хемра билен саглык-аманлык сорашдылар. Хемра:

— Бу не ятыш, хич ере гитмәнсиңиз-ле? — дийип, агаларындан сорады. Агалары:

— Сен дердимизи сорама! Шу гуюдан бир сув ичдик велин сен гелмедик болсаң өлҗекдик — дийдилер. Хемра булара ынанды. Соңра даш-төверегине гараса, бир улы даш ятан экен. Дашы агтарып гөрсе, ашагындан бир гуҗак хат чыкды. Хемра бу хаты окап гөрсе: «Бу ёлларың бири — барса гелер, эйлеки! ёлуң ады «я гелер, я гелмеси гүмана» дийлипдир. Үчүнҗисиниңки болса, барса — гелмез экен:

Хемра агаларындан:

— Бу ёлларың хайсысы билен гидерсиңиз? — дийип сорады

Онда олар:

— Хемра җан, сен яш кичи-де болсаң, сени яшулы эдип гойдук. Сен хайсысыны буюрсаң, шонуң билен гидиберерис — дийип, агалары җогап берди. Хемра:

— Зивер ага! Сен бизиң иң улымыз. Сен «барса — гелер» билен гидибер. Хуршыт ага, сен «барса — я гелер, я гелмез» билен гит. Өзүм болсам кичи, мен «барса — гелмез» билен гидиберейин — дийди. Соңра хер хайсы бир ёлы алып гидибердилер. Аңыррак барандарындан соң, агалары ики эллерини галдырышып, телпек булашып, «Мун-а угратдык» дийип, икиси «барса — гелер» ёл билен уграбердилер.

Хемраның агалары шу барышларына бирнәче гүнлери тай кылып, ёл йөрәп, бир галаның четинден барып етишдилер. Бу галаның болса бир оюнчы гыз патышасы бар экен. Баран адам билен садранч ойнадылар. Булар бу гыза әхли ат-яраг элтен дүнйәлерини утдурдылар. Булар бу галада галыбердилер. Инди бу геп бу ерде дуруберсин. Хабары кимден ал! Хемрадан ал!

Хемраның гөвнүниң бөлеклиги болмансоң, сайлан ёлы билен, еңсесинден итилен ялы болуп гидиберди. Шол баршына аз ятып, көп йөрәп, гиҗәниң бир гайры вагты өңүнден бир көне гүммез пейда болды. «Бир аҗап ягшы җай экен» дийип, Хемра ичине гирип, ятып ука гитди. Бу гүммез хезрет Алы кырк чилтенлериң меканыды. Булар-да гелип гүммезе гирдилер. Чилтенлер хезрет Алыдан:

— Бу адамзат нәме, нәдип ятыр? — дийип сорадылар.

Онда хезрет Алы:

— Бу мениң ңепес оглум — дийди.

— Мунуң җүбти ёкмы? Мунуң җүбти ким болар, ягшы йигит экен. Мунуң ёлдашы бир перизат болмага дегишли йигит экен.

Хезрет Алы:

— Эрем багындакы Шарух шаның гызы Хүйрлукга болсун — дийди.

Чилтенлер:

— Оны мунуң янына ким әкелип берер? — дийдилер.

Хезрет Алы:

— Маңа кырк чилтен болуп, хеммәңиз гол гөтерип, пата бериң. Мен бир сагада етирмән гетирип берейин! — дийди.

Хезрет Алы Шарух шаның гызы Хүйрлукганы бәш йүз йыллык ёлдан ярым сагада етирмән гетирип берди. Икисини бир ерде гоюп, ника гыйдылар, ника гыян Омарды, векил хем Солтан Вейисди. Ша-

рух шаның гызы Хүйрлукганың оваданлыгы он дөрди гиҗәниң ай
ялы, агызлары оймак ялы, леблери гаймак ялы, агы — ак, гызылы -
гызыл, хал-хал, дарайы көйнек билен Хемраның гуҗагына сүйшү
баряр. Хемра ятан ериндeн: «Мениң оялыгыммыка, я дүйшүммикә?
дийип, хайран галды. Хемра: «Бу нәхили бейле боляр?» Мен шун
бир келеме сөз дийейин. Эгер җогап берсе — оялыгым, болмаса дүй
шүмдир» дийип, бир газала башлады. Перизат хем җогап берди.

Хемра: Сени гөргеч гитди аклым-хыялым,
Достум, кайда болар, меканың сениң?
Перизадым, серви каддым, нахалым,
Достум, кайда болар, меканың сениң?

Хүйрлукга: Мени сорсаң Шарух шаның гызыям,
Эремиң багында меканым мениң;
Аслым сорсаң, перизадың өзүем,
Онда тайын болар меканым мениң.

— Ашык боланларың аклы лал болар,
Тапабилмез иши кылу-кал болар,
Арамызда ниче йыллык ёл болар?
Перим, кайда болар, меканың сениң?

— Ашык болсаң, көйүп, янып өтер сен,
Сабыр кылсаң, дост, голундан тутар сен,
Йөрибeрсең, бәш йүз йылда етер сен,
Бәш йүз йыллык ёлдур меканым мениң.

— Таңры овал башда җаным алмады,
Аҗал етип пейманамыз долмады,
Перим, инди сени гөрмек болмады,
Бәш йүз йыл болса меканың сениң?

— Бизиң ерде бардыр алтын-күмүшлер,
Сизе ашык, бизе магшук диймишлер,

Бир перием, менде мекан не ишләр,
Хер ерде хәзирдир меканым мениң.

— Сени дийип учрамышам бу дерде,
Сырыңы билдирме хер бир намарда,
Растың дийгил, мензилгәхиң нә ерде.
Кайда болар достум, меканың сениң?

— Ашыкны гөрмүшем ахы-эфганда,
Өмри өтсе герек көйүп җахaнда,
Бир гезер меканым чөли-муганда,
Кырк гүнлүк ёл болса меканым мениң.

— Адым Хемра, Хысров шаның оглы мен,
Шонуң үчин сыналары даглы мен,
Тә өлүнчәм бир ыкрара баглы мен,
Кырк гүнлүк ёл болса меканың сениң.

— Адым Хүйрлүкгадыр, Шарухың гызы,
Сен тапмасаң, ислэп тапар мен сизи,
Танасаң перизат диерлер бизи,
Бәш йүз йыллык ёлдур меканым мениң.

Элкысса, бу сөзден соңра Хемра перизады огшап, голуны онуң бойнуна салды. Перизат: «Мени өпҗек болса, мени гучҗак болса, җайыма барса болмаярмы?» дийип, голтугындан сүйшүп чыкды. Соңра:

— Эй Хемра, адам дүйшүнде ылгаса, оянармыш. Гел икимиз ылгашалы. Биримиз гачалы, биримиз хем ковалы. Дүйшүмиз болса, оянарыс, оялыгымыз болса, икимизиң говушдыгымыз болар. Мен гачайын, сен ков — дийди. Ал, Хемра-да, Хүйрлукганың ызындан ковҗак болуп, сычан алҗак пишик ялы тайярланды. Хүйрлукга-да арт этегини еңсесинден чыкарып, өң этегини агзы билен дишләп, кырк өрүм сачыны еңсесине ташлап, билегини дүйрүп, балдырыны черләп, гүммезиң ишигине гарап-гарап: «Ал, гачдым» дийди. Хүйр-

лукга гачды. Хемра ковды ве гүммезиң ишигинде Хүйрлукганы ызындан етип барярка, тисгинип оянды. Гөзүни ачып гөрсе, не пер бар, не пейкер? Хайран болуп дуруберди. Хемра ярыны ёклап, би газал айдар болды.

Кадыр алла, мени салдың бу дерде,
Мен нейләйин, ярым аян болмаса;
«Яр-яр» дийип, өлер болдум бу ерде,
Барабилмен белли мекан болмаса.

Дәли гөвнүм, Эрем кайда, сен кайда,
Укуда гөрениңе болмагын бенде,
Бу чөллерде өлүп, болма шерменде,
Барабилмен, белли мекан болмаса.

Герек бу пелекден гелен кыбапдыр,
Гөрүнди дүйшүмде, бу ничик хапдыр,
Чилтенлер бергени турпа шерапдыр,
Горкар мен, багтыма керап болмаса.

Гидер болдум «барса-гелмез» ёл биле,
Бу ёл барар ахыр бир гүн мензиле,
Гөвнүм, дилегиңи алладан диле,
Барабилмен, белли мекан болмаса.

Хемра исләр, ене гүл йүзли ярын,
Йүрекден гачырды сабры-карарын,
Агтарар мен паны дүнйәниң барын,
Барабилмен белли мекан болмаса.

Элкысса, Хемра бу газалы тамамлап, Шасувар атының янына гелди. Шасувар ата галып болуп, ёла рована болуберди. Атланып бирнәче гүнлер ёл йөрәп гидиберди. Шол барярка, хова чисгинләп, ягмыр ягҗак болуп, гараңкылаберди. Хемра атының башыны чекип дуруберди ве бу ерде бир бәш келеме сөз айдар болды.

Мүсүриң юрдундан чыкдым,
Барса-гелмез ёлы бейле;
Кыркларың җемини гөрдүм,
Бизе медет берди бейле.

Бири серим алып дурды,
Хезрет Алы пенже урды,
Кырклар маңа шерап берди,
Ичип, мес болмушам бейле.

Сормушам лебинден балын,
Яр сынамда гойды дагын,
Агтарып перилиң багын,
Тапабилмән, галдым бейле.

Кырклар гелди бир ат гошлап,
Мениң гарып гөвнүм хошлап,
Мени догры ёла башлап,
Элтиң, ягшы җая бейле.

Хемра дийр, дөвран сүрмесе,
Алы медеткәр болмаса,
Перизат гола гелмесе,
Чекер ренҗи зая бейле.

Хемра сөзүни тамам эденсоң, атының башыны гөнүләп сүрүберди. Бар-ха бар, сүр-хә сүр гидип барярды. Шол чөл-бееванда барярка, өңүнден бир торгай учуп, сайрап асмана галыберди. Хемра. «Бир ягшы җая гелдим герек» дийип, пикир эдип, торгайың зейренип сайрайшыны өз зейренишине меңзедип:

— Шу-да бир мениң ялы ашыгындан җыда дүшүп, сайрап йөрен җанавер болмага чемели — дийип, шоңа гарап, бир сөз дийди.

Худай бизи яратды, бейле арман ичинде,
Өзүм гурбатда галдым, йүрегим ган ичинде,

Ничик эдип гезер мен бу чөлүстан ичинде,
Барча гезер эшретде, мен бу арман ичинде,
Мен ярымны ызлайып, галдым арман ичинде.

Айралыгың дердиниң бoлармы экен довасы,
Хер кимсе ашык болса, өлмек онуң ровасы,
Магшар гүнде худадыр ашыкларың гүваси,
Межнун кимин башында болса гушлар өвәси,
Перхат кимин налан мен, бу дагыстан ичинде.

Асмандакы боз торгай, сайрамасаң не болды?
Гарып болан жаныңы, гынамасаң не болды?
Сөвер ярдан билерсиң, хабар берсең не болды?
Сөзлемәге дилиң ёк, биле йөрсең не болды?
Мен шикесте азашдым, бу чөлүстан ичинде.

Бир ничәни гөрер мен, сапа билен сөхбетде,
Бир ничәни гөрер мен, вепа билен эшретде,
Бир ничәни гөрер мен, эда болмаз дөвлетде,
Мен дек бичәре мисгин бу чөллерде мәхнетде,
Ярым онда хош гезер, мен чөл-муган ичинде.

Закы ажал етишгеч кылма авара мени,
Мансур кимин көйүңде чекип авара мени,
Ыбрайым дек ташлагыл, ышкында нара мени,
Жиржис кимин эйлегил, сет пара-пара мени,
Зылыха дек, Юсуп дек яндым зындан ичинде.

Хижр одуна туташып, янар болды йүрегим,
Гарындашым сорамаз, ёкдур мениң герегим,
Оны гөзләп йөрер мен, салсам бойна билегим.
Хемра айдар, худадан ахыр вагтқы дилегим,
Ярымны гөрмән өлдүм, галдым арман ичинде.

Элкысса, бу газалы тамамлап, Хемра ёла рована болуп ураберди. Бар-ха бар, сүр-хә сүр, шол баршына өңүнден бир уллакан депе

...ыкды. Депәниң башында гуш-гумурсы жай тапаноклар, учушып ...өрлер. «Ил-улус болмадык ерде бу гушлар нәме?» дийип, Хемра ...өрениден барды. Бу депәниң башында бир жерен өлүп ятан экен. ...өзүне гумурсы долуп, гушлар шоны чокуп дуран экенлер. Хемра ...өзүне: «Бу чөл-бееванларда өләйсем, мениң-де болжагым шу ...экен» дийип, бу жерениң өленине хапа болуп, бир бәш келеме сөз ...йтды.

Ери-гөги хак эйлеген бирибар,
Бир перизат гирди дүйшүме мениң;
Сен керем сен, болмаз менде ыгтыяр,
Ажап сөвда салдың, башыма мениң.

Ярың багы алмамыдыр, нармыдыр?
Ярым мениң үчин интизармыдыр?
Аман-эсен ене гөрмек бармыдыр?
Хүйрлукга — гөвүн хошумы мениң.

Кадыр гудрат билен яра етирсе,
Пелек бизи хатарындан өтүрсе,
Эйәм рехм эйлейип, яра етирсе,
Агам-иним, деңим-душума мениң.

Пәлим азып бу жайлара гелер мен,
Инди гутулмаз мен, ягшы билер мен,
Бу ёлларда ашсыз-сувсуз өлер мен,
Гарга-гушлар гонар ләшиме мениң.

Бу ёлда өлер сен, Хемра, пәхм эйле,
Ярдан ырак дүшдүң, инди вәхм эйле,
Бир әжиз бендәңе өзүң рехм эйле,
Гөзден акан ганлы яшыма мениң.

Хемра бу сөзүни гутарансоң, атына мүнүп, ёла рована болды. Гижәниң бир гайры вагты атыны сүрүп барярды. Даң сәхер вагты бир совужак шемал өсди. Хемра: «Бады-сабаның шемалы учмадан

чыкяр» дийип, накыл эдйәрдилер. Шу бады-сабаның шемалынд ярыма бир газал иберсем барармыка?» дийип, бир газал айд болды.

Бады-саба, саламымны,
Хүйрлукга җана етир;
Мениң бу арзы-халымны,
Гөзлери местана етир.

Гөзел яра болсаң нөкер,
Аэм эйлесе, ганың дөкер,
Агзы-писте, леби-шекер,
Дишлери дүрдәнә етир.

Мердана тутгун өзүңни,
Гам билен саралт йүзүңни,
Мениң бу арзы — сөзүмни
Керемли солтана етир.

Яр мени эйледи хасса,
Билбилем, галдым капасда,
Етебилмен сөвер доста,
Арзымны җанана етир.

Мени угратды бу дерде,
Болайын оңа мен бенде,
Леби-шекер, агзы — ганда,
Гунчалы хандана етир!

Бир яр үчин болдум хеләк,
Айра салды гахба пелек,
Ак йүзлери менек-менек,
Гөзлери местана етир.

Хемра диерлер адымы,
Эзхар эдейин дадымы,

Шаму-сәхер перядымы,
Хүйрлукга җана етир.

Элкысса, Хемра сөзүни гутарып, ёла рована болды. Бирнәче гүнлери тай кылып, йөрәп барярды. Хемраның өңүнде бир даг пейда болды. Хемраның ёлы йитип, онуң аты терс дөнди-де дуруберди. Хемраның ёкары тарапындан бир гүн, ашак тарапындан бир гүн догды. Хемра: «Бу нә гүн?» дийип пикир этди. Соңра пәхим эдип гөрсе, ёкаркы гүн хемишеки гүн экен. Эмма ашакы гүн Эрем багының ялкымы экен. Гөрсе, ики гүн чакышып, ялп-ялп эдйәр. Хемра буны гөрүп «Мен шу гүнүң хайсысына гидейин» дийип, хезрет Алы пирини чагырып, бир сөз айдты.

Кадыр алла, мүшгил салдың башыма,
Мен шу гүнүң хайсысына гидейин?
Медеткәрим Хыдыр, етиш гашыма,
Мен шу гүнүң хайсысына гидейин?

Алаҗым ёк, боз маралым гөрмесем,
Дурарым ёк, малы-мүлкүм бермесем,
Шонуң билен бәш гүн дөвран сүрмесем,
Мен шу гүнүң хайсысына гидейин?

Такадым галмады, мыдарым йүзде,
Медеткәрим Хыдыр, ыгтыяр сизде,
Бир яр үчин гездим чөл-муган, дүзде,
Мен шу гүнүң хайсысына гидейин?

Бады-саба ел хесери дегипдир,
Айралык хиҗраны билим эгипдир,
Сагымдан-солумдан бир гүн догупдыр.
Мен шу гүниң хайсысына гидейин?

Ашык Хемра айдар, өмрүмиң салы,
Бир ярың ызында дивана-дәли,
Сыгынаным сенсиң, я хезрет Алы,
Мен шу гүнүң хайсысына гидейин?

Элкысса, Хемра сөзүни тамам эденсоң, атына мүнүп, өңүндәк пейда болан ёлуна дүшүп, Эрем багына гаршы йөрәберди. Бирнәч гүнлер ёл йөрәп, Эрем багының дервезесине барып етишди. Дервез ни ачды. Ичине гирип гөрсе, мунуң ичинде ики саны ак өй тутула экен. Хемра бу өйлериң бириниң ишигинден серетди. Ичине гири гөрсе, бир газан палов демленип дуран экен. Газаның гапагын кепгир гөтерип дур. Паловың тарыпы — җүрүнникли кәшир, пытанак лы соган, семиз товук, хеммеси саралып гидипдир. Хер хайсы паяпы ялы болуп, түвиниң хер дәнеси, гөйә чайхорың диши ялы саралы гидипдир. Хемра: «Ажыгып, арып гелйәркәм, мениң несибәм мунда болҗакмыка?» дийип, газана элини узатды, кепгир маңлайына дег ди. Хемра элини чекип алды, гапак ене өңки хетдине барды Хемр бу өйден сычрап чыкып, ол өе барды. Барып гөрсе, бир газан чорб гайнап дуран экен. Бу газаның ашагында бир чог ёк, бугы дүйрүм -дүйрүм болуп чыкяр, Хемра газаның гапагыны ачып гөрсе, тәз берре гузының эти өзи бишип, ыгтыярдан гидип, чорбасы азалып э башга, сүек башга, хер гапырга гөйә чаршагың диши ялы болупдыр «Алла, җаным, бу этден ийип болмазмыка?» дийип, Хемра элин узатды, сусак маңлайына дегди. Мундан-да сычрап мейдана чыкды Барып, ховуздан сув ичҗек болды. Сув ашак-ашак сиңиберди. Хемр сувуң ызына дүшүп текҗеме-текҗе ашак дүшүберди. Сув етдирмә барха ашаклады. Хемраның йүрегине ховп дүшди. «Хә, сен сув, ашак дүшүп, ашак дүшүп бирденем сүйт чоган ялы ёкары чыкагадан, мени алҗак ага диерлер, саңа» дийип, Хемра дыржашып мейдана чыкды Хемра мейдана чыкса, ел гачыран алмалар гума булашып ятан экен Мундан алып иймекчи болды. Отуран еринде үч-дөрт санагыны ийди. Ондан соң, ёкарсына гараса, аклы-гызыллы алмаларың эгли шип дураны гөзүне илди. Хемра ол алмалардан ийҗек болуп элини узатды. Эмма алманың шахалары ёкары-ёкары галыберди. Хемра бу ерде елиң пири Мирихайдары чагырып, «Мениң үчин гүйчлүрәк ел иберсең, багларың шахасы элиме илсе, гарнымы доюрардым!» дийип бир газал айтды.

Елиң пири-Мир Хайдар,
Эггил, пудагы-пудагы,

Хер япрагы махы-энвер,
Эггил, пудагы-пудагы.

Кимсәни гөр, айышдадыр,
Кимсәни гөр налышдадыр
Тубы агач бехиштдедир,
Эггил, пудагы-пудагы.

Мугтесер кылдым сәхерде,
Уградым мен ёвуз дерде,
Өлер болдум мен бу ерде,
Эггил, пудагы-пудагы.

Хемра айдар, я эренлер,
Бизе патаны беренлер,
Сәхер вагты өсен еллер,
Эггил, пудагы-пудагы.

Элкысса, Хемраның бу дилеги кабул болуп, гүйчли шемал гелди, агларың пудагы эгилди. Хемра алманың бир шахасыны тутуп гу- ...лады. Шонуң билен биле алманың шахасы ёкары чыкса, ёкары ...ды, ашак дүшсе, ашак дүшди, оны элинден гойбермеди. Бу ерде ...дил батбөрек учан ялы биле салланмага башлады. Шу халатда ...маның бирини үзүп, агзына салды. Шол вагт эли язып, гүп эдип, ...сүп гачан ялы болуп, ере гачды. Хемра: «Дөвүң, периниң, арвах- ...ның җайымы, нәмеми?» дийип, бираз вәхимленди.

Хемра Эрем багының ичине гирди. Бир уллакан гүҗүмиң дүйбүн- ...е бир дессе гүли дүшенип, бир дессе гүли хем яссанып ятыберди. Хемра гиденсоң, сув ичҗек болан ховзуның башына кырк саны ...дери гелип гонды. Оларың хер хайсы бир силкинип, кырк кениз болдулар. Онуң ыз янындан үч саны тоты гуш гелип гонды. Оларың ...м үчүси-де силкинип, гүрләп, үч саны перизат болдулар. Хемра ...лара середип ятырды. Ол вагтда үчүң бирсиниң өз Хүйрлукга ярының ...енини билди. Буларың ыз янындан үч саны бүргүт гелип гонды. Булар-да хер хайсы бир силкинип, үч саны дөв болдулар. Хемра

гөрсе, дөвлериң бириниң хер гулагының үстүнде дөрт шахдан — жем секиз шахы бар. Муны гөрүп, Хемра жанындан умыдыны үзди, ха ран болды.

Бир пилледен соң, гапаксыз газаны голдап-герңэп, гулман пер лер гетирип дөвүң өңүнде гойдулар. Дөв болса, шол ерде нах ийди, сув ичди. Серховзуң сувуна-да сува дүшүп, нахарыны ийип г тарды. Соңра дөв перэ гарап:

— Хай, пери, перманыңа хэзир мен. Маңа хызматың бармы? дийди. Онда Хүйрлукга пери:

— Саңа хызмат ёк. Шу гүн сейилгэхи сейил гүнүң. Нирэ гитс гидибер, ыгтыяр өзүңде — дийди.

— Онда мен Жезире дагының үстүнде Кухы-Кап дагына бар рысгымы авлайын — дийди-де, дөв гүрре силкинип, бүргүт сып ганат баглап, перваз эдип учуберди. Дөвлер гиденден соңра Хемр перизады гөрүп такаты тутулып, ятып билмеди.

Хемра:

— Мениң бу юрда гелениими ярым билсин — дийип, бир газ айдар болды.

Кадыр алланың сунгундан
Гөзел гөрүнди, гөрүнди.
Ярың шемгы-жемалындан,
Гөвнүм, имринди, имринди.

Ругсат бер, бага гирейин.
Багыңдан гүллер тирейин,
Кадды-боюңы гөрейин,
Саллан, йөр инди, йөр инди.

Ашык мен гара гөзүңе,
Шекерден ширин сөзүңе,
Дал боюн, жерен йүзүңе,
Хакдан нур инди, нур инди.

Учрадым гөзел шахыма,
Арз эдейин патышахыма,

Агзымдан чыкан ахыма,
Даглар имринди, имринди.

Якма, Хемраң йүрегини,
Сал бойнума билегиңи,
Барча ашык дилегини,
Мөвлам, бер инди, бер инди!

Элкысса, Хемра бу сөзүни тамам эденден соңра, перизадың гула ына бир якымлы оваз гелип етишди. Перизат кенизлерине:

— Бу багың ичинде адамзат бар, оны тутуп, ынжытман, мениң ыма алып гелиң! — дийди.

Кенизлери думлы-душа яйрап уграбердилер. Пес көче, раст көче тарып, багың ичини гөзлемэге башладылар. Гөзледилер, эмма оны мадылар. Кенизлериң ичинде Хүйрлукганың бир ягшы гөрйэн изи бар экен, онуң адына Хас кениз диййэн экенлер. Хас кениз йланып, өврүлип тапман гелйэркэ, бир уллакан гүлүң астында гөйэ ыгы товшаның гөзи ялы бир уллакан гөз гөрүнди. Шонуң янына елип гөрсе, бир кэкил переӊ, овадан йигит, гөйэ он дөрди гиэжниң йы ялы ялкым салып ятан экен.

Бу огланы гөрүп, Хас кенизиң акыл-хушы гачып, Хүйрлукганың ынына гелди. Хүйрлукга:

— Хас кениз! Болшуң ничик? Йүзүң саралып гидипдир-ле? Акыл-хушуң гачырып нэме гөрдүң? — дийип сорады. Хас кениз гөрен огланыны тарып эдип, бир келеме сөз дийди.

Биби жан, баг ичре бир оглан гөрдүм,
Нэзенин йигитдир, йүз элван дүрли;
Оны гөрүп, акыл-хушум йитирдим,
Етишгеч жилвеси, болдум хесерли.

Не себэпден гүлгүн меңзим сарала,
Багрым башы көз-көз болуп гарала?
Аслы ынсан, огшатмышам марала,
Етишди жилвеси, болдум хесерли.

Халка-халка кәкиллери зерефшан,
Бахар ели дегип болмуш перишан,
«Адамзат шахы» дийип, эйледим гүман,
Я болмаса, Хемра җандан хабарлы.

Хас кениз дийр, аклым хайран эйледим,
Гөреними саңа беян эйледим,
Сениң Хемраң дийип, гүман эйледим.
Яңаклары хал-хал йүзлери зерли.

Бу газалы айдандан соңра Хүйрлукга оңа кәйинди.

— Сен онуң ялы овадан йигит болса, нәме үчин гетирмедиң? дийип, Хүйрлукга бир «ах» урды. Онуң ахына дөв Хештирух ат бир дөви тайын болды. Хүйрлукга:

— Шу багың ичинде бир адамзат бар. Сен оны ынҗытман, тут алып гел — дийди. Дөв «огланың йүреги ярылаймасын» дийип, ус билен йөрәберди. Дөв йүзүни кесерәк тутуп, Хемраның янына ба ды. Ян чаңңалыны уруп, гысымлап Хүйрлукганың янына гетир Хемра горкусындан сом гара даш болуп ятыберди.

Хүйрлукга Хемра өзүни билдирҗек болуп:

— Мен сениң үчин кән азап чекдим, гөрмедик җайларымы г дүм — дийип, Хемра гарап, элине тылла дессели дутарыны ал бир газал айдар болды.

Эй, яранлар, мусулманлар,
Өлер болдум, яр, дердиңден;
Ышк одуна яна-яна,
Көер болдум, яр, дердиңден.

Гиҗелер менде такат ёк,
Гүндизлерде парахат ёк,
Мундан артык мушакгат ёк,
Чекер болдум, яр, дердиңден

Ягты җаханы агтардым,
Кырк ёла Мүсүре бардым,

Гөрмедик җайларым гөрдүм,
Көер болдум, яр, дердиңден.

Гайры ватан тутар болдум,
Гара ганлар ютар болдум,
Бимар болуп ятар болдум,
Янар болдум, яр, дердиңден.

Бу не хесрет, бу не мәхнет,
Чекер мен дүрли меламат,
Бу не дертдир, бу не күлпет,
Нәзли яр, сениң дердиңден.

Адым пери Хүйрлукгадыр,
Паны дүнйә бивепадыр,
Чекдигим җебри-җепадыр,
Көер болдум, яр, дердиңден.

Хүйрлукга бу газалыны тамам эденден соңра, Хемрадан дем-сеза ымады, ятыберди. Хүйрлукга:

— Мениң Хемра дийип гуванып йөреним, башга бигана адамзат, енов — дийди. Соңра: Хүйрлукганың Хас кенизи:

— Биби җан, саңа бир арзым бар. Хер етен адамзат, падыман, ыгыр чопан, гечи бакан, өтен-гечен, сыяк-сандырак сениң ярың олуберйәрми? Сен акыллы болян болсаң оңа «Шу кенизлерден халаныңы тут, бир гиҗе саңа мыхмандарчылык эдесим гелйәр» дийсең олмаярмы? Шонда сениң өзүңе агыз уруп, кенизлере гөвнүни бөлмесе, шонда ол сениң ярың. Болмаса, бу бир гезип йөрен адамзатмыр-да — дийди. Бу маслахат Хүйрлукганың гөвнүне макул болды.

— Ягшы йигит, сен хер зат хем болсаң, мениң эзиз мыхманым болдуң. Шу кенизлериң ичинден халаныңы ал, голтугыны ач-да . Мениң эден мыхманчылыгым шу болсун! — дийди.

Хүйрлукга шейле диенсоң, Хемра гөзүни ялпа ачып гөрсе, өз Хүйрлукга перизады экен.

— Мен Мүсүр ялы юртдан сен дийип гелдим, Хүйрлукга ж
Мен башга адам дийип гелемок — дийип, элинде сазы, дили
сөзи, киме ашык экенини беян эдип, Хемра Хүйрлукга гарап, б
келеме сөз айдар болды.

Мениң гөвнүм будур, саңа гул болсам
Сениң гөвнүң нәдир, нә хыялдадыр?
Ел йөресең, аягыңа ёл болсам,
Сениң гөвнүң нәдир, нә хыялдадыр?

Алыс ерден гелдим саңа гайбана,
Хесретиңден болдум дәли-дивана,
Мениң гөвнүм ак гужагыңа гирмәге,
Сениң гөвнүң нәдир, нә хыялдадыр?

Алыс ёлдан гелдим сени дост дийип,
Сен гелмесең, жаным чыкар гыссаныл,
Мениң гөвнүм — ак билегиңи яссаныл,
Сениң гөвнүң нәдир, нә хыялдадыр?

Дүйшүмде бир кәсе ичдим голуңдан,
Башым кессең хергиз гайтман ёлуңдан,
Мениң гөвнүм — гучсам, инче билиңден,
Сениң гөвнүң нәдир, нә хыялдадыр?

Ашык Хемра айдар, гелдим мен дада,
Гелей дийсем, ракып гоймаз арада,
Сениң билен етсек, максат-мырада,
Сениң гөвнүң нәдир, нә хыялдадыр?

Элкысса, Хемра сөзүни гутарды. Хүйрлукга: «Бу бирнеме Хемр
ның айданына меңзеди» дийип, гөвнүни бөлди. Соңра: «Шундан ш
хезрет Алының күммезде саташдыран ерлериңден бир зат сорайы
эгер гаршылыклы жогап берсе — Хемра, ёгса башга бир гезип йөр
бигәне адамзат бу» дийип, Хемра гарап, шу ерде бир айдыма ба
лады.

Хүйрлукга: — Адамзат илиниң әзиз патышахы,
Есириң болайын, нирден гелер сен;
Перизат илиниң көңүл хошгәхи,
Садагаң болайын нирден гелер сен?

Хемра: — Мени сорсаң, Мүсүр юртдан болар мен,
Сениң үчин сергездана гелер мен;
Кырк гүн болды айрылып мен еримден,
Шонуң үчин сергездана гелер мен.

— Киши бейле гич гелерми достуна?
Гөз дикипсиң жан алманың кастына?
Гойгун гадамларың дидәм үстүне,
Есириң болайын, нирден гелер сен?

— Өмрузая йылдыз кимин ялбырап,
Хесретиңден загпыран дек саргарып,
Кырк гүн болды чөлүстаны агтарып,
Шонуң үчин сергездана гелер мен.

— Нәлер яндым сениң ахы-вайыңа,
Сени исләп бардым нәлер жайыңа,
Жан паяндоз болсун хәки-пайыңа,
Гөзүңе дөнейин, нирден гелер сен?

— Хак ашык мен, айланарын башыңдан,
Первана дек хергиз гитмен гашыңдан,
Беян этсем, башдан гөрен дүйшүмден,
Шонуң үчин сергездана гелер мен.

— Жепа чекип чөлүстандан гелер сен,
Өз-өзүңи кылы-кала салар сен.
Бу жайларда кимиң билен болар сен,
Есириң болайын, кайдан гелер сен?

— Маңа бергин ширин-ширин балыңдан,
Мырадым — бир гучсам инче билиңден,

Тенде җаным барка, гайтман ёлумдан,
Сени ызлап, бу мекана гелер мен.

— Хүйрлукга айдар, гөвүн мәтәжи,
Гара гөзүм, сенден алгысы пажы,
Гөзүмиң рөвшени, депәмиң тәжи,
Есириң болайын, нирден гелер сен?

— Хемра дийрлер, гарып гулнуң адына,
Алла етсин ашыкларың дадына,
Қырк гүн янып айралыгың одуна,
Сени ислэп, көе-көе гелер мен.

Элкысса, булар сөзлерини гутарандан соңра Хүйрлукга: «А жаным, мунун гепи Хемраның гепине меңзеди» дийип, ене ынам мән, шол гүммезде хезрети Омарың казы болуп, ника гыян ерин бир газал сорайын. Шонда сөзүме гаршылыклы җогап берйәрми бермейәрми?» дийип сорап, ене бир газал айтды. Хемра болса жо берди.

Хүйрлукга: — Сәхер вагты ятганыңда,
«Тур!» дийгенлер кимлер эрди:
Тутуп дести-даманыңдан,
«Йөр!» дийгенлер кимлер эрди?

Хемра: — Сәхер вагты ятганымда,
Алы бабам «тур!» дийдилер,
Тутуп, дести-даманымдан,
Хатам ёла «йөр» дийдилер.

— Нә ере бардылар алып,
Қимлер отурды йыгылып,
Тагтың үстүнде отурып,
Қәсе берен кимлер эрди?

— Гүммезе бардылар алып,
Чилтен отурды йыгылып,

Тагтың үстүнде җем болуп,
Ресул кәсе бер! — дийдилер.

— Ел үстүнде чыкып дуран,
Алныңдан нур акып дуран,
Бизе гаршы бакып дуран,
Ики гардаш кимлер эрди?

— Ел үстүне чыкып дуран,
Алнындан нур акып дуран,
Бизе гаршы бакып дуран,
Хыдыр — Ыляс пир дийдилер.

— Сен хем гөрдүңми ол дүйши,
Хакыкат эренлер иши,
Узын бойлы, гара киши,
Векил болан кимлер эрди?

— Сорар болсаң, менден дүйши,
Хакыкат эренлер иши,
Узын бойлы, гара киши,
Солтан Вейис пир дийдилер.

— Хүйрлукга, җар эйлесем.
Сырымы әшгәр эйлесем,
Бирин-бирин ят эйлесем,
Ника гыян кимлер эрди.

— Хемра айдар, беян этсем,
Сырымы мен аян этсем,
Ника гыян адын айтсам,
Хезрет Омар пир дийдилер.

Булар сөзлерини гутаран соңра, Хүйрлукга мунуң Хемрадыгыны ачык танады. Хүйрлукга кенизини чагырып, элине бир хүҗрәниң ачарыны тутдурды. Қениз гөрсе, кырк хүҗре барды вели, кырк бир ачар болуп дур.

Пери кенизе бакып:

— Ай, Хас кениз, мен шу адамзада ашык болуп, ыныга гаӊ гоялым бәри, шу кырк биринжи хүжрәни ясамагы дәв перилер уссаларына буюрдым, шуны саӊа-да дуйдурмадым. Шунуӊ керпи ни күмүшден, сувагыны тылладан этдирип, өзүни хем Хыдыр гү мезинде гиже дүйшүмизде душушып, өпүшип, гучушып дур вагтымызы гүл (сурата) чекдирип, шонуӊ ялы эдип ясатдырды Бар, кырк биринжи хүжрәниӊ ишигини ач, дүшөклерини арасса төверегине гүл-дессе чеменлер богуп дүз, биз хем барарыс — дийи кенизини угратды.

Хас кениз гелип кырк биринжи хүжрәниӊ ишигини ачып гөр хүжрәниӊ диварларында чекилен гүллер Хүйрлукганыӊ дүйшүн яры билен өпүшжек болуп, бойнуна гол салып дуран суратын хеммеси гөрнүп дур. Ондан соӊ Хүйрлукга Хемраның голундан тут алып гелди. Хемраны тагтыӊ үстүне чыкарып, бир газал айтды.

Бу гиже болар сен ээзиз мыхманым,
Сүревер Хемра жан, дөвран сениӊдир;
Ширин жаным болсун сениӊ гурбаныӊ
Сүревер, Хемра жан, дөвран сениӊдир.

Ашык болан хедер этмез өлүмден,
Багбан болуп, тиргин тәзе гүлүмден,
Элип дек каматымдан, инче билимден,
Гучавер, Хемра жан, дөвран сениӊдир.

Инди билдим паны дүнйә пендини,
Эмевергин леблеримиӊ гандыны,
Ак гөвсүмде битен тылла бендими,
Чөшевер, Хемра жан, дөвран сениӊдир.

Мен өтүп мен, намысымдан, арымдан
Айырмавер, алла, говшан ярымдан,
Ак гөвсүмде битен гоша нарымдан,
Тиревер, Хемра жан, дөвран сениӊдир.

Хүйрлукга айдар, гелер мен дада,
Сөвер ярым, өмрүӊ болсун зыяда,

Бизиӊ билен етсеӊ, максат-мырада,
Етевер, Хемра жан, дөвран сениӊдир.

Хүйрлукга сөзүни тамам эденден соӊра, Хемраның элинден ту-ып, бейхуш болуп, кырк гиже-гүндиз биле болдулар. Кырк гүнден пра Хемраның атасының дүйш гөрени ядына дүшүп, шу ерде бир аха уруп оянды. Перизат:

— Хемра жан, сен «ах»! уруп ояндыӊ. Элиӊе сазыӊы ал. Бу хак-ыны сөзүӊи эшитмесем, хич болмаз — дийип, пери совал сорады, емра хем җогап берди.

Хүйрлукга: — Алыс ерден гелен ээзиз мыхманым,
Сен не үчин ахы-эфган эдер сен?
Сөзүӊ эшитмесем, болмаз карарым,
Сен не үчин ахы-эфган эдер сен?

Хемра: — Мени сорсаӊ Мүсүр или юрдундан,
Шонуӊ үчин ахы-эфган эдер мен.
Бир билбил дийип чыкдым шонуӊ дердинден,
Билбил үчин ахы-эфган эдер мен.

— Багбан болсаӊ баг ичинде барым бар,
Инжирим бар, алма билен нарым бар,
Не йыглар сен, менден өзге ярыӊ бар?
Сен не үчин ахы-эфган эдер сен?

— Билбил дийип озал чыкдым бу ёла,
Биле доган ики гардашым биле;
Үч ай болды, етебилмен мензиле,
Шонуӊ үчин ахы-эфган эдер мен.

— Не билбилдир, ярым, ызлап чыканыӊ,
Айыпдыр ган йыглап, маӊа баканыӊ,
Билбил дийип жигер-багрым яканыӊ,
Сен не үчин ахы-эфган эдер сен?

— Алы Билбилгөйә хумай гашында
«Сопы билбил» нагыш бармыш дөшүнде,
Атам гөрүп, ашык болмуш дүйшүнде,
Шонуң үчин ахы-эфган эдер мен.

— Хүйрлукга диер, гөвүн, мәтәжи,
Мен тапарын, мен эдерин алажы,
Ярым болагайсаң башымың тәжи,
Сен не үчин ахы-эфган эдер сен?

— Ашык Хемра дийрлер, мениң адыма,
Бир ах урсам, әлем янар одума,
Ковум-гардаш дүшди мениң ядыма
Шонуң үчин ахы-эфган эдер мен.

Бу айдышыкдан соңра Хемра:

— Хүйрлукга жан! Атам бир дүйш гөрүп, Билбилгөйә диен гу ашык болды. Мени үч ай мөхлет билен онуң ызындан иберип Инди мен оңа ховлугярын — дийди. Хүйрлукга:

— Мен саңа Билбилгөйә гушы тапып берейин.

Хүйрлукганың гүйчли дөви барды. Хүйрлукга ол дөви чагыртд «Дөв Хештирух, сен Хемра жаның өңүне дүш. Эрем багына ба Багың ичинде бир өй бардыр. Өйүң ичине гирсең, онда бир санды бардыр. Сандыгың ичинде бир капас бар, капасы Хемраның эли алып бер-де, үйтгетмән шу ере гетириң!» дийди. Дөв Хештирух Хе ра билен Эрем багының дервезесине бардылар. Оны ачып, ичи гирдилер. Ичине гирселер, ики саны өй тутулан экен. Өйлериң иш гини ачып, ичине гирдилер. Онуң ичинде бир сырлы сандык б экен. Капасы алып, дөв Хештирух Хемраның элине берди. Дервезә агзына-да чыкарды.

Ондан соңра Хештирух дөв: «Ол гөрүнйән Хүйрлукганың көш Сен өзүң барыбер. Мен шу ерде ятып демими-дынжымы алжак. Б ерлер мениң болян ерлерим» дийди. Хештирух дөв бир гүжүм астына барып ятыберди.

Инди хабары кимден ал, Хемрадан ал! Хемра дервезәниң агзына [illegible] соң: «Бу дөв пери мени алдан йөрмесин. Шу капасың ичини [illegible] гөрейин» дийип, оны депип дөвди. Адам гарасыны гөрмән [illegible] Билбилгөйә гуш горкусына яман оваз билен бир сайрады. Бу [illegible] сайрамагына, Хемра өз эссинден гидип, доңңара даш болуп [illegible]. Билбилгөйәниң наласы Хүйрлукганың Хүйрзагпыран диен [illegible] доганының гулагына етишди: «Алла, жаным, бу Билбилгөйә [illegible] ким гозгадыка?» «Муны адам гөрйән дәлдир» дийип, дөв Какнус диен дөве: «Сен бир Эрем багына барып гел. Билбилгөйәни [illegible] гозган болса, хер тикесини гулагы ялы эдип, сет пара кылып [illegible] дийип буюрды.

Какнус дөв әдимләп йөрәберди. Барып гөрсе, Билбилгөйә мейда[illegible] чыкарылыпдыр. Капасы депип дөвүпдирлер, янында болса бир [illegible] сом гара даш болуп, доңуп ятыр. Какнус дөв бу ваканы гөрүп, чаңңалына гысып, адамзады асмана алып галыберди, бүргүт [illegible] ялы болуп учуберди. Хемраны ёкары гөтеренден соң, башындан [illegible] жыгасы, аягындан зеррин аякгабы дүшүп галды. Шол бар[illegible] Хемра бир гөзүни ачды. Гөрсе, бир дөвүң элинде баряр. Хемра [illegible] дөве ялбарып, бир айдым айтды.

Рехим эйлегин, гелен дөв,
Сынамы сен яра кылма!
Яр высалына етирмей
Багтымы сен гара кылма!

Өсди айралыгың ели,
Өтди бу бахарың гүли,
Медет бергин сен, я Алы,
Мени пара-пара кылма!

Шудур мениң ялңыз башым,
Сен-сен мениң гарындашым,
Хүйрлукга жан ёлдашым,
Мени пара-пара кылма!

Гелсе ол хазаның бады,
Дөкүлер ашыгың ганы,
Гөрмей өлдүм мен бу яры,
Мени пара-пара кылма!

Хемра дат этди худага,
Болуп магшуга садага,
Рехим этгил биновага,
Мени пара-пара кылма!

Хемраның бу сесини дөв Хештирух уклап ятырка эшитди. Гөзү ялпа ачса, дөв Қакнус бүргүт ялы болуп, Хемраны алып гачып ба яр. «Эгер мен Хемраны шу дөве берсем, ики башдан Хүйрлукга ме дири сойдурар. Онуң үчин нәме болсам-да мен асманда уршайы дийип ковуберди. Шол ковуп баршына бир ерде Хештирух дөв Қа нусың ызындан етип, депесине чыкып бадыны алды.

Дөв Хештирух:

— Дөв жора, бу нәме? — дийди.

Қакнус дөв:

— Элимдәкә бир адамзат — дийди.

— Җора, шу авыңа дахыл болдум. Шу адамзады маңа бер!

Муңа Қакнус дөвүң гахары гелип, еңсесини түңңердиберди.

— Дөв жора эшитмейәрсиңми, нәме үчин бермейәрсиң? Мен Хүй лукгадан шу адамзады берсең, бирнеме сылаг алян, болмаса хи зат ёк.

— Эгер сен Хүйрлукгадан сылаг алсаң, бизиң хем перизадымы Хүйрзагпыран сениңкиден кем дәл. Мен муны берҗек дәл.

Хештирух дөв:

— Дөв жора, вагтың барка берәйсең болмаярмы? — дийди.

Мунуң бу сөзүне Қакнус дөвүң өңкүден хем бетер гахары гели берди. Хештирух дөв:

— Берҗекми, я берҗек дәлми? — дийди.

— Берҗек дәл.

Ики дөвүң асманда сөзи азашды. Якама-яка, чаңңалма-чаңңал билме-бил тутушмага башладылар. Икиси уршуп, гүввүлдиси депме

...ың дүканы ялы дик асмана гитди. Икиси хем бейхуш болуп, Хемра-...на асмандан ере гачырдылар. Хемра асмандан «Я сув, саман, я ...раман, я бир юмшак ер болайса» дийип, ичини геплетди. Ере ...нко «Мен бу налышымдан бир зат тапман. Пирими чагырайын» ...йип, хезрет Ала ялбарып, бир айдым айдар болды.

Ёкдан бизи бар эйлеген бирибар,
Шу гүн маңа медет берер гүнүңдир;
Мени бу арада гойма сергездан,
Шу гүн маңа медет берер гүнүңдир.

Гудратың гүйчлүдир, ярадан сухан,
Мени бу арада гойма сергездан,
Дөв, периге патыша болан Сүлейман,
Шу гүн маңа медет берер гүнүңдир.

Барчаның атасы ол Адам себи,
Ондан пейда болды сансыз мүң вели,
Ыбрахым, Ысмайыл, я Нухы-Неви,
Шу гүн маңа медет берер гүнүңдир.

Хакың төвратыны окаган Муса,
Дөрдүнҗи асманда хезрети Иса,
Ашыклар сервери Юсуп, Зылыха,
Шу гүн маңа медет берер гүнүңдир.

Хыдыр — Ыляс адың әлеме белли,
Қовус — Қыяс билен етишдиң вели,
Хемраның пири сен, я хезрет Алы,
Шу гүн маңа медет берер гүнүңдир.

...кысса, Хемра сөзүни тамам этди. Инди хабары кимден ал? ...Хүйрлукгадан ал. Хемраның бу овазы көшгүнде сачыны дарап оту-...ан Хүйрлукга перә етишди. Хүйрлукга кепдери лыбасыны гейип, ...ып барып, Хемраны асмандан какып алып, багрына басып, гетирип ...гүң үстүнде гойды. Хемра бейхуш болуп ятыберди. Хүйрлукга

Хемраның келлесини гөтерип, дызының үстүнде гойды. Хемме г
рандаз, мүнечжимлерини чагырды. Хүйрлукга Хемраның жан
дилэп, бир бэш келеме сөз айтды.

Халайыклар, тебип алып гелиңлер,
Хемра жана шыпа бериң, жанларым!
Гуррандазлар, гурраңызы салыңлар,
Гөзел яра шыпа бериң, жанларым!

Мүнечжимлер, китап ачып бакыңлар,
Мениң жаным яр ёлунда якыңлар.
Мениң өйкен-багрым билен какыңлар,
Гөзел яра шыпа бериң, жанларым!

Бозулан гөвнүми абат эйлесем,
Яр ёлунда жаным бербат эйлесем,
Йыртып якам, дады-бидат эйлесем,
Хемра жана шыпа бериң, жанларым!

Қилит бериң хазынадар голуна,
Гуванмаңыз ялан дүнйә малына
Қырк бир тылла хүжре ярың ёлуна,
Гөзел яра шыпа бериң, жанларым.

Хүйрлукга айдар, багтым гарадыр,
Айралык тыгындан багрым ярадыр,
Шу гүн мениң жаным чыкып барадыр,
Хемра жана шыпа бериң, жанларым.

Хүйрлукга бу газалыны тамам эденсоң, гуррандазлар гурра та
ладылар, мүнечжимлер китап ачдылар. Хемраның дердине де
тапдылар, ол өңкүсинден хем ягшы болды. Хемра билен Хүйрлук
көшге барып отурыбердилер. Хүйрлукга кенизини чагырып, жарчы
гетиртди. Хүйрлукга жарча серпай берип: «Хүйрлукганың еди гиж
-гүндиз тойы бар. Багшы мен дийме, пукара мен дийме, хожа, сей
дийме, гелибериң» дийип, жар чекибер дийди.

Хүйрлукганың тоюна мэреке йыгнанып, багшы айдып, той табагы
...ынан. Той улудан тутулды.

Инди хабары кимден ал? Дөвлерден ал. Хүйрзагпыраның дөви
Какнус Хештирух дөвден басылып, бир голуны сындырып, бир гө-
зүни чыкардып, таяк барыны ийип, сүйренип Хүйрзагпыраның янына
гелди. Хүйрзагпыран онуң хабарыны алып:

— Шу зорлук-сүтеми кимден гөрдүң? — дийди. Какнус дөв таягы
...ан соң демини дүрсэп билмэн:

— Мен сениң Хүйрлукга диен сиңлиңиң Хештирух диен дөви би-
лен урушдым. Бир адамзады бар экен. Шонуң үстүнде, ине, эдип
гойберен иши. Ол адамзат Билбилгөйэни гозган экен. Дервезэниң
дашына чыкарып, Билбилгөйэни экитжек болуп, онуң капасыны
ачыпдыр. Мен хем «йылдызың бэри янындан гойберейин» дийип,
...ямана алып чыкдым. Шол вагт ызымдан Хештирух дөв ковуп
гелди. Икимизиң сөзүмиз азашып, урушдык. Ол адамзады болса эли-
мизден гачырдык. Ине-де эдип гойберени. Мен башга зады билме-
дим. Шол адамзадың үстүнде таяк барыны ийип, енжилип гелип
отурышым — дийди. Хүйрзагпыран:

— Сен оңа хапа болуп дурма. Мен онуң адамзадыны мыхман
...болуп дилэрин. Ол маңа берер. Чүнки ол икимиз доган. Соңра
...агыны чалып, бир чемче ганыны ичэерис — дийди.

Хүйрзагпыран Хүйрлукганың адамзадыны дилемэге гитмекчи
болуп, перизат шахана гейимлеринден гейнип биленини гейнип, да-
...биленини дакынып уграды. Хүйрлукганың арз жайына «ер,
...етдар болсаң, басжак, болмасаң басжак дэл» дийип, салланып
...ды. Салам берип дурды. Хүйрлукга-да саламыны алды.

— Биби, хабарың нэме? Йөришиң нэхили, хызматың нэме, нэдип
йөрсүң?

— Мениң бир хабарым бар. Сениң бир адамзадың бар, оны диле-
мэге гелдим!

— Оны дилесең, бир бэш келеме сөз дий, маңа якярмы, гөрейин?
Хүйрзагпыран тылла сазыны голуна алып, ак сынасының үстүнде
...бир газал айдар болды.

Сериңе дөнейин, Хүйрлукга жан,
Бир гиже ярыңы берсең, не болды;

Җанымы җанына эйлесем гурбан,
Хемра җаның бир гүн берсең, не болды?

Ярыңы бир гиҗе мыхман эйлесем,
Ҡаддымы, җанымы гурбан эйлесем,
Тәзе гүллериме багбан эйлесем,
Хемраны бир гиҗе берсең, не болды?

Бир адам гетирдиң доган кастына,
Гылыч алып чапсын мени дестине,
Сөзлейән сөзлери гөзүм үстүне,
Ярыңы бир гиҗе берсең не болды?

Ашык өлер магшугының зарындан,
Умыдым бар алма билен нарындан,
Гечип мен дүнйәниң күлли барындан,
Гөзел ярың бир гүн берсең не болды?

Сериңе дөнейин Хүйрлукга җан,
Паны әлем бахасы ёк, бипеян,
Муны айдып дуран Хүйрзагпыран,
Хемраны бир гиҗе берсең не болды?

Элкысса, Хүйрзагпыраның бу газалыны эшидип, Хүйрлукганың гахары гелип, бир газал айтды.

Апа саңа мен ярымы берменем,
Өзүң тап-да дөвраныңы сүр инди;
Гурапмыкан адамзадың тохумы,
Ер агтарып маслахатың гөр инди.

«Гучар мен» дийип гелдиң инче биллере,
«Сорар мен» дийип гелдиң ширин диллере,
Сен кимин масгара гелмез иллере.
Гоп ериңден, багы Эрем гайт инди!

Сәхер болса салланышар нагмалар,
Сона гөрсе тебил какады базлар,
Эмма ника дүшер дийсе казылар,
Гайдып гелип, Хемра җаны ал инди!

Хүйрлукга, доган, галдың азара,
Ҡазылара барып берерсиң пара,
Ахыр бор сен өз илиңе масгара,
Гоп ериңден, багы Эрем гайт инди!

Мунуң айдан сөзлерине Хүйрзагпыраның гахары гелип, бир газал айтды.

Сериңе дөнейин, Хүйрлукга җан,
Мундан барып казылара бармасам;
Ер йүзүнде алымлары агтарып,
Мүфтилерден бир ровайат алмасам.

Адамзат әхлинден бир яр гетирдиң,
Онуң үчин мениң достум өлдүрдиң,
Адама билдирмей дөвранлар сүрдүң,
Шол сүрен дөвраның унут кылмасам.

Хүйрзагпыран дийр, гурысын адым,
Сынамда, багрымда көп янар одум,
Эгер шу ерлерде етмесе дадым,
Голумдан геленми аян кылмасам.

Элкысса, Хүйрзагпыран сөзүни тамам эденсоң, Хүйрлукга:
— Апа, биз доган, бирек-бирегиң ярына ника дүшерми, ол болармы? — дийди.
— Болар. Ашыгы бикарар этме, он гүн бер, бәш гүн бер. Ашыгы бикарар этме, бир гиҗе бер.
Хүйрлукга отурып, Хүйрзагпыраның айданына ойланды. Апасындан уялып:
— Апа, эгер казы «сиңлиңе ника» дүшер дийип, саңа ровайат берсе, мен бир йылы билен хем берейин — дийди.

1002

Ондан соң Хүйрзагпыран өз янындан «Он дөрт яшымдан б
бир казы ашык болуп йөрди. Бир сапар барсам, иманыны ювутм
мыка. Маңа бир ровaят бермезмикә?» — дийип ойланды. Соң
Хүйрлукга гарап:

— Сен бир роваят диййәрсиңми? Мен саңа ики, докуз роваят
гетирип берейин — дийди.

— Бар, гетирип берсең, гетир, әкелен роваятыңы гөрейин.

«Казы-ишан, ниредесиң?» дийип, Хүйрзагпыран роваят алм
уграберди. Хүйрзагпыран йүврүп, ёртуп барярды. Инди хабары к
ден ал? Казы-ишандан ал! Казы мекдепхананың агзында китап ач
отуран экен. Китап ачып отырка келлесини гөтерди. Казы г
се, бир гызыл-чызыл, йүврүп-ёртуп, гызарып гелйәр. Казы бу гел
гараны сайгарҗак болуп, элини көлегеледип, агзыны өвелдип, м
туны чоммалдып гөзләберди. Якынлашансоң, онуң Хүйрзагпы
экенлигине гөзи етип танады. «Бу гызың ёлы биздиң үстүмизден
шәйипдир. Мен көп вагтдан бәри ашык болуп йөрдүм. Инди
дуршума үстүме гелсе, зәхреси ярылармы, нәдерми? Ички дал
гирип селләме пердоз берейин» дийип, селлесини башына гей
Эгнине донуны гейди, элине дөвүгрәк айнаны алды. Хайсы тар
ярашыклы болҗагыны билмеди, бу яна өврүп гейди, о яна
рүп гейди. Селләниң түңңүрәк тарапыны маңлайына оңай
гейди. Соңра арз җайына чыкып отурыберди.

Хүйрзагпыран бир танап ялы ерде дуруп салам берди. Казы
ламыны алды. Үч мертебе тагзым берди. Гуллук айдып, еңсеси
деге-деге гайтды. Казы Хүйрзагпырана:

— Сен нире, бу ерлер нире. Мундан озал гелмейәрдиң-ле? Бу т
ларда нәдип йөрсүң? Хабарыңы бер! — дийип, гыздан ёл бол
сорап, бәш келеме сөз айтды:

Сериңе дөнейин гүл йүзли җенан,
Хабар бергин, перизадым, ёл болсун;
Сөзүңи эшитмән етмез карарым,
Хабар бергин, перизадым, ёл болсун!

Генҗи-хазынам бар саңа бермели,
Несибеде нәме болса гөрмели,

Несип этсе гол бойнуңа салмалы,
Хабар бергин, перизадым, ёл болсун!

Нуры-рахман ягар хумай гөзүңден,
Шаду-шекер баллар дамар йүзүңден,
Бирнәче йыл муштак болдум ызыңдан
Хабар бергин, перизадым, ёл болсун.

Перим, сениң сыя зүлпүң өрмели,
Хызматыңа гол говшурып дурмалы,
Бичәре казының халын сормалы,
Хабар бергин, перизадым, ёл болсун!

Казы сөзүни тамам эденден соң, Хүйрзагпыран:

— Хабарымы берсем, берейин — дийип, тылла дутары алып, каза
раң, бир газал айдар болды.

Сериңе дөнейин, гүл йүзли казым,
Эмма, казым, ника дүшер диевер!
Сөзүңи эшитмей етмез карарым,
Эмма, казым, ника дүшер диевер!

Адамзат илинден бири гелипдир,
Мениң акыл-хыялымы алыпдыр,
Казым, сенден бир дилегим болупдыр,
Эмма, казым, ника дүшер, диевер!

Эремиң багының ярын берейин,
Гундузың шәхриниң барын берейин,
Хазынам бар, шонуң зерин берейин,
Эмма, казым, ника дүшер, диевер!

Элиңе тылладан кәсе берейин,
Башыңа селлелик хаса берейин,
Хер янымдан отуз поса берейин,
Эмма, казым, ника дүшер, диевер!

Алтмыш ат берейин, ак гаш эерли,
Алтмыш гул берейин, били кемерли,
Алтмыш гыз берейин, голы хүнәрли,
Эмма, казым, ника дүшер, диевер!

Хүйрзагпыран айдар, херне биленин,
Айып этме, казым, голдан гелениң,
Дарыг этме, казым, дилден гелениң,
Эмма, казым, ника дүшер, диевер!

Казы бу гүррүңи эшиден соң, элини агзына тутуп, мысса
гүлди. Хүйрзагпыран:

— Казым, сен нәме гүлйәң? — дийди. Казы :

— Өзүң улы башыңы кичи эдип, гелип дуршуңа гүлдүм. Хы[illegible] кәрлериң бирини иберсеңем болжак экен. Йигрими роваят диен[illegible] -де бермейәнми, отуз диениңде-де бермейәнми? Сениң билен ро[illegible] давам бармы, нәчесини дийсең, бермейәнми? — дийди.

— Өзүм геленимде хем, тапып берсең болар.

— Баяк китап дөкүп отыркам, бир роваят гөрен ялыдым. Ки[illegible] хана гаршы гидели, Хүйрзагпыран жан!

— Гитсең, гидели, башла!

— Мыхман атаңдан улы диенлери. Сен өңден йөре, Хүйрзагп[illegible] жан!

Хүйрзагпыран нәалач болуп өңүни башлап йөреди. Казы ы[illegible] дан онуң йөришине сын эдип баряр. Бардылар, китапларыны [illegible] рышдырмага башладылар. Казының отуз ики китабы бар экен. [illegible] бирини агтарып гойдулар. Хүйрзагпыран:

— Казы, сенден роваят болмажак өйдйән? Яман кән агтарды[illegible] дийди. Онда казы:

— Шол ерде ата-бабамдан галан китап бардыр, шоны гети[illegible] дийди.

Бир бойраның дүйбүнден чаң басып ятан көне күпжүн ялы к[illegible] бы гетирип өңүнде гойды. Казы яңкы китабың гумларыны какы[illegible] рып, кагызларыны бир-бирден агтармага башлады. Кагызл[illegible] орталаберен халатында казы бир кагызың бурчундан тутуп, «ы[illegible] дийип, ичини уруп, ойланышып отурыберди.

— Казым, нәме ойланышып дурубердиң?

— Бурунцы газалың ичинде бир чай пулы диен сесиң барды. Мен шуң үчин ойланышып дурубердим. Хүйрзагпыран:

— Хава, барды. Казы:

— Эртирден бәри сен ат берейин, зер берейин, гул берейин, гыр[illegible] берейин дийдиң, хазына берейин — дийдиң. Инди сениң айдан [illegible]ларыны мен айдайын дийди:

Элице тылладан кәсе берейин,
Башыңа селлелик хаса берейин.

Шунуң ыз яны нәмеди? — дийип сорады. Хүйрзагпыран:

— Ызы-да бир шоңа меңзешрәк затды. Казы:

— Шонуң ызыны догрула! — дийди. Онда Хүйрзагпыран:

— Казым, саңа догруланмасам болмады. Хер янымдан отуз поса [illegible], хем дийипдим — дийди. Казы:

— Хә, догруландың — дийди.

Казының вагты хош болуп, «ках-ках» эдип гүлди.

— Сениң үч ерице сыным дүшүпдир. Ики гөзүң ашагындан бир [illegible] поса бермели, хер ян яңагыңдан хем бир жүбүт, алкымың аша[illegible] хем бир жүбүт поса бермели. Шу затлары бермесең, саңа [illegible] ёк. Хүйрзагпыран:

— Шу вагт ниреден дийсең хем берерин — дийип, гол-бойнуны [illegible] дуруберди. Казы мундан шол айдан посаларыны аларман [illegible]. Казының ягырнысы хөкгүрәк, боюнлары бокуррак, гөзлери [illegible], муртлары күррәниң гуйругындан хем еллесирәк. «Гузым, [illegible]!» дийип, Хүйрзагпыраның бойнуна зыңды. Эл дегман ду[illegible] күрек ялы дишиң ызы ыз салып дегиберди. Казы отуз [illegible]-да дурмады, барха, гызып гитди.

Хүйрзагпыраның хушы башындан гитди, казы айрылмады, делип [illegible], чомуп гөрди, сакгалындан чекип, додагыны йиржек болды, [illegible] айрылмады. Казы бидөвлетиң хушы башындан гидип, гөв[illegible]дир. Хүйрзагпыраның ики эли гүйчли экен. Казының [illegible] басып гойберди вели, казы хонда зыңлып дүшди.

— [illegible] герегиңизи алан болсаңыз, роваяты ал-да йөр! — дийди.

Онда Казы:

— Душмана хайбат, селләни улалдалы — дийди.

Селләни боздулар, селләниң дашына көне-сананы орадылар. ра селләниң дашыны тәзе ак гушак билен гушадылар. Бу селле арабаның тигирчеги ялы болды. Казы оны башына гейип угра Ишикден чыкжак боланында, селләниң улулыгы ишиге сыгм Хүйрзагпыран бир эли билен эңегинден гөтерди, бир эли депесинден басды. Шейдип омадакладып, өлдүрҗек ялы эдип, рәп, ишигиң дашына чыкарды. Икиси гол бойнуна салшып йөр дилер. Ёл орталабаренде, Хүйрзагпыран:

— Өз-ә менден кичидир, ичи пикирлирәк адамдыр. Икимиз барайсак, сени гүман эдерлер. Гел икимиз айры баралы! — ди Казы апаң-апаң эдип, казы йөришини эдип гидиберди. Хүйрзагп Хүйрлукганың ишигинден барды.

Хүйрлукганың гөзи Хүйрзагпыраның йүзүне дүшди. Гөрсе, жырылмадык ери галмандыр, дишиң ызы месаңа болуп дур.

— Хә, маңлайы гара казы, гелсең боляр — дийип, гахары г отурыберди. Онянча-да казы гелди. Бир танап ялы ерден салам рип дурды. Саламыны алдылар. Гелип ишикден гирҗек болды. леси жүплешди-де дуруберди, уруберди бүкүрдини, уруберди бү дини, шейдип зордан гирди. Казы ичери гирип, демини дүрсе отурды. Хүйрлукга: «Яландан бир роваят чыкаран киши болуп, мизи терслешдирер» дийип, каза абайлап, бир бәш келеме сөз ай

Хабарың бер казы, нирден гелер сен,
Казым, маңа раст җогабың беревер!
Растыны сөйлегил, ёгсам өлер сен,
Казым, маңа, раст җогабың беревер!

Хош гелип сен, казым, бизиң арага,
Аклың болса, майыл болма парага,
Ганың дәри болар, акан ярага,
Казым, маңа раст җогабың диевер!

Казы болан бейле аклы чашармы?
Аклы чашып, өз хетдин ашармы?

Догандан догана ника дүшерми?
Казым, маңа раст җогабың диевер!

Таңла магшар болар, мизан гурулар,
Языклы бенделер ода урулар,
Шу эден языклаң сенден соралар,
Казым, маңа раст җогабың беревер!

Хүйрлукга айдар, болар кыямат,
Бойнуңда галмасын мунча меламат,
Ялан сөзләп, асы болмак не хаҗат?
Казым, маңа раст җогабың беревер.

Хүйрлукга бу газалы айдан соңра казы келебиниң ужуны йити-
гайбан Казыны дер басды. Селләниң аграмы бойнуны яздырып
барар. Хүйрзагпыран:

— Казым, инди роваятың болса чыкарыбер! — дийди.

Казы эшитмедик киши болуп отурыберди. Хүйрзагпыран казының йүзүне дүртүп: «Чыкар, инди роваятың болса!» дийди. Казы:

— Элини чекип дур. Роваятым бар вели, чыкарҗак дәл — дийди. Хүйрзагпыран:

— Нәме үчин роваятыңы чыкармаярсың? Казы:

— Мен сениң сиңлиң гөзүнден горкярын, чыкарҗак дәл — дийди. Хүйрзагпыран:

— Сиңлимиң гөзүнден горкма, чыкарыбер роваятыңы! — дийди. Казы:

— Нәме горкма, горкма дийип дурсуң, өзүң горкмаярсыңмы? — дийди.

— Өзүм-ә горкамок.

— Горкмасаң, сен шу Хүйрлукганың гулагына эл дегрип билерсиңми?

— Дегирерин — дийип, Хүйрзагпыран бармагына өл чалып уграберди. Хүйрлукга-да гулагына эл дегиртмеҗек болды. Казы өзүне: «Сен маңлайы гара, саңа бир оңайы гелди» дийип, ики дызыны жүбүт тутуп, раст бир зыңды. Казының көвши аягындан гачды.

Келлесиндәки селлесиниң саргысының бир ужы чөзүлип гитди. К
ызы гуйруклы йылдыз ялы сүйнүп, гачып гитди.

Инди хабары Хүйрзагпырандан ал! Хүйрзагпыран Хүйрлукга
голтугындан айрылып, казыны коваламага башлады. Казы га
баряр. Аралары барха якынлашды. Казы бир зыңяр вели, хер
ңанда ери гопарайын диййәр. Ёлы орталаберенлеринде, семиз на
гыз ,казының ызындан етип билмеди. Далжыгып, ковуп дерл
агзы талх болуп, етип билмән галды. Казы шу халласлап гелши
өз хүжресине гирип, гапа аркасыны берип отурыберди. Бир салым
соң Хүйрзагпыран-да ызындан гелди:

— Казым, бармысың? — дийип, дашардан гыгырды.

— Бар болсаң, гапыны ач. Икимиз гүйжүмизи бирикди
отуралы. Болмаса ол геләйсе, икимизи хем өлдүрер. Мен хем Ху
лукганың элинден гачып гелдим.

— Гузым, мунуң өзи бир дар хүжре, өзүм сыгамок. Шу та
бир мыхманхана бар. Сен шоңа барда отурыбер.

— Ёк, казым! Сениң билен биле отуржак.

— Сениң лабзың совук. Мениң йүзүм гарадыр. Яланчы йүзү
начарың йүзүни гөрмек болмаз. Хүйрзагпыран:

— Казым, гахарыңы гетирме! Мен сениң билен биле отуржак
дийди. Казы гапыны ачмады. Казының гапыны ачмажагына Хүй
загпыраның гөзи етди. Гапыны ачмажак болансоң, Хүйрзагпыр
ызына бир-ики танап мейдана гидип, бат алып гелди. Раст бат ал
гелип, габсаны депип гойберди. Казы ишан габсасыны аркасы
алып тамың дүйбүнде хәзир болды. Хүйрзагпыран ишикден гир
бир аягыны дашында гоюп, бир аягыны ичине салып дуруберди.

— Казым, инди халың ничикдир? — дийип, бир бәш келеме с
диер болды.

Озал не вадалар этдиң,
Гел жогабын бергин, казым!
Ахырында мени нәтдиң?
Маслахатың гөргүн, казым!

Озал бизиң билен болдуң,
Не чүн бойнума гол салдың?

Менден отуз поса алдың,
Аланыңы бергин, казым!

Сени чыкарып минара,
Эдейин сет пара-пара,
Пүзлериңе чекип гара,
Томашалар гөргүн, казым!

Билип этмедиң ишиңи,
Тапып сен алдар кишиңи,
Валла, кесер мен башыңы,
Иманыңы өвүр, казым!

Хүйрзагпыран дийр, не кылсын,
Өйүң үстүңе йыкылсын,
Гызың мен дек ашык болсун,
Шонда гадрым билгин, казым!

Казы Хүйрзагпырана:

— Мениң гызыма етер ялы нәме иш эдипдириң, эгжегиң берен-
... алжагың дәлми? — дийди.

— Алсам, аланларыңы бер!

— Алсаң, ал! — дийип, казы ортарада отурыберди.

Хүйрзагпыран казының дашына гечип, сертарач кимин мылайым
... йөреберди. Казы начарың гол-ягының дегенини гөрүп, хырс
... болуп чишиберди. Хүйрзагпыран жүбүсинден алмаз чакгыны
..., казының ики гулагыны кесди.

— Ал, казым юмшаграк эт, ий — дийип, оны казының агзына
...

Онуң ызындан хем бурнуны кесди. Казының ашакы додагы сал-
... дур.

— Бизиң дуканымыза гелип, өйкеләп, додагыны саллап гидйән
... — дийип, кесип, ашакы додагыны хем өзүне ийдирди. Жува-
... ялы сып-сырдам казы болды. Ондан соң, казыны эшеге
... мүндүрип жайындан чыкарып ковуп гойберди. Соңра Хүйрзаг-

пыран жайында карар тапып отурды. Совук ере гурсагыны тап
ятыберди.

Инди хабары кимден ал, Хүйрлукга билен Хемрадан ал. Бир
жәниң гайры вагты Хемра «ах» уруп оянды. Перизат:

— Сен Хемра жан, нәме үчин ах урдуң? — дийди. Хемра:

— Атам мени Билбилгөйә гуш дийип, үч ай мөхлет билен ибе
Үч ай мөхлети-де долды. Инди Билбилгөйә гушы берип, маңа ру
берсең, юрдума гайтжак — дийди.

Хүйрлукга Билбилгөйә гушы Хемраның элине берди, ёл а
шайыны тутды. Уградып, икиси биле гидибердилер.

Ики мензил ёл ашдылар. Онсоң Хемра:

— Узадандан ёлдаш болмаз, Хүйрлукга жан, гал инди! — ди
Хүйрлукга Хемра билен өвреншенсоң айрылышмагы кын го
гөзүне яш айланды. Ине, шу ерде Хемра билен Хүйрлукга гар
лыклы совал-жогап айдышдылар.

Хүйрлукга: — Мундан гидер болсаң Мүсүр юрдуна,
Хемра, сени бир аллага табшырдым;
Алла салды айралыгың дердине,
Хемра сени бир аллага табшырдым.

Хемра: — Мени гитди дийип, мелул болмагыл,
Тиз гелер мен, перизадым, хош инди;
Тәзе гүл дек ачылыбан солмагыл,
Тиз гелер мен, перизадым, хош инди.

— «Гелер мен» дийип, акыл-хушум алар сен,
«Гидер мен» дийип, жана отлар салар сен,
Хәлә мундан гитсең, хачан гелер сен?
Хемра, сени бир аллага табшырдым!

— Мени гитди дийип, болма сергездан,
Гыя бакышыңа жанымдыр гурбан,
Бәш гүн аман болса, тенде гарып жан,
Тиз гелер мен, перизадым, хош инди.

— Нәлер чекдим сениң жебри-жепаңы,
Адамзат сен, бавер этмен вепаңы,
Айны чагы сүрмедим мен сапаңы,
Хемра, сени бир аллага табшырдым!

— Мундан барар болсам, Мүсүр илине,
Сейран этсем, тер чеменли гүлүне,
Хер заман бакар мен сениң ёлуңа,
Тиз гелер мен, перизадым, хош инди.

— Сени гитди дийип, ызың ызласам,
Кесип-кесип, гара багрым дузласам,
Тә гелинчәң сениң ёлуң гөзлесем,
Хемра, сени бир аллага табшырдым.

— Аман-эсен Мүсүр юрдуна барсам,
Галанжа дөвраны гелибем сүрсем,
Гүлжемиле, ата-энеми гөрсем,
Тиз гелер мен, перизадым, хош инди.

— Агламан нәдейин, көңлүм бозулды,
Мухаббет ришдеси жандан үзүлди,
Озалда кысматым шейле язылды,
Хемра сени бир аллага табшырдым!

— Сен дек нәзениңден жыда болынчам,
Өлен ягшы, сен дилберден галынчам,
Битакатлык этме, тә мен гелинчәм,
Тиз гелер мен, перизадым, хош инди'

— Хүйрлукга, жепа билен жебрим бар,
Хак ашыгам, ёл үстүнде габрым бар,
Аман гелсең, үч ая чен сабрым бар,
Хемра, сени бир аллага табшырдым.

— Хемра айдар, бу ёл узак болмаса,
Ажал етип шум пейманам долмаса,

Жаным чыкып, ләшим чөлде галмаса,
Тиз гелер мен, перизадым, хош инди.

Булар совал-жогап сөзи тамам этдилер. Ондан соң Хемра Хүйрлукганың бойнуна гол салып, бирнәче посалар алды. Хүйрлукга:

— Эй, Хемра жан, йигидиң башына иш дүшмән болмаз — дийип, сачының тарындан бир тар ёлуп берди. «Башына иш дүшен вагты шундан түтетсең етишер мен. Онсоң хем «Узадандан ёлдаш болмаз, бар, аман гел!» дийди. Хемраны кенизлер ата гөтерип мүндүрдилер. Хемра ёла рована болуп йөрәберди. Хүйрлукга кырк кенизи билен Эрем багында карар тапып отурды.

Инди хабары кимден ал, Хемрадан ал. Хемра аз ятып, көп йөрәп, ниче гүнлер ёллары тай кылып, ёл йөрәп барярды. Сәхер вагты даңың чыглы шемалы өвсүберен вагтында Хемра: «Хүйрлукга менің ярым, Билбилгөйә гуш элимде, атамың хызматыны хем битирдим» дийип, чөл бееванда, вагты хош болуп, бир газал айтды:

Ярадандан бир дилегим бар эрди,
Талап кылып, оны алдым голума;
Агам-иним, гардашымдан айрылып,
Ярдан өзге хич ким бакмаз халыма.

Мени гитди дийип, бикарармыкан?
Гижелер дынмайын, интизармыкан?
Аман-эсен ене етмек бармыкан?
Энем-атам, Гүлжемиле жаныма?

Яр элинден докуз бада-мей ичсем,
Өмрүми сарп эдип, серимден гечсем,
Аман-эсен өз илиме говушсам,
Сейран этсем тер чеменли багыма.

Хемра диер, серим севдага салып,
Ширин жаным ышк ёлунда күл болуп,
Яр элинден Билбилгөйәни алып,
Хак тагала, гөндер мени ёлума.

Элкысса, Хемра бу сөзүни тамамландан соң, ёла рована болуп гидиберди. Бирнәче гүн ёл йөреди. Агалары билен айрылышан үч ёлуң бенделгесине гелип етишди. Гөрсе, агалары билен вада эдип, бир хайсы өз гиден ёлуна дикен оклары, өзүниңки хем дур. «Бе, алла жаным, агаларым гелмән экен. Агаларымы тапып, алып барайын, болмаса атам кәйәр, башы битинже барайын» дийип, гөвнүне геңешди. Шасувар атыны сыпап эерләп, ниредесиң «барса-гелер ёлы» дийип, ёла рована болды. Гүндизине ылгар уруп, гижесине шөвүр чекип йөрәберди. Аз йөрәп, көп йөрәп, бирнәче ёлы тай кылып барярды. Нәге бир гүн гиже өңүни бир гара даг тутуп дуруберди. Хемра атыны әйләк сүрди, бейләк сүрди, хич ёл тапмады. Хайран болуп атың үстүнде, сазы дестинде бир келеме сөз айдар болды.

Кадыр алла, айра салдың илимден,
Голда мени, гардашыма етиргил!
Бир билбилдим, жыда болдум гүлүмден,
Голда мени, гардашыма етиргил!

Айралык севдасы башымдан ашды,
Айралыга акыл-хушларым чашды,
Арамыздан ниче мензил чөл гечди,
Голда мени, гардашыма етиргил!

Хемра диер, айра дүшдүм илимден,
Айралыгы яман гөрдүм өлүмден,
Хыдыр-Ыляс, хабар алың халымдан,
Хүммет бериң, гардашыма етиргил!

Элкысса, Хемра сөзүни тамам этди. Гүнбатар тарапындан даг гөзи алы болуп, текиз ер болуп галды. Хемра ене-де атыны сүрүп ёла рована болды. Бирнәче гүнден соңра бир галаның четинден барды. Бу юрт озал гөрмедик юрды болансоң, хайран болуп дураркан Хемраның янына бир адам гелди. Хемра өңүнчә, салам берип дурушан, өз юрдуны ятлап, бир газал айтды.

Серкерде кылыпдыр кадыр худайым,
Мүлкүм шолдур, Мүсүр шәхрин исләрин;

Мениң ачылмады багтым-сыягым,
Мүлкүм шолдур, Мүсүр шәхрин ислэрин.

Шәхри Испыхан, Леңңиҗан билен,
Бу сынам долупдыр, дерди-гам билен,
Гандахар, Кәбил, Хиндистан билен,
Кашгар, Коканд, Чын-Мачыны ислэрин.

Хемра диер, гарып гулуң адына,
Рехим эйлейип алла етсин дадыма,
Хүйрлукга перим, көңүл шадыма,
Көңлүм алан сөвер яры ислэрин.

Хемра бу сөзүни тамам этди. Онсоң Хемра бу адамдан:

— Шу юрт хайсы юрт? Бу юрдуң эеси ким? — дийип сорады. Ол адам:

— Бу юрт Шахыдекген патышаның юрды — дийди. Хемра:

— Маңа шонуң көшгүни салгы бер! — дийди. Ол адам Шахыдекген патышаның көшгүни салгы берди. Хемра пес көче, раст көче билен йөрәберди. Патышаның арз вагтында, арз җайына гирип салам берип дуруберди. Патыша саламыны алып:

— Ягшы йигит, ашыкмы сен, я патышаның оглы-шазадамы сен? Сен аслыңы маңа беян эт! — дийди.

Хемра голуна дутарыны алып, патыша гарап, агаларыны сорап, бир газал айдар болды.

Гулак салып арзым эшит, патышахым,
Беглер, ики гоч гардашым йитирдим:
Алты ая сер урды хер бир гүнлерим,
Беглер, ики гоч гардашым йитирдим.

Пери шахы билен дөвранлар сүрдүм,
Ишим битди — Билбилгөйәни алдым,
Барса гелмез — диен ёла мен бардым,
Беглер, ики гоч гардашым йитирдим.

Не себәпден багтым болупдыр гара,
Сынама чекилен чапразлы яра,
Хоҗа, сейит, ахун, пакыр-пукара,
Беглер, ики гоч гардашым йитирдим.

Ёл азабы саралдыпдыр йүзүми,
Агламакдан темми кылдым гөзүми,
Ага-беглер, аңласаңыз сөзүми,
Беглер, ики гоч гардашым йитирдим.

Мүсүрде ватаным, хакың гулы мен,
Башым яшдыр, хан янында улы мен.
Адым Хемра, Хысров шаның оглы мен,
Беглер, ики гоч гардашым йитирдим.

Элкысса, Хемра сөзүни гутарандан соңра, патыша ясавулларына:

— Шу галаның ичинде үйтгешик адам болса, мениң яныма гетириң! — дийип буюрды.

Ясавуллар бәшден-ондан танамаян адамларыны сүрүп гетирдилер. Хеммесини бир ере йыгнадылар, Хемраны чагырдылар. Йыгнаган адамларыны Хемра гөркездилер. Патыша:

— Шуларың арасында хей танаян адамың бармы? — дийип сорады. Эгер агаларыңы танасаң, саңа берели — дийди.

Хемраның өңүнден хеммесини өтүрдилер. Хемра буларың хич бирини хем танамады. Ол патыша:

— Мениң сораян адамларым буларың арасында ёк. Сениң юрдуң галаны шумы я башга-да бармы? — дийди. Патыша:

— Бизден бу янда ене бир юрт бар, онуң патышасы гыз патышадыр — дийди.

Хемра гыз патышаның галасыны салгы алып, йөрәберди. Бирнәче гүнлер ёл йөрәп, бу гала-да гелип етишди. Бу галаның ичине гирип, раст көче пес көче билен айланып, йөрәп, агаларыны тапман йөреди. Шол гезип йөршүне келлепош базарының үстүнден гелди. Хемра гөрсе, агалары келлепошуң хызматында гезип йөр экенлер. Соңра

Хемра агаларыны тапып, олара салам берди. Агалары мунуң саламыны хем алмадылар, танамадылар. Хемра яңадандан:

— Сиз бу галаның адамларына меңземейәрсиңиз, өзүңиз асыл неслиңизи, беян этсеңиз, ничик болар? — дийди. Агалары:

— Сен бизиң асыл-неслимиз сорап, бизиң билен гуда болҗакмы? — дийдилер.

Хамра «Ачда аң болмаз, булар аҗыган болмага чемели» дийип, келлепоша дөрт-бәш теңңе берди. Бир табак палов сатын алды. Бир табак нахары алып гелип, агалары билен нахар эдинмәге башлады. Онсоң агаларының Хемраның элиндәки халына гөзлери дүшүп, Хемраны танадылар.

— Эй, Хемра җан! Өзүңи танатман, эртирден бәри бизи ойнап дурсуңмы? «Тилкиниң мүңде бир сапалагы бар» диенлери, иң ягшысы гөрүнмезлик. Атыңы-да, гушыңы-да ташла, шу ерден гачып гидиберели. Бу гызың шертини адам битирер ялы дәл — дийдилер. Хемра:

— Шу гызың шертини маңа бир айдың! — дийди.

— Бу гызың шертини айтсак, өзи пәлван гыз, гөрешип йыкяр, совал-җогап айдышып хем еңйәр, бир бакылы пишиги бар, онуң үстүнде чыра якып, садранч ойнаяр. Биз хем ат-яраг эсбапларымызы садранч ойнап утдурдык. Гүнде талабымыз хем ярты сыңрак, ит ялы гарын, бир сусак чорба, шейдип гезип йөрүс — дийдилер. Хемра агаларына:

— Улы дөвлетиң дырнагыны тутан экениңиз! — дийди. «Пишигиң үстүнде чыра якян болса, мен хем ягдайымы гөрейин» дийип, Хемра агаларының салгы берен ерине гитди. Хемра мейдана чыкып, бир күнҗи алынян харманың янына гелип, күнҗә чыкан сычанлардан ики санысыны тутды. Хер бирини бир голтугына бент кылып, гыз патышаның янына барды. Барып дервезәни какды. Дервезәни ачдылар. Гөрсе, бир уллакан күңре ялы гыз экен. Гөрешҗек болуп, пәлван гыз орта чыкыберди. Икиси гөрешди. Хемра шу гызы гөрешип йыкды. Онсоң ызындан совал-җогаба башладылар. Мунда хем Хемра муны еңди. Онсоң гыз патыша пишигини ортада гоюп, үстүнде чыраны якып, садранч ойнамага башладылар.

Оюнчы гыз гайралаберенде, Хемра голтугындакы сычанларың бирини гыза гөркезмән чыкарып гойберди. Пишик сычаны гөренден енсесини түңңердип, гөзүни алардып, муртуны хүҗердип, гулагыны чоммалдып, сычана гаршы мейил этҗек болуп чемеленип галды. Хемра бейлеки сычаның аягына бир эриш дакып, пишиге етирди чекди, етирди чекди, пишигиң гөвнүни бөлди. Пишик еңсесини түңңердип, гуйругыны догры тутуп, муртуны сыртардып, өзүни сычаның үстүне зыңды. Чыра болса, бу яңа дүшди. Хемра габур-губур гыз патышаның голундан тутды, соңра онуң бойнундан голуны орап алды. Гыз:

— Ягшы йигит, элиңи чекип дур. Мен сениң билен ойнаҗакдым, сен сычаның билен йыкдың! — дийди. Онда Хемра:

— Гепиңи көпелтме, мен сениң сычаныңы-да билмерин, бейлекини де — дийип, гыз патышаның бойнундан голуны ене-де орап алды. Гыз:

— Сен өзүң ичиңден көп ялын гечен адам экениң. Инди ыгтыяр өзүңде. Мен озал сени бир агзындан сарысы гитмедик огланмыкаң өйдүпдим — дийди.

Хемра бу гызы улы агасы Зивере ника гыйып бермекчи болды. Агалары галадан молла гөзлемекчи болдулар. Эмма Хемра:

— Никаны өзүм гыярын — дийди.

— Сен озал окап гөрүпмидиң? Тагта башыны тутуп гөрүпмидиң? — дийип, агалары сорадылар.

— Мениң шу яна гиделим бәри, ишим окув.

— Сапагың нирә барды?

— Эбҗетден гечип, хөввезден чыкдым.

— Онда, ника гыйсаң гыявери.

Хемра гыз патыша билен өз агасының элини эллешдирди. «Бисмилла, бесебет,» дийип, агасына ника гыйып өйлендирди. Мундан-да башга гызың Шагүл диен иң говы кенизиңи хем Хуршыт агасына алып берип, өйлендирди. Агаларына той эденсоң, вагтының хошлугына ики яңа — галаның ичинде о яна, бу яна ат чапыберди. Хемраның агалары өзараларында маслахат эдип: «Бизе берйән [illegible]латыны гөрйәңми? Шу ерде шуны эдйәр. Өз юрдумыза баран-

да, ата басдырып хем өлдүрер, ёлда мунуң башга гамыны иели» дийдилер.

Агалары бир гүн Хемраны янларына чагырып: «Бу юрдуң өзи кырк мензиле ченли бар. Өйүмизе гиделиң. Атамыз бизиң ёлумызы гөзләп отурандыр» дийдилер. Онсоң хер хайсы шайларыны тутуп, мытара-мешиклерини сувдан долдурып у градылар. Бирнәче ёллары тай кылып, ёл йөредилер. Ёлы орталадылар.

Нәге бир гүн Зивер агасы:

— Эй, Хемра жан, бизиң хем ызлап чыканымыз билбилди, йөне бу бизиң голумыза дүшмеди, бизиң голумыза илени ала гарга, хекек, торгай болды. Сен бу билбили перилериң гөзүни баглап, жадыгөйлүк билен алдап алансың, болмаса, бу гуш саңа душмазды. Сен мунуң ялы иш битирерче бизден мерт болупмың? — дийди.

Агасының бу сөзүне Хемраның гахары гелди. Ол атың үстүнде, сазы дестинде агаларына гарап, бәш келеме сөз айтды.

Эй, агалар, яман ёла ибердиң,
Намаз Шамда бир мензиле етишдим:
Алы пирим кемеримден голдады,
Перизады овхалымда гөрмүшем.

Етип гелди Хүйрлукга янынма,
Билбил гонды гер ачылан гүлүме,
Чилтенлер кәсесин берди голума,
Мес болубам чөлде пыган ичмишем.

Кыбла сары өврмишем йүзүми,
Перизада делмирдирип гөзүми,
Сорадылар, хак сөзледим сөзүми,
Жогап берип инче билден гучмушам.

Хемра айдар, гучдум хумар гөзлери,
Билбили алдым-да, тапдым сизлери,
Сейл эдип гелмишем дагы-дүзлери,
Шүкүр алла, көп абрайлы болмушам.

Элкысса, Хемра сөзүни тамамлап, ёла рована болды. Хемра ав авлап, кейик ковалап, вагты хош болуп йөрди. Хемра гиденсоң, агалары онуң сув салан гапларыны ере акдырдылар. Мейданда ав авлап, йүреги гызып, Хемраның сув ичеси гелип, гоша гелди, Хемра сув гапларының хеммесини барлап гөрсе, сув ёк. Хемра агаларына:

— Сув ёк, маңа бир кәсе сув бериң? — дийди. Агалары:

— Саңа сув берип, бу ёлда өзүмиз сувсап өлелими? — дийип, агаларының икиси ики яндан көвленишибердилер. Хемра яман сувсап, атдан агып йыкылды. Совук ерде гурсагыны ташлап ятыберди. «Турайса, икимизи хем өлдүрер, өлдүржек болсак, шу ерде өлдүрели» дийип, агалары Хемраның дамагына пычак гойдулар. Агаларының өлдүржегини билип, Хемра олара ялбарып, бир сөз диер болды.

Агалар агасы, залым агасы,
Өлдүрип галмаңыз нәхак ганыма!
Үчүмиз хем бир атаның баласы,
Өлдүрип галмаңыз нәхак ганыма!

Доганың догана азары болмаз,
Азары болса-да, бизары болмаз,
Чөл ерде өлениң мазары болмаз,
Өлдүрип галмаңыз нәхак ганыма!

Хер сәхерлер дат эдердим аллага,
Өлүм барабардыр шаху-гедага,
Бир сырым бар айдабилмен хеммәге,
Өлдүрип галмаңыз нәхак ганыма!

Хич иш гелмез бир екәниң дестинден,
Гутулмадым шум ракыбың кастындан,
Ел берәйсең, чешмелериң үстүнден,
Өлдүрип галмаңыз нәхак ганыма!

Несими дек усти-башым сойдуңыз.
Устүм союп, гара гөзүм ойдуңыз.

Атам-энем кэн хесрете гойдуңыз.
Өлдүрип галмаңыз нэхак ганыма!

Хемра айдар, айра дүшдүм илимден,
Бичэре мен, хич иш гелмез голумдан,
Билбилгөйә гушы гитди элимден,
Өлдүрип галмаңыз нэхак ганыма!

Элкысса, Хемра сөзүни гутарансоң, агалары пычагы гатырак-гатырак басып дамагыны чалҗак болдулар. Худай тарапындан Билбилгөйә гуша дил берилди. «Мени-де жайымдан гозгап, шу ерлере гетирен шудур. Шуны өлдүрмәң! Ики гөзүни көвүп, маңа бериң! Мен-де ювдуп, ичими совадайын!» дийди.

Агалары Хемраны өлдүрмедилер-де, ики гөзүни көвләп, гушуң өңүне ташладылар. Гуш җанавер ювдан киши болуп, огрынча Хемраның гөзүни бир ганатының астында бент кылып отурыберди. Соңра Хемраның аягына йүп дакып ата сүйредип, алып гайтдылар. Шу гетиришлерине өңлеринден бир көне гуйы чыкды, гетирип, танапы чөзүп, Хемраны гуйының ичине салладылар. Бу гуйының ичинде йылан-ичян, мөр-мөжеклер өй ясапдырлар. Чайың өзи сегсен гулачды. Шу ерде кырк чилтен гайып эренлер жем болуп, тагты-рован гурап, Хемраны чайың дүйбүне алып дүшдүлер, оны тагты-рована дашың үстүнде гойдулар. Хемра өзүнден гидип, бир салым ятды, соң өзүне гелди, гуйының агзыны гөзләп, бир бәш келеме сөз айдар болды.

Мундан гидер болсаң, залым агалар,
Хер не гөрениңи беян дийгей сиз!
Ялңыз Хемра галды чайың ичинде,
Өлени ёк, аман-эсен дийгей сиз!

Бир яман сөвдага дүшүпдир башы,
Гөзүн оюп, чая салды гардашы,
Зәхердир нени, закгундыр ашы,
Ёлдашыдыр йылан-ичян дийгей сиз!

Биллерине тылла кемер баглаган,
Хесретимден сыналарын даглаган,
«Гелмез» дийип, ёлум гарап аглаган,
Ша Хысров атама салам дийгей сиз!

Докуз айлап, докуз сагат гөтерен,
Перят кылып, мырадыма етирен.
Сәхер туруп, сув орнуна сүйт берен.
Мәхрибан энеме салам дийгей сиз!

Йүрегимден хергиз гитмез бу дагым,
Вагтына етмеен сөнди чырагым
Бир агачда биле битен пудагым,
Гүлҗемиле сиңле салам дийгей сен!

Оңа хакдан бейле кысмат болупдыр,
Акыл билен хушун бирев алыпдыр,
Өзүниң агасы чая салыпдыр,
Көңлүниң кәбеси вейран дийгей сиз!

Хижр одуна янды оглуң йүреги
Алаҗы ёк, голдан гитди дереги,
Ахыр вагты Хемра оглуң дилеги,
Таңрыдан дилеги иман дийгей сиз!

Элкысса, Хемра бу сөзи тамам эденсоң, агалары «Бу хәли хем өлмән экен» дийип, гуя даш зыңмага башладылар. Даш зыңып иданларындан соңра, агалары гыгырып башладылар:

— Биз бу иши ялңышып эден экеник. Сен сесиңи чыкар. Биз сени атамызың янына алып гитҗек.

Хемра буларың гепине ынанмады. «Озал нәме ягшылык гөрдүм булардан» дийип, сес бермеди. Агалары Хемраның сеси чыкмансоң: «Хә, өлмерсиң-ә» дийип, бегенип гайдыбердилер.

Булар бир мензил ёл йөредилер. Билбилгөйә гуш болса эллеринде, Хемраның агалары бир маслахат тапдылар. «Хемраның атыны

өлдүрсек, атамыз ынанар. Башга бир зат эдип, аты идип барсак, ынанмаз» дийип, аты өлдүрип, үстүне даш үйшүрип йөрәбердилер. Бар-ха бар, сүр-хә сүр дийип, олар Хысров патышаның юрдуна гелип дүшдүлер, Хысров шага салам берип дурубердилер. Атасы буларын саламыны алды. Соңра:

— Зивер, Хуршыт! Ханы мениң Хемра оглум? Оны нәтдиңиз? — дийип сорады. Онда олар:

— Хемраны-да ибердиңми? Бизиң хеләк болуп йөренимиз болмаярмы? — дийип, аталарына гыңралмага башладылар. Булар якаларыны йыртышдырып:

— Нәме үчин агзындан сарысы гитмедик огланы ибердиң? — дийип, азар яманыны берип, агламага отурдылар. Онсоң Хысров патыша: «Шу гуш нәмә герек? Шунуң ызында мениң Хемра оглум ёк болуп гитди. Мен Хемрасыз гушы нәме эдейин!» дийип, гушы өлдүржек болуп, голуна ханжар алды. Хемраның энеси:

— Хов патыша, дур энтек. Мен шу гушдан бир хабар сорайын. Хабар берсе, берер, бермесе өлдүр — дийди.

— Онда Хысров ша «сорабер» дийди. Хемраның энеси Билбилгөйә гарап, бир сөз дийди.

Сайрам болсаң, сайра билбил,
Хемра балам нирде галды?
Мүсүрде бир ачылан гүл,
Хемра балам нирде галды?

Ёл гечип дашдан гелер сен,
Газап эйлесем өлер сен,
Хемра жаны сен билер сен,
Мениң балам нирде галды?

Сөзүм бар озалдан-башдан,
Ёл гечип гелер сен дашдан,
Жыда дүшүп тагты-тәчден,
Хемра балам нирде галды?

Мүсүр илиниң солтаны,
Сен билер сен Хемра жаны,
Көйдүрмегин Мәхрибаны,
Хемра балам нирде галды?

Мәхрибан эне сөзүни тамам этди. Патышаның Қасым атлы акылдар везири:

— Эй, патышахым, бу гушы өлдүрсең өлер гидер, мерт гушдур. Мен шуңа ялбарып гөрейин, шаят ки Хемраның галан ерини шу салгы берер — дийип, Билбилгөйәни тарыплап, бир бәш келеме сөз айдар болды.

Хош гелипсиң, бизиң иле,
Мәхри мухаббетли билбил!
Ачылыпдыр багда гүллер,
Сайрар болсаң, бу гүн билбил!

Эл етмез пелек чархына,
Гезерсиң өзүң эркиңе,
Шебнем дүшди гүл йүзүңе,
Не үчин гамгын болдуң, билбил?!

Паслы бахар язлар саңа,
Агыр улуслы иллер саңа,
Тер ачылан гүллер саңа,
Перят урсаң, шу гүн, билбил!

Қасым айдар, сырлашалы,
Мухаббет ёлун ачалы,
Гел икимиз сөзлешели,
Не үчин гамгын болдуң, билбил?

Элкысса, Қасым везир бу сөзи тамам этди. Билбилгөйә бу сөзлери эшдип, өңки отурышындан еди эссе зыяда болуп, далмынып, дарапып, ачылып отурды. Патыша: «Везириң айданы догры болды-ов. Бу гуш мерт экен. Мен хем өз адымдан хабар сорасам, маңа хабар берер» дийип, бир бәш келеме сөз айдар герек.

Сөзле, билбил, нә ерлерден гелер сен?
Сөзле, билбил, Хемра жандан хабар бер!
Нә хабар гетирдиң, нәме билер сен?
Сөзле, билбил, Хемра жандан хабар бер!

Шуңкар гушум учурдым мен голумдан.
Билбилим үркүздим тәзе гүлүмден,
Бир зелел етдими ики оглумдан?
Сөзле, билбил, Хемра жандан хабар бер!

Хемра жан гидели еди йыл болды,
Гөзүм яшы акды гамда, не болды,
Сагадым гүн болды, гүнүм йыл болды,
Сөзле, билбил, Хемра жандан хабар бер!

Хысров айдар, недир, багтым гарасы,
Онуң үчин битмез сынам ярасы,
Хемра эрди малы-мүлкүм эеси,
Көрпе гузы, шуңкарымдан хабар бер!

Элкысса, патыша сөзүни тамам этди. Билбилгөйә жак-жак уруп:

— Эртирден шунуң ялы бир якымлы сөз тапсаң, бир акыллы адам болардың: «Патышада кырк кишиниң аклы болар» дийип эшидйәрдик, эмма сениң акылың жүйже-хоразың аклыча-да ёк экен. Мени бир саза-сөзе гарк этсең, оглуң галан ерини тапып берер мен — дийди. Патыша шу ерде жарчыны янына чагырып: «Хер кимсе сазанда-гөенде болса патышанынка гелиберсин!» дийип, жар чекдирди. Юртда нәче сазанда-гөенде болса, хеммесини йыгнадылар. Сазандалар бир ере үйшүп, отуз ики сазы бир ере бир гулакдан дүздүлер. Билбилгөйә гуш саза-сөзе гарк болуп, вагты хош болуп, Хемраның галан ерини бир-бир хабар берди.

Гулак салып эшит, шахым, арзымы:
Акыл-хушы карарындан айрылдың:
Дыкгат гоюп эшит, мениң сөзүми,
Гүлүстанлы гүлзарындан айрылдың.

Гахба-пелек чархын кеже бурандыр.
Душман билен Хемра мейлис гурандыр,
Инди билгин, сени худай урандыр,
Алгыр гушуң-шуңкарыңдан айрылдың.

Эремиң багындан мени гетирди,
Ярлыгыны перизатдан өтүрди,
Ики агасын келлепошдан гутарды,
Юрт эеси-хүңкарыңдан айрылдың.

Несими дек пустун нәхак сойдулар,
Сениң оглуң ики гөзүн ойдулар,
Ики агасы бир гуюда гойдулар,
Баг йыкылды — чынарыңдан айрылдың.

Билбилгөйә айдар, гушуң сарпасы,
Перзент болар адамзадың урпасы,
Адамың баласы, гузың көрпеси,
Көрпе гузы-гочгарыңдан айрылдың.

Элкысса, Билбилгөйә бу сөзүни гутарансоң, патыша: «Вах-вах! Сениң дилиңе дөнейин!» дийип, гушуң аркасыны сыпалаберди. Соңра ики оглуны чагырып, өлдүрмекчи болды. Онда Касым везир:

— Эй, патышахым, озалда язгыдың шейле болса гачып гутулып болмаз. Ики оглуңы өзүң бу тайда өлдүрсең, ол оглуң о тайда өлсе, баякы перзентсизлигиң болман, нәме болар? «Өли арсландан — дири сычан ягшы» дийлени. Патышахым, булары өлдүрме. Онсоң хем булары өлдүрсең, Хемраның галан ерини ким тапып бержек? — дийди. Везириң айданы патышаның йүрегине жүбт дүшди. Хысров патыша жарчылары думлы-душа иберди: «Хысров патышаның шикары бар, бириң галман йыгнанмалы» дийип жар чекдирди. Ил-халк, еди яшдан етмиш яшара бири галман йыгнандылар. Патыша халкың ардыны-өңүни йыгнап, Хемраның агаларыны чагырды. «Бидөвлетлер, Хемраны нireде гоян болсаңыз, гапың, болмаса дериңизе саман дыкарын!» дийип, йөрәберди. Әхли халк ызына дүшди. Хем-

раның агалары «Өзүмизден башга бу ёлы гөрен ёк. Бир сувсузрак чөле барсак, шуларың хеммеси хем гырлар» дийип, бир яны даг, бир яны чөле йөрәбердилер. Билбилгөйә гуш муны аңлады ве Хысров патыша:

— Булар озал-а оглуңдан айырдылар, инди ил-халкыңы чөле экидип, хеммесини сувсуз гырмакчы — дийди. Патыша гушуң бу сөзүне ынанды. Патыша хемме ил-халкы бир ере йыгнады:: «Булар бу адамлары гырмага алып барян экенлер» дийди. Хысров патыша: «Ики ябыны таякдан йүклән, соңра Билбилгөйәни учурҗак» дийди. Ики ябыны чокмар таякдан йүкледилер.

Патыша Билбилгөйәни учурып гойберди «Ил-халкың ызындан Хемраның агаларыны ура-ура алып барың, өлдүрмәң хем гүлдүрмәң хем. Шу атларың ызыны алып гидиң!» дийди.

Гуш җанавер ол депеден — ол депә учуп, ёлуң көстүни алып йөрәберди. Ёл орта болынча йөредилер. Халк хем ызына дүшүберди. Бирнәче гүн ёл йөрәп, Хемраның ташланан гуйысына барып етишдилер. Билбилгөйә гуш отурыберди. Хысров патыша:

— Мениң Хемра оглум шу гуюдамы? — дийип сорады. Билбилгөйә гуш:

— Хава, шу ерде, шу гуйы онуң ташланан гуюсы — дийди.

Соңра Хысров патыша гуйының агзындан гөзләп, оглуны ятлап, бир газал айтды.

Шаму-сәхер перят этсем,
Тапарменми, балам, сени?
Йыртып, якамы чәк этсем,
Тапарменми, балам, сени?

Ыбрайым дек ода гирсем,
Ысмайыл дек гурбан болсам,
Давут дек кырк огул берсем,
Тапарменми, балам, сени.

Дашып деря дек гайнасам,
Мансур дек дарда ойнасам,

Ҡакнус кимин от чейнесем,
Тапарменми, балам, сени.

Бары-ёгуң болды гүман,
Маңа болды ахырзаман,
Терк эйлесем, бу ханыман,
Тапарменми, балам, сени.

Адым Хысров, болдум гарып,
Галдым гамыңда саргарып,
Ягты җаханы агтарып,
Тапарменми, балам, сени.

Элкысса, патыша бу газалы гутарды. «Хемрадан бу сөзе җогап гелермикә?» дийип, дым-дырслык болды, эмма җогап гелмеди. Хемраның гөвнүне гелди. «Агаларым атамың агзына өйкүнип айдярмыка» дийип, сесини чыкармады. Инди хабары кимден ал, Мәхрибан энесинден ал.

— Мен-де барып гуйының агзында бир газал айдайын, бармыка, я ёкмука? — дийип, энеси сачыны яйып, шу ерде гуйының агзындан тарап, бәш келеме сөз диер болды.

Даглар ахымдан думандыр,
Балам, сенден айрылгалы;
Субхы-шам ишим пыгандыр,
Балам, сенден айрылгалы.

Бу ватан нә ватан болды?
Дөвран бизден өтен болды,
Геен донум кепен болды,
Балам, сенден айрылгалы.

Бу дертлер ничик дерт болды?
Янды йүрегим, герт болды,
Гөзүм ёлунда дөрт болды.
Балам, сенден айрылгалы.

Белент дагларым пес болды,
Шу гүн жаныма каст болды,
Гөрер гөзүм гөрмес болды,
Балам, сенден айрылгалы.

Не сөвда дүшди башыма,
Пелек ган гошды ашыма,
Не күлпет дүшди башыма,
Балам, сенден айрылгалы.

Мәхрибандыр мениң адым,
Аллага етишмез дадым,
Йүрегимде көпдүр одум,
Оглум, сенден айрылгалы.

Элкысса, энеси бу газалы тамамлансоң, гулак асдылар, эмма Хемрадан сес чыкмады. Хемра агаларының бириси энеси дийдирип алдатҗакдыр дийип пикир этди.

Соңра Гүлжемиле сиңли гара гейнип, ган аглап, гара сачыны яйып, гуя багрыны берип, бир бәш келеме сөз айтды.

Хесретиңден хасса жан ода якар мен, гардашым,
Гелмеди дийип, чар тарапларга бакар мен, гардашым,
Гүнде ят эдип сени өйден чыкар мен, гардашым,
Хижриң одуна эрип, сув дек акар мен, гардашым,
Ислесем инди сени кайдан тапар мен, гардашым?

Паны дүнйәниң мазасын билмей өтди вадарыг,
Бир гелип бизден хабар хич алмай өтди вадарыг,
Ики залымың голундан гүлмей өтди вадарыг,
Солды гүлүң гунчасы, ачылмай өтди вадарыг,
Ислесем инди сени кайдан тапар мен, гардашым?

Хесретиңден галды атаң, зары-сергезден болуп,
Яш дөкүп йыглар энең, ики гөзи гирян болуп,
Ягы-достуң эшидип, васпыңда багры ган болуп,

Бу себәпден мен көер мен, хатырым вейран болуп,
Ислесем инди сени кайдан тапар мен, гардашым.

Бермеди ким бу пелек, агам ишине хич ровач,
Өзи чайда галды малы-мүлки, тагты тәч,
Ничик эдип чай ичинде ятдың эй, нәзик мезач,
Нейлейин мен, хастайы бичәре дерман нәалач,
Ислесем инди сени кайдан тапар мен, гардашым?

Гүлшени багы-Эремде бир гүли-рагна иди,
Бир лутапатлык нахалы бойлары зиба иди,
Ики дүнйә ичре битген гөвхери-екта иди,
Нерим сөзли, керем йүзли, бир асылзада иди,
Ислесем инди сени кайдан тапар мен, гардашым?

Не үчин худайым бизи кылмышдыр гарып,
Бу гарыплык биле галдым загпыран дек саргарып,
Мен агамың васпыны дат эйлейин кимге барып,
Пайы-шикесте мен гарып, кайдан тапар ман агтарып,
Ислесем инди сени кайдан тапар мен, гардашым?

Болмады бу дүнйәде зерречe дөвран оңа,
Алладан гелди казайы-мерки бидерман оңа,
Эйледи халкы-халайык барчасы арман оңа,
Гүлжемиле, зары кылган гөвхери-иман оңа,
Ислесем инди сени кайдан тапар мен, гардашым?

Элкысса, Гүлжемиле бу газалы тамамландан соң, дуруп гулак асдылар. Гүлжемиләниң гөзүнден акан яшлар дамжа-дамжа болуп, барып Хемраның йүзүне дамды. Хемра:

— Мениң үчин жаныны якып, гөзүнден яш дөкүп дурҗак шол бигана заңңарлармы? — дийип, чайың ичинде отуран еринде элинде сазы болмаса хем дилинде сөзи, зар-зар йыглап, бир газал айтды.

Кимдир мениң көне дердим гозгайып,
Мениң сен дек ничик гарындашым бар?

Бу гараңкы чайда мени ызлайып,
Мениң сен дек ничик гарындашым бар?

Бир хуммет иследим Алы пиримден,
Мырадыма етдим шаның зарбындан,
Эне башга гардашымың жебринден,
Хижр одуна көен ичим-дашым бар?

Үстүмдедир гайгы-гамың думаны,
Чай ичинде билмен ягшы-яманы,
Хуп гетирдим залым ики агамы,
Хакың пенайында гөвүн хошум бар.

Атам, юрдум мени хергиз гөрмеди,
Хич ким гелип, менден хабар алмады,
Чайдан өзге киши халым сормады,
Бу йыланлар билен мениң хошум бар.

Хемра диер, таңры берсин иманым,
Хич кимсе гөрмесин ягшы-яманым,
Бу гараңкы чайдыр мениң меканым,
Инди мениң киши билен не ишим бар?

Элкысса, Хемра бу сөзүни тамам эденсоң, Хысров ша эстинден гидип ятыберди. Везирлери хуш гүлүни гетирип, онуң бурнуна тутдулар. Хысров ша өзүне гелди. Дуран жемагат: «Эй, шахым, Хемра жан саг-аман чайда бар экен. Онуң өз товшуны эшитдик» дийдилер. Хысров ша шу ерде гайтадан голуна сазыны алып, яныпкөйүп, бир бәш келеме сөз айтды.

Маңа яман хабар болды,
Аман-эсенми, сен, Хемра?
Билдим такык худай урды,
Аман-эсенми сен, Хемра?

Болармы дидара доймак,
Ган йыглайып гара геймек,

Рова болармы атам диймек,
Аман-эсенми сен, Хемра?

Хабар алдым хош дилиңден,
Хазан нышаны гүлүнден,
Хич гутулмаз сен өлүмден,
Аман-эсенми сен, Хемра?

Хысров айдар, бу зыбаным,
Башымдан гитмез думаным,
Көрпе гузым, Хемра жаным,
Аман-эсенми сен, Хемра?

Элкысса, Хысров ша сөзүни тамам этди. Бу сөзе Хемраның гахары гелди. «Аман болан киши шунуң ялы ерде гүйлүнип ятармы, ата жан!. Маңа бидерек азар бердиң!» дийип, зар-зар йыглап, бир бәш келеме сөз айдар болды.

Кимсиң, маңа мәхрем болуп,
Халымы соран кимлер сиз?
Чай ичинде хемдем болуп,
Халымы соран кимлер сиз?

Дүнйәдәки хасап билен,
Янды багрым азап билен,
Сапар эйләп газап билен,
Гөрмәге гелен кимлер сиз?

Хемра айдар, ягшы кайда,
Сөвер ярдан болмаз пейда,
Тә өлүнчәм ятсам чайда,
Гөрмәге гелен кимлер сиз?

Элкысса, Хемра сөзүни тамам этди. Ондан соң, дуран жемагат бири-бирине: «Хемра жан, саг-аман экен, саг болса бир чәреси болар» дийишдилер. Соңра Хысров ша: «Мен Хемра жана, шу заңңар-

лары бент эдип гоянымы хабар берейин» дийип, голуна сазыны алып, зар-зар йыглап, бәш келеме сөз айтды.

Намардың голы багланды,
Чыкгыл, Хемрам, мен гөрейин?
Агалаң бенди боланды,
Чыкгыл, оглум, мен гөрейин!

Перизада ашыкмы сен,
Пырак ичре галыпмы сен,
Өлүкми сен, дирикми сен,
Чыкгыл, оглум, мен гөрейин?

Гамгын атаң шат болса,
Шат болуп үлкәге барса,
Тениңде жаның бар болса,
Чыкгыл, балам, мен гөрейин!

Йыглады халайык бары,
Ёкдур менче хич ким дерди,
Бу гөре гелген Хысров ша,
Чыкгыл, Хемрам, мен гөрейин!

Элкысса, Хысров патыша сөзүни тамам этди. Бу сөз барып Хемра етишди. Ол: «Гамлы атам яныл-көйүп дурмасын. Гел, шуңа гөзүмден гайра душенлигими беян эдейин, шонда нәдеркә?» дийип, бәш келеме сөз айтды.

Кәбәм, менден хабар алсаң,
Атам, ики гөзүм ёкдур:
Дүзүв гитдим, позув гелдим,
Кәбәм, ики гөзүм ёкдур.

Чай ичинде ялңыз галдым,
Ачылан гүллер дек солдум,
Ил-халкдан жыда болдум.
Бу ерде гамхорым ёкдур!

Хемра диер, ягшы кайда?
Сөвер ярдан ёкдур пейда.
Тә өлүнчәм ятсам чайда,
Кәбәм, ики гөзүм ёкдур!

Элкысса, Хемра сөзүни тамам этди. Сонра Хысров патыша ене гуйының агзына гелди ве бәш келеме сөз айдар болды.

Сен гидели галмаз сабры-карарым,
Башым дүшмүш гам-гуссага, думана,
Сен-сен мениң гөвүн-хошум, мыдарым,
Сени гөрсем гамгын гөвнүм гувана.

Үч ай болды мениң гөвүн-хошум ёк,
Йыгламакдан гайра эден ишим ёк,
Гулак ассам, чай ичинде товшуң ёк,
Бары-ёгуң маңа болды гүмана.

Каза окы жана гелип дегипдир,
Бу мәхнети худай маңа берипдир,
Айралык хижраны билим эгипдир,
Пырагында якды мени замана.

Хысров айдар, бу гүнлери гөринчәм,
Перзент дагы гитмез менден өлүнчәм,
Гүл йүзли Хемрамдан жыда болынчам,
Разы идим шу гүн долса пеймана.

Хысров патыша бу газалы тамам этди. Сонра гулак асдылар. Ерден-гөкден сеза чыкды, Хемрадан сеза чыкмады, чүнки ол «ене бири гелип атам өйтдүржекдир» дийип гүман этди.

Сонра Мәхрибан энеси гуйының башына гелип, бир газал айтды.

Бармы сен, бу чай ичинде, мүбтела болган, балам,
Ил-халкдан, ковмы-гардашдан жыда болган, балам,
Гам билен хижран одуна сынасы долган балам,
Бармы сен, бу чай ичинде мүбтела болган, балам!

Сыгыныл, ата-энесин хер тарапга делмурып,
Гүлжемиле сиңлисин гайгы-хесретда гоюп,
Энесиниң жанына тыгы аташлар гоюп,
Бармы сен, бу чай ичинде мүбтела болган, балам!

Бир новча гүфта идиң, ол хусны зыба балам,
Мәхри . . . . билен сынасы долган, балам,
Ол ата-энесинден хем жыда болган, балам,
Бармы сен, бу чай ичинде мүбтела болган, балам!

Мәхрибаным сен эрерсиң гүйч-йүреги, кувваты,
Ва хасрата нейлейин, ядымга дүшүп ады,
Инди нирәге барайын, киме диейин дады,
Бармы сен, бу чай ичинде мүбтела болган, балам!

Элкысса, энеси сөзи гутарансоң, ерден-гөкден сеза чыкды, Хемрадан сес чыкмады. Онсоң Гүлжемиле: «Доганым өлен ерде менем өләйсем не болды?» дийип, өзүни гуя зыңжак болды. Ол вагт адамлар дуюп, онуң сынындан чекип тутдулар. Онсоң Гүлжемиле доганы багрында баш, гөзүнде яш, сачыны саллап, аглап бир бәш келеме сөз айдар болды.

Ики агам дийип, гүман эйлеме,
Хемра агам, ширин жаным, бармы сен?
Ягты розугәрим зындан эйлеме,
Мен багты гара мен, Хемра бармы сен?

Сенсиз гүлүм солды ягты жаханда,
Өли-дирилигиң маңа гүманда,
Ялңыз халың ничик гечди зынданда,
Мен багты гара мен, Хемра бармы сен?

Аглай-аглай гөз яшларым сил болды,
Хер бир гүнүм айдыр, айым йыл болды,
Маңа башдан такдыр, кысмат шул болды,
Натуваным, агам жаным, бармы сен?

Максат-мырадыны худа бермеген,
Шу дүнйәде бәш гүн дөвран сүрмеген,
Жепа чекип, рахатыны гөрмеген,
Хемра агам, ширин жаным, бармы сен?

Гүлжемиле диер, жаным-гардашым,
Пыракындан акар болды гөз яшым,
Ялңыз халың ничик гечди, гардашым,
Хемра агам, ширин жаным, бармы сен?

Элкысса, Гүлжемиле сөзүни тамам этди. Соңра бирини гуя саллап, Хемраны чекип чыкардылар. Мейдана чыкып, арасса шемал йүзүне урансоң, Хемра эстинден айылып, өзүнден гитди. Бираз салым ятып өзүне гелди. Гөзүниң гөрмейәни үчин онуң көңли бозулып «Велаятдан ким бар, ким ёк?» дийип, ил-халкың ахвалыны сорап, бир сөз айтды.

Мүсүриң илинден гелен, жанларым,
Хабар бериң, бизиң иллер аманмы?
Саясында гүн дүшмейән багларым,
Тәзе ачылан гызыл гүллер аманмы?

Бу нә багдыр, алмасы бар, нары бар,
Мен билменем тәлейимиң шоры бар,
Хер кимиң өзүне мынасып яры бар,
Ярдан айра дүшен ёллар аманмы?

Хич пейда тапмадым ашна-билишден
Яман хорлук гөрдүм доган-гардашдан,
Алтысы яздандыр, алтысы гышдан,
Он ики айдан гелен йыллар аманмы?

Хижран аташында багрын дузлаян,
Хуммет гуравында билин баглаян,
«Гелмеди» дийип, ёла гарап аглаян
Мүсүр шасы — Хысров атам аманмы?

Ганатым ёк, гайып-гайып учмага,
Алажым ёк, чайдан чыкып гачмага,
Хемра айдар, сермест болуп гучмага,
Хүйрлукга, инче биллер аманмы?

Элкысса, Хемра бу сөзи тамам эденсоң, Гүлжемиләни янына чагырып, «Дессине от як!» дийди. От якып, юмрук ялы көзи Хемраның янында гойдулар.

Хемра Эрем багына перизадың янына баранда, перизат сачының бир пыштасыны берип: «Хер хачан башыңа иш дүшсе, шуны түтедерсиң, мен яныңда боларын» диен экен. Хемра оны ода тутуп түтетди. Бу хем Эрем багында Шарух шаның гызы Хүйрлукганың дүйшүне гирди. Хүйрлукга ериңден галып, бир награ чекди. Кырк мәхрем кенизи төверегинде хәзир болды. Кенизлериң баштутаны:

— Эй, биби жан, даң сәхер чагындакы бу налышың не беладыр? — дийди. Онда Хүйрлукга:

— Перядың ёргуды шейледир — дийип, алагайышлы газманы голуна алып, кенизлере делмирип, бәш келеме сөз айдар болды.

Эй, яранлар, жемыг болуп гелиңиз,
Менден хабар алармы сиз, перилер?
Зәхер салды мениң ичен ашыма,
Менден хабар алармы сиз, перилер?

Бинова билбилиң гүли солмасын,
Дүнйә гелен киши асла өлмесин,
Хер бир киши асла мен дек болмасын,
Ондан хабар билерми сиз, перилер?

Даң эрте ятырдым гафлат дүйшүмде,
Чох сөвда гөрмүшем Хемраң башында,

Бирнәче халайык онуң дашында,
Ондан хабар билерми сиз, перилер!

Адам ураграмасын ажал окуна,
Бендәни алмасын, пелек сакына,
Хүйрлукга сөвдүгиниң одуна,
Гайта башдан бу гүн яндык, перилер.

Элкысса, Хүйрлукга сөзүни тамам эденсоң, дөвлериң хеммесиниң тагты-рована бент эдип, кырк кенизи билен үстүне мүндүлер. Периниң гудраты билен учуп гайдыбердилер. Хемраның ятан гуйысына якын гелдилер. Хысров шаның аламаны дашдан бир думан гөрүп: «Гапыллыкда бизиң үстүмизи басды» дийип, довула дүшүп, гачмага башлады. Хемра Гүлжемиледен:

— Төверекде нәме үйтгешик зат бар? — дийип сорады. Онда Гүлжемиле:

— Төверегимизе кепдери ялы болуп, кырк саны зат гелип гонды — дийди. Хемра:

— Бу гелен мениң Хүйрлукга ярымдыр — дийип, элинде сазы болмаса-да дилинде сөзи, бәш келеме сөз айдар болды.

Гарып гөвнүмиң рәхбери,
Бу думан-яр думаныдыр;
Даргатмаңыз бу лешгери,
Бу думан-яр думаныдыр.

Душманлар шу гуя салды,
Шүкүр алла ярлык ады,
Хүйрлукга жаным гелди,
Бу думан-яр думаныдыр.

Душманлар гөзүми алды,
Гам-гуссадан ичим долды,
Аллахым рехимлик кылды,
Бу думан-яр думаныдыр.

Ылгар эдипдир ырагы,
Акды гөзүмиң гарагы,
Янды Хемраның чырагы,
Бу думан-яр думаныдыр

Элкысса, Хемра сөзүни тамам эденсоң, Хысров шаның йыгыны гелип, орунлы-орунда дурды. Соңра Хемра «Мениң төверегими бошадың?» дийди. Хемраның төверегини бошлук этдилер. Инди хабары перизатдан ал. Хүйрлукга: «Бу мәреке нәме? Хемра мени теңлиге чагырярмыка дийсем, тоюна чагыряр экен. Шу дуршума барсам, зәхреси ярылармы, нәдерми. Мен шахана геймлерими гейип барайын» дийип гейнип уграды. Хемра перизада гарап, бир бәш келеме сөз айдар болды.

Еврз гүнлер дүшди баша,
Гелер болсаң, яр гел инди;
Рехим эйле гөзде яша,
Гелер болсаң, яр гел инди!

Сенсиз чекер болдум мәхнет,
Башыма гопды кыямат,
Хәлә бу заман ганымат,
Гелер болсаң, яр, гел инди!

Оды якарлар жаныма,
Гулак салгын эфганыма,
Мүреввет эйләп янымa,
Гелер болсаң, яр, гел инди!

Эшитгин ашыгың зарын,
Күлли мәхнет болды, барын,
Бу дерт билен өлмес бурун,
Гелер болсаң, яр, гел инди!

Хемра дийр, умыдым сенден,
Ширин жаным чыкды тенден,

Эгер эл үзмесең менден,
Гелер болсаң, яр, гел инди!

Элкысса, Хемра муны айдансоң, перизатлар якынлашып гелибердилер. Гөрселер, Хемраның ики гөзи хем ёк, көп мушакгатлары чекипдир. Хемра хорланан экен. Перизат гелип, Хемраның келлесини дызының үстүне алды.

Шу гүн гара гөзүң ёк гөрсең, ягты жаханы,
Киши мундаг болармы, жыда болса тенде жаны;
Якды мени, өртеди бу гүн яланчы паны,
Аслыны беян кылсам, Мүсүр шәхриниң солтаны,
Мен айлансам, гөзүңден, ярым, саңа нәм болды?

Хер дем турдум еримден, саглыгыңа гувандым,
Атаң разы болсун дийип, мензилиңе гойбердим,
Шүкүр алла өлмейин гайта йүзүни гөрдүм,
Хештирухы мүндүрип баг-Ереме ибердим,
Мен айлансам, гөзүңден, ярым, саңа нәм болды?

Иле эшгәр эйледим, Хүйрлукга адымы,
Киме беян эйлейин сынамдакы одумы,
Инди нирә барайын, киме айдайын дадымы,
Эй, худайым, кабул кыл, мениң көңүл шадымы,
Мен айлансам, гөзүңден, ярым, саңа нәм болды?

Эылкысса, Хемра гамгын болуп отурды. Хүйрлукга отурып ойланды: «Бу бир мунлы бичәредир, гөвнүни авламак герек» дийип, бәш келеме сөз айдар герек.

Сөйле, достум не иш дүшди башыңа,
Айлайын, гара неркес гөзүңден!
Гапыл идим, инди гелдим гашыңа,
Айлайын, гара неркес гөзүңден.

Кишиниң агасы шейле болармы?
Басып гардашының гөзүн оярмы?

Гөзүн оюп, чай дүйбүне салармы?
Айланайын, гара неркес гөзүңден.

Ярым биле мени чая салынлар,
Ярым үчин мениң жаным алынлар,
Гөзүм оюп, яр гөзүне гоюнлар.
Айланайын, гара неркес гөзүңден.

Бу не гайгы, бу нә хесрет, жанларым
Бу нә эпет, бу нә күлпет, жанларым,
Ягшылыга не меламат, жанларым
Айланайын, гара неркес гөзүңден.

Хүйрлукга диер, яндым одуна,
Янып, эда болдум ярың дердине,
Достлар галып, душман гитсин юрдуна,
Айланайын, гара неркес гөзүңден.

Элкысса, Хүйрлукга сөзүни тамам этди. Хемраның гөвни хош болды. «Эй, сөвер ярым, сенден тамамам шейле иди. Мени хәзир аллатагала бир минуда галдырман алса-да, сенден разыдырын» диййип, Хемра жошуп, бәш келеме сөз айдар болды.

Хош гелип сен, перизадым бу ере,
Ине, мениң халым сордуң, сөвдүгим;
Өз гардашым салды мени бу чая,
Арманым ёк гөрсем сени, сөвдүгим.

Аман-эсен Мүсүр шәхрине барсам
Чемен баглап, тәзе гүллерин тирсем,
Мүбәрек жемалың, дал боюң гөрсем,
Шүкүр эдейин, галан деме, сөвдүгим.

«Гелмеди» диййип, мениң ёлум гөзлеен,
Кесип-кесип жигер багрым дузлаян,

Хер заман «ах» уруп, дердим сөзлеен,
Гүлжемиле жаным гөрсем, сөвдүгим.

Хемра айдар, мениң саралды йүзүм,
Халайыга дессан болсун бу сөзүм,
Эййәм разы болса, дүзелсе гөзүм,
Атам-энем жаны гөрсем, сөвдүгим.

Элкысса, Хемра бу сөзүни тамам эденсоң, Хүйрлукга бу сөзи эшидип агламага башлады. Хүйрлуканың кенизи:

— Хер ким башына иш дүшсе, мерт болуп, билини мердана гушамак герек. Сен Хемраның гөзүниң идегине чыксаң, голуңа сазыны алсаң, ылгаррак намалар чиртсең, барып Хысров патышаның аламанына аралашсаң, шаят ки Хемраның гөзүнден дерек тапылса герек — дийди. Хүйрлукга:

— Маңа бу маслахаты ягшы бердиң — дийип, кабул кылды. Эрсе алагайышлы газманы голуна алып, делмурып, дөрт яна гарап, ширин жанындан гечип, генжи-хазынасындан гечип, бир бәш келеме сөз айдар болды.

Хемраның гөзүнден бериң, бир хабар,
Тенден айрып, ширин жаным берейин;
Бир янындан сүрсүн, зовкы-сапаны,
Эрем багың ыгтыярын берейин.

Йөрәр эрдим Эрем багда мест болуп,
Мургызарлы баглаң гүллерин тирип
Ондан айра дүшдүм бу ере гелип,
Тәжи-тагтым ыгтыярын берейин.

Эрем багда йөрәр эрди Шасувар,
Бу гүн ёкдур менде зерре ыгтыяр,
Ягшы киши хакдан мырадын тапар,
Оңа шалык ыгтыярын берейин.

Хүйрлукга айдар, будур дилегим,
Ышк одуна янды мениң йүрегим,

Хемраның гөзи иди мениң дилегим,
Малы-мүлкүм, күлли барым берейин.

Элкысса, Хүйрлукга сөзүни тамам этди:

— Гуррандазлар гурра салып, мүнечҗимлер китап ачың! Хей, Хемраның дердине дерман, дога бармы? — дийди.

Гуррандаз гурра салды, мүнечҗимлер китап ачды. Хүйрлуканың бир гарры гуррандазы: «Эгер эм болса, өз юрдуң зады эм болҗак. Эрем багына барсаң, бир ак гүл, бир гызыл гүл әкелсең, абы-земземиң чешмесинден хем бир кәсе сув әкелсең, онсоң гөзи тапылса, җайында гойсаң, абы-земземиң сувундан Хемраның гөзүни ювсаң, бу гүллер билен хем сыргаң» дийди. Хүйрлукга Хысров шаның аламаныны бирме-бир айланды. Хемраның гөзүнден дерек тапмады. Аглап-аглап ызына гайтды. Чайың башына гелди. Эрсе Хемраның хем гөзүнден тамасы бар эрди. Дерек тапылмансоң, Хемра аглап-аглап, өз өлүмини дилэп: «Гөзгыны эдип гойынчаң, алгыл» дийип, бәш келеме сөз айтды.

Яланчыда гөрер гөзүм болмаса,
Ненең эдип яранайын бу дүнйә?
Алладан дилесем өлүм болмаса,
Ненең эдип яранайын бу дүнйә?!

Кимселер патышадыр, кимселер везир,
Кимсәге зулумдыр, кимсәге җебир,
Алланың рехмине көп кылдым сабыр,
Ненең эдип яранайын бу дүнйә?!

Бу дүнйә дийгениң бир аҗап җайдыр,
Овалы хоррамдыр, ахыры вайдыр,
Ики гапылыҗа кервенсарайдыр,
Ненең эдип яранайын бу дүнйә?!

Бег болайын дийсем, илим болмаса,
Бай болайын дийсем, малым болмаса,

Яланчыда гөрер гөзүм болмаса,
Ненең эдип яранайын бу дүнйә?!

Хемра диер, бу гүн болдум бичәре,
Көп шүкүр эйлейип рахманы сабра,
Көп агладып гойма, мени бу җебре,
Ненең эдип яранайын бу дүнйә?!

Элкысса, Хемра сөзүни тамам этди. Хүйрлукга зары-гырян болуп, багырмага башлады. Симун кениз чыдам эдип отурып билмеди. Товсуп ериндени галып: «Бибиҗан, сениң дердиңе чәре кылар мен» дийип, Хысров шаның йыгынына аяк алдыгына ылгап йөрәберди. Хысров шаның гашына барды. Шадан Билбилгөйә гушы сорады. Патыша: «Касым везир, барың Билбилгөйәни алып гелиң!» дийип буюрды. Касым везир Билбилгөйәни алтын капасы билен алып гелди. Симун кениз Билбилгөйәни алып гайдыберди. Гетирип Хүйрлукга берди. Хүйрлукга алтын капасың агзыны ачды. Билбилгөйә сычрап мейдана чыкды. Билбилгөйә гуш Хүйрлукга сер салса, реңк-пети галмандыр, гөзлери бейнисине япышып, сачлары перишан болупдыр. Муңа Билбилгөйәниң рехими гелип җак-җак уруп, бир гез ёкары галып: «Хемраның гөзи мендедир» дийип хабар берип, бир сөз айтды.

Перизадым мелул болма,
Хемраның гөзи мендедир;
Бу гайгы-хесретде галма,
Хемраның гөзи мендедир.

Мениң дейин билбил ёкдур,
Билсең Румы-Испыханда,
Сениң дейин пери ёкдур,
Кашгар билен Чын-Мачында.

Гелип эрди мени алып,
Рухсары гүле доланып,
Ярадана шүкүр салып,
Хемраның гөзи мендедир.

Перим, сени шат эйлесем,
Ыгтыкат, перят эйлесем,
Билбил дийр, догрым сөйлесем,
Хемраның гөзи мендедир.

Элкысса, Билбилгөйә сөзүни тамам эдип, ганатының астындан Хемраның өңинчә саг гөзүни, соңундан чеп гөзүни чыкарып берди. Хүйрлукганың вагты хош болды. Үчүси шу ерде отурып, дерди-гамдан, башдан өтенден гүррүң этдилер. Ондан соң Хемра Билбилгөйә йүзленип:

— Сен ата-энемиң, Гүлжемиле жанымың, Хүйрлукга ярымың, бүтин Мүсүр илиниң битирмедик ишини битирдиң. Сен маңа кыяматлык гардаш болдуң — дийди. Хүйрлукга. Билбилгөйә:

— Сен ягты дүнйәниң чырагы болдуң. Хич кимиң битирмежек ишини битирдиң. Мениң хем кыяматлык гардашым бол! — дийди. Билбил икисиниң хем айданыны кабул кылды. Ондан соң Хемраның вагты хош болуп, Билбиле гарап, овалы Хемра, ызындан Хүйрлукга, соңра Билбилгөйә үчүси кыяматнама айдышдылар.

Хемра: — Жаным билбил, жаным билбил,
Болгун, кыяматлык гардаш;
Сүңк хосдарым, ховандарым,
Дамардакы ганым, билбил!

Хүйрлукга: — Эйледиң мүшгили асан,
Худайым зыяда ясан,
Көңлүм болды бахры-боссан,
Күлли ыгтыярым, билбил!

Билбил: — Хемра шахым, гам иймегин,
Дүнйәни хош өтер билгил,
Рахманы сен яда салгыл,
Хер деминде гардаш, Хемра.

Элкысса, үчүси сөзүни тамам этди. Хүйрлукганың вагты хош болуп:

— Дөв Хештирух — дийип, перман этди. Дөв Хештирух тайяр болуп, янына гелди. Перизат дөв Хештируха:

— Сагада галман Эрем багына бар. Эремиң багындан бир ак гүл, бир гызыл гүл гетир. Абы-хаят сувундан бир кәсе гетир! — дийди.

Дөв бичәре гөк гүбүрдән ялы гүбүрдәп, шакырдап асмана чыкыберди. Барып Эремиң багындан бир ак гүл, бир гызыл гүл, абы-хаят сувундан бир кәсе сувы жем эдип алып сагада галман Хүйрлукганың янында хәзир болды. Гетирип, Хүйрлукганың янында гойды. Абы-хайят сувы билен Хемраның гөз орнуны үч мертебе ювдулар, гөзүни хем үч мертебе ювдулар. Гызыл гүл билен жайыны сырдылар, ак гүл билен орнуна гойдулар. Хемраның гөзүни даңып гойдулар. Бирнәче вагт гарашдылар. Хемраның гөзи ровшен болмады. Хысров ша аглап, бәш келеме сөз айтды.

Кадыр алла, мен бир эжиз гулуң мен,
Бу гүн маңа медет берер гүнүңдир.
Бу ягты жахан зындандыр маңа,
Бу гүн маңа медет берер гүнүңдир.

Ол Мүсүр шәхринден чыкмышам бәри,
Отуз үч мүң сахабаның сервери,
Эбубекир гарыпларың рәхбери,
Бу гүн бизе медет берер гүнүңдир.

Достлар, гутулмадым гам иле зертден,
Иүрегим долудыр гам иле дертден,
Таңрының арсланы я Шахымердан.
Бу гүн бизе медет берер гүнүңдир.

Гарып Хысров айдар, хакың сөзүни,
Башда Алы непес этди өзүни,
Көрпе гузым Хемра жаның гөзүни,
Нуруң берер болсаң, берер гүнүңдир.

Элкысса, Хысров ша сөзүни тамам этди. Бирнәче вагт гарашып отурдылар, Хемраның гөзи ачылмады. Ондан соң мәхрибан энеси

аглап: «Хемра жан үчин мен гөзүми багышлайын» дийип, яныпкөйүп, бәш келеме сөз айтды.

Мен өлер мен иллер, болуңлар бахым,
Озалы мен бир аллага сыгындым;
Өзүң хөкүм эйлегил, реббим желил,
Ыбрайым, Ысмайыл, саңа сыгындым.

Бу ягты жаханда дүшдүм зындана,
Мисли кервен дек чыксам мейдана,
Зар-зар йыглап ялбарсам, Шахымердана,
Я Мухаммет, Мустапа, саңа сыгындым.

Озалы рехим кылгыл, гудратлы жепбар,
Мен эжиз мен, хакдан өзге кимим бар,
Өзүң асан кыл, гудратлы сетдар,
Эбубекир, Омар, саңа сыгындым.

Мәхрибан, болупдыр багтымыз гара,
Я ылахым, эйлегил, бу дерде чәре,
Ялбарайын дердим артып бир пара,
Якуп оглы Юсуп, саңа сыгындым.

Элкысса, Мәхрибан сөзүни тамам этди. Хемраның гөзи хич рөвшен болмады. Халайыклар дуруп йыглашдылар, хекимлер китаба гарадылар, гуррандазлар гурра ташладылар. Хич чәре кылып билмедилер. Ондан соң, Гүлжемиле сиңлиси зар-зар йыглап, Хемраның гөзүни дилэп, бу хем бәш келеме сөз айтды.

Башыңа дөнейин, дөвлетиң гушы,
Айланамен, Хемра, сениң гөзүңден;
Йигитлер сервери, йыгының башы,
Айланамен, агам, сениң гөзүңден.

Зар-зар йыгладым мен чөли-муганда,
Ят кылып агладым дили-зыбанда,

Башда кысматын билмез хер бенде,
Айланайын, жаным, сениң гөзүңден.

Гүлжемиле гөзде яшы эгсилмез,
Таңрының такдырын бендеси аңмаз,
Өзи асан этсе, бир деме гелмез
Айланамен, Хемра, сениң гөзүңден.

Элкысса, Гүлжемиле сөзүни тамам этди. Бирнәче вагт гарашып отурдылар. Хемраның гөзи рөвшен болмады. Ондан соң Касым везир зар-зар аглап, элинде сазы, дилинде сөзи бир бәш келеме сөз айтды.

Эй, яранлар мусулманлар,
Дүнйәде йигит өлмесе;
Не мүшгүлдир ша, гулуна,
Башында гөзи болмаса.

Ким гирди хакың ёлуна,
Тесбисин алып голуна,
Нә кысматдыр ша, гулуна,
Дөвлетиң гушы болмаса.

Өлмесин, достлар өлмесин,
Ракып жахана гелмесин,
Ачылган, гүллер солмасын,
Багында билбил болмаса.

Касым диер, сөзләп сөзи,
Сайрар чемениң билбили,
Багы Эремиң тәзе гүли
Ачылыбан хем солмаса.

Элкысса, Касым везир сөзүни тамам этди. Эмма Хемраның гөзи ачылмады. Инди хабары кимден ал? Хүйрлукгадан ал. Хүйрлукга янып-көйүп, пелеге шикаят эдип, элине дутары алып, бир бәш келеме сөз айтды.

Кадыр алла, рехм эйлегил халыма,
Оввал адың рахман, рахым хакы үчин!
Ислеген дилегим бергил голума,
Еди гат ер, еди асман хакы үчин!

Гара эйле душманларың йүзини,
Кабул эйле, шикестелер сөзүни,
Лутпың билен ачгыл ярым гөзүни,
Хезрет Алы, Шахымердан хакы үчин!

Инжили окады хезрети Иса,
Төвраты хатм этди хезрети Муса,
Худаның арсланы Алы Муртуза,
Патманың багры бирян хакы үчин!

Ыбрайым, Ысмайыл, Юсуп пыгамбер,
Давут оглы Сулейман әлеме сервер,
Ислеген мырадым кадыр, өзүң бер,
Эбубекир, Омар, Осман хакы үчин!

Хүйрлукга диер, будур дилегим,
Хижр одуна көйди мениң йүрегим,
Хемраның гөзүдир — мениң герегим,
Шыпа бергил, ол Мустапа хакы үчин!

Элкысса, Хүйрлукга сөзүни тамам этди. Соңра Хемраның гөзүни ачып гөрдүлер. Онуң гөзи энеден догма пәкизе болуп ачылан экен. Ил-халк муңа шатланып, бегенишдилер. Хемра:

— Мен буларың хайсы бири билен гөршейин. Говусы саз билен гөршейин — дийип, халкың ортасында дуруп, тамдыраны элине алып, саз билен гөршер болуп, бир сөз айтды.

Эй, яранлар, мусулманлар,
Гелиң, беглер, гөрүшелиң!
Бизи дийип гелен жанлар,
Гелиң, беглер, гөрүшелиң!

Гүлүң йүзүнде яралар
Билбил чекер аваралар,
Муханнес, йүзи гаралар,
Гел, агалар, гөрүшелиң!

Бизиң билен хемдем болан,
Бир-бириниң сырын алан,
Гол салышып, биле гезен,
Дең-душларым, гөрүшелиң!

Отуран гарры — уссатлар,
Хер ким өз төрүни ятлар,
Сорап гелен перизатлар,
Гелиң, жанлар, гөрүшелиң!

Ятганым зынданың ичи,
Ракыпдан алар мен өжи,
Сорап гелен улы-кичи,
Гелиң, жанлар, гөрүшелиң!

Билбил чекер ахы-зары,
Гүлден гайры болмаз яры,
Хожа, сейит, улы-гарры,
Гел, агалар, гөрүшелиң!

Атам-энем мәхрибаным,
Кувватым, рухум-рованым,
Гүлжемиле — ширин жаным,
Гелиң, жанлар, гөрүшелиң!

Хемра айдар, хакдыр ишим,
Нә севдагa дүшди башым,
Ики дүнйәде ёлдашым,
Хүйрлукга жан, гөрүшелиң!

Элкысса, Хемра сөзүни тамам этди. Дуран йыгының хеммеси би-

лен улудан-кичә гөршүп чыкды. Ондан соң Хысров ша Хемраны янына чагырып:

— Эй, балам, дүнйәде бир говы зат билен говшан экениң. Мунуң дек перизат хич киме говшан дәлдир. Инди шу перизат ярыңы юрдуңа алып гитмек элиңден гелерми? — дийди. Хемра:

— Гелер, ата җан, менден айра җаны болмаз! — дийип, голуна сазыны алып, Хүйрлукганың янына барды.

— Эй, Хүйрлукга җан, галан деме шүкүр эдейин — дийип, бәш келеме сөз айтды.

Гел гидели, бизиң иле перизат,
Ене мунуң дейин дөвран тапылмаз,
Айшы-ашрат билен дөвран сүрели,
Ене мунуң дейин дөвран тапылмаз.

Гапыл болма, өсер айралык ели,
Өтүрме, нобатың голуңдан вели,
Өз еринде галды Эремиң гүли,
Икимизе гүли-рейхан тапылмаз.

Бу дүнйәде бәш гүн ойнаның галар,
Таңла хер кимсәни бир ере салар.
Берен аманадын эеси алар,
Шүкүр эделиң, инди бу җан тапылмаз.

Зүлпүңи бойнума баглагын кемер,
Бир пери сен, адың әлеме сервер,
Бу гулуңа гам етирме, эй дилбер,
Инди тер ачылган гүлүң тапылмаз.

Хемра диер, йөр сен, Мүсүр юрдуна,
Гол берелиң эренлериң мердине,
Эййәм дова тапар берен дердине,
Аҗалың дердине дерман тапылмаз.

Элкысса, Хемра сөзүни тамам этди. Хүйрлукга:

— Сениң хараба юрдуңа ким гитҗек? — дийип, терс бакып отурыберди. Хемраның мундан бейле тамасы ёкды. «Алла җаным, муңа ёкмаян гүррүң айтдыммыкам» дийип, айдан сөзүне пушман кылып, көп ойланды. Соңра «Гел шуңа бир дегишмерәк, гелер-гечер сөз айдып берейин» дийип, бәш келеме сөз айтды.

Перизадым, мелул болма,
Мүсүр бизе ил имесми?
Доланып гойнуңа гирсем,
Ол гүли-рейхан имесми?

Чөллерде еке гезенден,
Ата-энеден безенден,
Хиҗран одуна дөзенден,
Яр гуҗагы җан имесми?

Мүсүрүң багына бардым,
Бирнәче дөвранлар сүрдүм,
Кысмат тартып сени гөрдүм,
Ашыга мырат имесми?

Шол билбилни менден алан,
Тутуп бизи чая салан,
Хемра җандан җыда галан,
Ол ики залым имесми?

Элкысса, Хемра сөзүни тамам этди. Ондан соң Хүйрлукга:

— Озалдан шунуң ялы якымлы сөз айтсаң болмадымы? Гөре гирҗек, гөрден чыкҗак дийдиң. Мени көп сермисар этдиң. Галан дөвраны шатлыкда сүрмек герек. Сенден айра җаным болмаз, юрдуңа гидерис — дийди. Хемраның вагты хош болуп, атасының янына барды.

— Эй, ата җан, Хүйрлукга җан гитмәге разы болды — дийди. Хысров ша:

— Аҗап болар — дийди.

Хысров ша тамам везир-агзамлары, дост-ярлары, дең-душлары

билен жемленип, ёла рована болдулар. Хемра хем өз дең-душлары билен елмаяның үстүне кежебе гурап, Хүйрлукганы гелин-гызлар билен мүндүрип, булар хем ёла дүшди.

Инди хабар кимден ал? Хысров шадан ал. Ол Мүсүр илине барды. Барып везир-агзамларыны йыгнап тоюң энҗамыны ийибердилер. Той энҗамыны жемләп, жарчыны чагырды, голуна бир динар берип»», жар чек!» дийди. Жарчы: «Патышаның еди гиже-гүндиз той-томашасы бар. Хер ким сазанда, гөенде болса, ат чапян сейис болса, гөрешйән пәлван болса гелиберсин» дийип гыгырыберди. Той башланып гитди. Хемра хем дең-душлары билен гелип етишди. Еди гиже-гүндиз шейле бир шатлыклы гечди. Ат чапдырып, алтын габак атдырып, багшы айтдырып, гөреш тутдурдылар. Секизинҗи гүн той совулды. Ызындан молла-мүфти йыгнап Хүйрлукга билен Хемраника гыйҗак болдулар. Казы-келанлар. Хүйрлукга: «Векилчилигиң бергил» дийселер, Хүйрлукга мисли сом гара даш болуп отурыберди. Векилчилик ыгтыярыны бермеди.

— Хемраның аслы топрак — адамзатдыр, мениң аслым от — перизат. Икимизиң сүңңүмиз барабар имес — дийди.

Патыша халайыклара гитмәге ругсат берди. Хүйрлукга өзи билен гелен перилери юрдуна гайтарҗак болуп, Симун кенизи өз орнуна баштутан гоюп, күлли Эрем багыны, шалык ыгтыярыны табшырып, бәш келеме сөз айтды.

Мундан гидер болсаң, Симун кенизим,
Барсаң ата-энеме салам дийгей сен;
Хесрет билен гечди яз билен гүйзүм,
Барсаң, дең-душлара салам дийгей сен!

Перилериң барысына баш болуң,
Ай башында, йыл башында душушың,
Җәхт эйлейип, бир-бирине говушың,
Барсаң, дост-ярлара салам дийгей сен!

Мениң онда даш галыпдыр ватаным,
Хесрет билен өртенипдир бу теним,

Мүлкүм дийип месген эйлән ватаным,
Барсаң, Эрем иле салам дийгей сен!

Хер кимсе болар өз меканында,
Гамы-күлпет көпдүр Мүсүр илинде,
Хүйрлукга айдар, адам голунда,
Барсаң, гамхорлара салам дийгей сен!

Элкысса, Хүйрлукга сөзүни тамам этди. Хүйрлукга өзүниң бу тайда галаныны туссаг хасап этди. Диши йылҗырап, бир гүлмеди. Перилер жем болуп, Хүйрлукга билен бирме-бир хошлашдылар. Хүйрлукга перилере ругсат берип, ёла салды.

Перилер аз йөрәп, көп йөрәп, бирнәче ёлы тай кылып өз юртларына бардылар.

Инди хабары кимден ал? Хемрадан ал. Хүйрлукганың эйлесине-бейлесине гечип бир гүлдүрҗек болды. Эмма онуң диши йылҗырамады. Хемра:

— Хүйрлукга җан, бейдип отурсаң, мениң өмрүм хасрат билен гечсе герек — дийди. Хемра голуна сазыны алып, Хүйрлукга гарап, бәш келеме сөз айтды.

Гөвнүмиң өйүни бакы бент этмиш,
Ак йүзүнде гоша халы сонаның;
Ак голлары гырмызыга боялмыш,
Гызыл үстүнде яшыл-алы сонаның.

Җебриңе дөзер мен гашыңа бенде,
Бу җаным галмады җигерде, тенде,
Арзув эйләп етебилмен хер гүнде,
Хуп гурулмыш сөхбет-сазы сонаның.

Җерен дек делмурып дөрт яна баксаң,
Бойнуңа тылладан хейкелиң даксаң,
Хер заман сейил эдип шадыян каксаң,
Гулага хуп гелер сазы сонаның.

Хемра айдар, бакжаларда гөч эйләп,
Мей ичели гөвни, вагты хош эйләп,
Нәз эйләли, якын ёлы даш эйләп,
Яндырды жанымы сөзи сонаның.

Элкысса, Хемра сөзүни тамам этди. Хүйрлукга улудан бир гүлди.

— Хә, Хемра жан, мениң шаныма айдан сөзүң инди болды. Йөр икимиз баг сейлине чыкалы! — дийип, Хемраның голундан чекди. Икиси голбоюн салшып бага йөриш кылдылар, бага бардылар. Бага сер салсалар, гүллер ачылып, билбиллер сайрашып, тотулар нәз эйләп, гумрулар дем тартып, бузавачлар яп газып, серчелер серенжам берип, гогуртлар кетхудалык эдип, хүйпүпүклер тарашманлык эдип, хер ким өз шовхы билен болуп, булаклар чар тарапа акып, мивелер бишип, өз аграмына өзи дүшүп дуран жая гелип етишдилер. Булар анча вагт томаша кылдылар. Хүйрлукга: «Хов, Хемра жан, геленимизе көп вагт болупдыр, инди гайдалы» дийди. Булар гелип, сарая бардылар. Хысров ша Хемраны чагырды. Хемра:

— Хов, кыблагәхим, атам, нәме хызмат бар? — дийди. Ша:

— Балам, мен гаррапдырын. Яшым етмишден өтди. Ил хызматына ярап билемок. Тагта талаң дүшмәнкә, шу тагты саңа табшырдым — дийди. Хемра:

— Ата жан, ажап болар — дийип, патышаның айдан сөзлерини кабул кылды. Хемра тагт үстүне чыкды. Тамам шаның шалык ыгтыярыны алды. Везир-векиллери гол говшурып хызматында болдулар. Гайтадан Хемраның шалык тоюның маслахатыны этдилер. Тоюң белленен гүни етип гелди. Хемра бир жарчыны чагырып, голуна бир динар берип, «Жар чекип угран!» дийди. «Жарчы: «Хемраның он ики гиже-гүндиз шалык тойы бар. Хер ким тоя гелсе, нйжеги-ичжеги шадан берилйәр. Багшы мен, сейис мен дийме, пәлван, пукара дийме, тоя гелибер!» дийип жар чекиберди. Раст, көче, белент, пест көче аралап барыберди.

Той башланып гитди. Ат чапдырдылар, алтын габак атдырдылар, багшы айтдырдылар, гөреш тутдурдылар. Пукара-гарыплара көп энгамлар бердилер. Он ики гиже-гүндиз шу халатда гечди. Он үчүнжи гүн той совулды. Соңра Хүйрлукганы Хемра никалап бердилер. Хемра тагт үстүнде вагты хош болуп, бир сөз айтды.

Шүкүр хакың дергайында,
Сени миессер эйледи;
Мен голундан ичдим шерап,
Ашыклык хесер эйледи.

Чын-Мачын юрдуна гитдим,
Атамың эмрини тутдум,
Көп иллере хайыр этдим,
Өмрүми гүлзар эйледи.

Не севдалар дүшди баша,
Халайык гөрди томаша,
Ягшылык эйләп гардаша,
Өзүме зерар эйледим.

Дөвүң пенжесинден гачдым,
«Алла!» дийдим, ере дүшдүм,
Хүйрлукга жаны гучдум,
Гөвнүм бир эсер эйледи.

Битмез ишлер бендин ачдым,
Дүнйәниң малындан гечдим,
Перизат ёлуна дүшдүм,
Ашыклык эсер эйледи.

Тутуп чая салды бизи,
Гара болсун душман йүзи,
Хемраның ахыркы сөзи,
Инди мүгтесер эйледи.

Элкысса, Хемра сөзүни тамам этди. Патыша Хуршыт, Зивер огулларыны өлдүрмекчи болды. Шол вагт везир-векиллер ара дүшүп: «Хорматлы шахымыз, сиз булары өлдүрмәң. Йөне буларың

йүзүне гара чекиң-де, обадан шерменде эдип ковуп чыкарың!» дийди. Патыша везир-векиллериниң бу теклибине разы болуп, огулларының йүзүне гара чекип, обадан ковуп чыкарды. Хемраны ак өйүң дашындан үч гезек айлап, ишикден салдылар. Ашыклар етди мырада, яманлар галсын уяда! Яманлар галып нәме болжак, хеммелер етсин мырада!

Сөзлүк

Бады-саба — эртир билен өсйән мылайым шемал.

Бенделге — бирнәче ёлы бирлешдирйән я-да бөлйән чатрык.

Бимар — кесел, хасса, нәхош, нәсаг.

Бипаян — соңсуз, ахырсыз, чәксиз, хетсиз, узын, узак, **бехри-бипаян** — соңсуз деря, узын деря, дүйпсүз деря.

Берар — 1) үстүнлик, ровачланыш; 2) межал, такат, доган, гардаш.

Гирифтар — 1) тутулма, эле дүшме; 2) дучар болма, саташма, бендуван, баглы.

Кесапат — 1) гүр; 2) кир, хапа.

Леб — додак.

Загпыран — шафран, сары реңкли, оңат ыслы өсүмлик. Гүндогар эдебиятында эдеби эсерлериң гахрыманларының саралан йүзи загпырана меңзедилйәр.

Зинде — дири, жанлы.

Лутфа — мылайымлык, рехимлилик, ягшылык, мәхрибанлык, мерхеметлилик, гөвүндешлик.

Зыят — көп, кән, артык.

Матлап — ислег, максат, арзув.

Мезач — саглык, саглык ягдайы, темперамент.

Мугтасар кылмак — гысга, гысгача, аз, кем; гысгалтмак, азалтмак.

Мунакгаш — нагышланан, овадан, бесленен, безелен.

Мургузар — гушлы мейданлык.

Муханнес — гермафролит, намарт, горкак, бинамыс.

Мүшгил — кын, четин, аңсат дәл.

Некәр (болмак) — гөрмез болмак.
Паендоз — аяк ашагына, аяк астына дүшелйән зат.
Ракып — 1) бәсдеш, конкурент; 2) кесеки, бигәне; 3) душман.
Розугәр — 1) яшайыш, дурмуш; 2) эпоха, заман, дөвүр.
Рухсар — йүз, яңак, кешп.
Сер — 1) келле, баш; 2) ёкары, үст.
Хырка — жинде, шылха, дервүшлериң геййән гейми.
Шермисар — утанчлы, мүйнли, утанма, утандырылан, йүзүгара.

Популярный текст дестана «Хурлукга и Хемра» составлен на основе множества рукописей, хранящихся в рукописном фонде Института языка и литературы имени Махтумкули АН ТССР и представляет наиболее полный вариант, включающий эпизоды и стихи, ранее не опубликованные.

Книга рассчитана на широкий круг читателей.